

OBSAH

Jazyková politika a jazyková kultúra v socialistickej spoločnosti	3
František Miko: Veta ako semiotická jednotka	10
Josef Filipec: Konfrontace a typologie	21
Juraj Dolník: Teoretické zobrazenie komunikatívnej platnosti slova	29
Miroslav Bázlik: Akuzatívny objekt z hľadiska valencie v porovnaní s angličtinou	39
Boris Breznen: Algoritmus na analýzu a syntézu slovesných tvarov v slovenčine	46
Júlia Kriššáková: Vývin nosoviek v goralských nárečiach	55

Diskusie

Ján Horecký: Zložky a dimenzie jazykového znaku	64
---	----

Rozhľady

Ivor Ripka: Konceptcia a realizácia Atlasu slovenského jazyka	73
Taida Nováková: K vymedzeniu pojmu preklad a tlmočenie	83

Správy a posudky

Profesor Jozef Ružička sedemdesiatročný, J. Horecký	89
Jozef Mistrik — 65 rokov, J. Horecký	90
Šesťdesiatpäť rokov Vincenta Blanára, M. Majtán	91
Těšitelová, M. a kol.: Kvantitatívni charakteristiky súčasnej češtiny, J. Horecký	92
Obsah a forma v slovnej zásobe, J. Dolník	96
Bosák, J.—Buzássyová, K.: Východiská morfémovej analýzy. Morfematika, slovotvorba, J. Dolník	96
Vaňko, J.: Interpretácia jazyka umeleckej prózy, J. Horecký	98
Gregor, F.: Die alte ungarische und slowakische Bergbauterminologie mit ihren deutschen Bezügen, V. Blanár	100
Tompa, J.: Kleine ungarische Grammatik, K. Buzássyová	102
Serebrennikov, B. A.: O materialističeskom podchode k javlenijam jazyka, S. Ondrejovič	105
Metaphor. Problems and perspectives, V. Krupa	108
Jazykoznanie v Japonsku, V. Krupa	109
Za profesorom Arnoštom Lamprechtom, I. Ripka	110
Za profesorom Viliamom Schwanzerom, J. Horecký	111

СОДЕРЖАНИЕ

Языковая политика и культура речи в социалистическом обществе	3
Франтишек Мико: Предложение как семиотическая единица	10
Йосеф Филипец: Конфронтация и типология	21
Юрай Долник: Теоретическое изображение коммуникативного употребления слова	29
Мирослав Базлик: Объект в винительном падеже с точки зрения валентности в сопоставлении с английским языком	39
Борис Брезнен: Алгоритм для анализа и синтеза глагольных форм в словацком языке	46
Юлия Кришшáková: Развитие носовых гласных в горальских говорах	55

Дискуссия

Ян Горецки: Компоненты и размеры языкового знака	64
--	----

Обзор

Ивор Рипка: Концепция и реализация Атласа словацкого языка	73
Тайда Новáкова: К определению понятия перевод и устный перевод	83

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV LUDOVITA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

1

ROČNÍK 37, 1986

VEDA, VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

The Linguistic Journal

of the Ludovít Štúr Linguistic Institute of the Slovak Academy of Sciences

Volume 37, 1986

Published semianually in 104 pp. by the VEDA, Publishing House of the Slovak Academy of Sciences

Address of the Editorial Board:

813 64 Bratislava, Nálepkoва 26, Czechoslovakia

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia.

For all other countries — except West Germany — distribution rights are held by KUBON and SAGNER,

Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany

Лингвистический журнал

Института языкознания им. Людовита Штура Словацкой академии наук

Том 37, 1986

Издается два раза в год на 104 стр.

ВЕДА, издательство Словацкой академии наук

Адрес редакции: 813 64 Bratislava, Nálepkoва 26, Чехословакия

Подписки принимает: SLOVART Ltd., Bratislava,

Leningradská 11

Redakčná rada

J. Bosák (výkonný redaktor), K. Buzássyová, J. Horecký (hlavný redaktor), J. Kačala, R. Krajčovič,
Á. Král, V. Krupa, J. Mistrík. Š. Peciar, I. Ripka, J. Ružička, J. Sabol, E. Sekaninová, V. Schwanzler

JAZYKOVÁ POLITIKA A JAZYKOVÁ KULTÚRA V SOCIALISTICKEJ SPOLOČNOSTI

I.

V dňoch 17.—19. apríla 1985 usporiadal Jazykovedný ústav L. Štúra SAV v Domove vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach vedeckú konferenciu o jazykovej politike a jazykovej kultúre v socialistickej spoločnosti. Na rozdiel od predchádzajúcich konferencií s príbuznou tematikou sa na tejto konferencii jazyková kultúra zaradila do širšej problematiky jazykovej politiky ako súčasť národostnej a kultúrnej politiky Komunistickej strany Československa, pričom otázky jazykovej politiky a jazykovej kultúry sa prediskutovali za účasti viacerých predstaviteľov spoločenskovedných disciplín.

Tematika konferencie bola rozvrhnutá do dvoch hlavných okruhov. V prvom okruhu — Jazyková politika, jej princípy a metódy — sa sústredila pozornosť na všeobecné otázky súvisiace s jazykovou politikou, ako aj na problematiku jazykovej situácie a jazykových kontaktov. Druhý okruh — Teória a prax jazykovej kultúry — zahŕňal všeobecné zásady jazykovej kultúry, vzťah jazykovej kultúry a štylistiky, jazykovokultúrnu politiku v praxi, osobitne vo vyučovacom procese.

Vychádzajúc z tejto tematickej štruktúry, konferencia si postavila náročné ciele:

— pokúsila sa podať všestrannú analýzu jazykovej politiky v období budovania a rozvíjania socialistickej spoločnosti;

— osobitnú pozornosť venovala vzťahu jazykovej politiky a jazykovej kultúry s dôrazom na sociolingvistické aspekty práce v oblasti jazykovej kultúry;

— umožnila výmenu názorov na problematiku jazykovej politiky a jazykovej kultúry medzi jazykovedcami a predstaviteľmi niektorých spoločenskovedných odborov;

— všestranným osvetlením nastolenej problematiky utvorila predpoklady na formulovanie takých záverov, ktoré budú mať nielen vedecký význam, ale môžu prispieť aj k objasneniu teoretických princípov a tvorby jazykovej politiky tak, aby mohli slúžiť ako poklad pri rozhodovacej činnosti našich politických a štátnych orgánov. Konferencia priniesla viaceré nové námety na orientáciu ďalšieho výskumu, zdôraznila potrebu sústavne sa venovať prehĺbeniu výskumu jazykovej politiky z aspektu viacerých disciplín. Materiály z rokovania vyjdú v osobitnom zborníku.

V príspevku predstavujeme hlavné výsledky rokovania konferencie tak, ako sa

sformulovali pre stránicke a štátne orgány. Na ich príprave a redakcii sa zúčastnili Ján Horecký (východiskový referát v prvom okruhu), František Kočíš (východiskový referát v druhom okruhu), Ján Kačala, Klára Buzássyová a Ján Bosák.

II.

1. Jazyková politika je koncentrovaný výraz politického, teoretického a praktického vzťahu istého ideologického systému (istej riadiacej sféry) k jestvovaniu, fungovaniu, rozvoju a vzájomnému pôsobeniu jazykov, k ich úlohe v živote národa, resp. spoločnosti. Predmetom jazykovej politiky nie je sám jazyk (jazyky), ale vzťah spoločnosti a jazyka, resp. spoločenské podmienky používania jazyka v danom komunikačnom spoločenstve. Ak je toto spoločenstvo jednojazykové, je pôsobenie jazykovej politiky jednoduchšie a cieľ ľahšie vymedziteľný: pôsobiť na dosiahnutie všestranného rozvoja daného jazyka v súlade s úsilím o premenu spoločnosti. Vo viacjazykových spoločenstvách úlohou jazykovej politiky je sledovať a usmerňovať vzťah medzi jednotlivými jazykmi najmä z hľadiska uplatňovania, rozširovania alebo obmedzovania komunikačných sfér jednotlivých jazykov.

Táto vonkajšia jazyková situácia je nerozlučne spätá s vnútornou situáciou daného jazyka, s možnosťami rozvíjania jeho systému a všetkých jeho funkcií. Na rozvoj vnútorného stavu jazyka má pôsobiť tá činnosť jazykovedcov, ktorá sa v buržoáznej sociolingvistiky označuje ako jazykové plánovanie. Zatiaľ existujú u nás otvorené problémy v terminologickom označení tejto činnosti jazykovedcov, a to aj v obsahovom, aj rozsahovom vymedzení tohto pojmu. V buržoáznej jazykovede pojem jazykové plánovanie zahŕňa všetku zámernú a cieľavedomú činnosť v oblasti jazyka (napr. priznanie štatútu štátneho jazyka jednému z jazykov používaných na danom teritóriu, dotváranie spisovného jazyka z nárečových útvarov, reformy grafiky a pravopisu, riešenie bilingvizmu, medzinárodného dorozumievania a pod.). V modifikovanej podobe sa pojem jazykové plánovanie používa aj v marxistickej jazykovede; v súčasnej situácii by sa mohlo uvažovať o jeho nahradení novým pojmom — jazykovedná politika.

2. Jazykoveda má podiel na formovaní a realizácii jazykovej politiky socialistickeho štátu predovšetkým tým, že:

- a) zúčastňuje sa na vymedzovaní jazykových situácií;
- b) skúma jazykové fakty týchto situácií a prostredníctvom nich charakterizuje jazykové situácie;
- c) zúčastňuje sa na formulácii cieľov jazykovej politiky;
- d) v priebehu realizácie cieľov jazykovej politiky spolupôsobí pri plnení týchto cieľov;
- e) vyvíja cieľavedomú plánovaciu činnosť, na základe ktorej vznikajú zdôvodnené prognózy, programy a plány pre jazykovú politiku.

Cieľom jazykového plánovania a riadenia v socialistickej spoločnosti je rozvoj

samého jazyka ako špecifickej spoločenskej činnosti v zmysle zvyšovania jeho efektívnosti v spoločenskom styku.

3. Pokiaľ ide o jazykové kontakty, v situácii nášho socialistického štátu je to predovšetkým vzťah češtiny a slovenčiny, v SSR aj vzťah slovenčiny a maďarčiny. V dvojazykovej situácii, aká sa vyvinula u nás, nemôže byť cieľom forsírovanie jedného z národných jazykov ako nadnárodného, ani rozvíjanie česko-slovenského bilingvizmu (bilingvizmus stráca zmysel, keď sa možno porozumieť vlastnými jazykmi). Existujú však isté problémy v jazykovej úrovni (kultúre) tých našich spoluobčanov, ktorí z pracovných dôvodov aktívne používajú češtinu aj slovenčinu (Slováci žijúci v českom prostredí, Česi žijúci na Slovensku). Rovnoprávne postavenie oboch našich národov v československom federatívnom štáte umožňuje posudzovať tieto vzťahy bez predsudkov a purizmu a mať na mysli len prospech socialistického štátu. Aktuálny je z tohto hľadiska porovnávací výskum češtiny a slovenčiny, tvorba diferencných slovníkov a príručiek. Kontakty našich jazykov sú prirodzené a situácii by prospelo, keby sa o nich hovorilo aj v popularizačných článkoch venovaných jazykovej kultúre v prostriedkoch masovej informácie a propagandy.

Spisovný jazyk ako jeden zo znakov národa zohrával práve v novších národných a štátnych dejinách aj dôležitú politickú úlohu. Bol to okrem iného dôsledok špecifického historického vývoja slovenského národa v mnohonárodnostných štátnych útvaroch, kde sa stal objektom asimilačných a odnárodňovacích zámerov vládnúcich tried. Po vytvorení Československej republiky v r. 1918 jazyk neprestal byť dôležitým národnopolitickým faktorom, lebo fikcia čechoslovakizmu, ktorej nositeľmi neboli len buržoázni politici, ale aj renomovaní vedeckí pracovníci vrátane jazykovedcov, literárnych vedcov a historikov, vyvolala na slovenskej strane známe obranné reakcie. Po oslobodení a víťazstve socialistickej revolúcie sa v zmysle výdobytkov Slovenského národného povstania a zásad Košického vládneho programu riešila aj slovenská otázka, čo zabezpečilo plnoprávny rozvoj spisovnej slovenčiny. Do popredia sa dostáva nie obrana, ale rozvíjanie a kultivovanie jazyka. Úzky vzťah medzi spoločenskými podmienkami a vývinom jazyka sa však prejavoval (aj keď menej otvorene) aj počas socialistickej výstavby (v jazykovej politike sa v 60. rokoch prejavilo preceňovanie zblížovacích národnostných a jazykových procesov).

3.1. V tejto súvislosti možno konštatovať, že purizmus ako jav vyvolaný istou spoločensko-politickou a kultúrnou situáciou je dnes objektívne prekonaný. Sedemdesiate roky, prekonanie krízového obdobia v živote našej spoločnosti priniesli zásadný obrat aj v jazykovede: dôsledné uplatňovanie princípov leninskej politiky rovnoprávnosti národov a jazykov a prehlbujúca sa jednota našich národov vo federatívnom štáte odstránili spoločensko-politické korene puristického „obranárstva“, resp. tézy „o havarijnom stave“ slovenčiny v 60. rokoch. Ak dnes niektoré javy najmä nejurykovedci hodnotia ako „puristické“, ide vlastne o nefunkčné, mechanické vysvetľovanie jazykových javov bez ideologického zacielenia (napri-

klad hodnotenie jazykových prostriedkov iba podľa stupnice správne — nesprávne so zanedbávaním ich vecnej primeranosti, vhodnosti, zrozumiteľnosti, spoločenskej zacielenosti; mechanické dodržiavanie jednotného interného úzu niektorých vydavateľstiev bez ohľadu na historickú a žánrovú typológiu textov; odmietanie všetkých cudzích slov bez ohľadu na aktuálne komunikačné potreby a pod.).

Súčasnú česko-slovenskú jazykovú situáciu, dialekticky ovplyvňovanú aj prejavmi internacionalizácie jazykov, charakterizuje tendencia, že pri čoraz užších kontaktoch vo všetkých oblastiach života „slabšie“ jazyky reagujú na vplyv „silnejšieho“ jazyka tým, že sa niektorými prvkami delimitujú od iných jazykov, aby mohli byť osobitým komunikačným prostriedkom daného národa. Táto delimitácia je však výlučne založená na princípoch jazykovej funkčnosti, abscentuje v nej akýkoľvek negatívny ideový postoj.

3.2. Aktuálny je výskum maďarsko-slovenského bilingvizmu u našich spoluobčanov maďarskej národnosti, jeho psychologických a sociálnych aspektov, špecifických príčin vzniku, ako aj hľadanie vhodných motivácií na osvojenie si slovenčiny, zvýšenie efektívnosti vyučovania slovenčiny na základných školách, resp. aj na materských školách s vyučovacím jazykom maďarským, keďže je to podľa psychológov optimálne vekové obdobie na ľahké osvojenie si druhého jazyka. Cieľom nie je „poslovenčovať“ maďarskú menšinu, lež odstrániť istú nevýhodu, ktorú môže najmä maďarská mládež pociťovať pri voľbe vyššieho typu školy, pri voľbe povolania a pri uplatnení sa v povolani.

3.3. Jazykovopolitický aspekt nadobúda dnes na význame aj pri vyučovaní cudzích jazykov. Je potrebné zladit' vysokoškolské štúdium niektorých jazykov s potrebami spoločenskej praxe. Jazykovopoliticky aktuálna je nová koncepcia budovania filologických odborov, najmä tzv. malých filológií, ktorá by zohľadňovala súčasne i prognosticky predvídateľné potreby spoločenskej praxe (zladenie s predpokladanou prognózou rozvoja vzťahov ČSSR s krajinami príslušnej jazykovej oblasti — španielčina, portugalčina, arabčina a pod.).

Naliehavým problémom, ktorý vyžaduje riešenie, sú niektoré nepokryté oblasti jazykovej praxe: tvorba prekladových slovníkov a gramatik cudzích jazykov, no aj vlastná reprodukcia jazykovedy — oblasť výchovy budúcich jazykovedcov a kultúrnych pracovníkov s tvorivým vzťahom k jazyku, ktorí by zabezpečovali túto oblasť jazykovednej a kultúrno-politickej práce. Túto funkciu prestali plniť filologické fakulty odvtedy, ako prijali jednotné učebné osnovy s pedagogickými fakultami pre výchovu učiteľov stredných škôl.

III.

Kultúra jazyka sa odvodzuje z chápania jazyka ako kultúrneho fenoménu vôbec. Jazyková komunikácia je neodmysliteľnou zložkou ľudskej činnosti a kultúra tejto

komunikácie je logickým dôsledkom starostlivosti nielen o jazyk, ale o kultúru vôbec. V socialistickej spoločnosti je jazyk a jeho kultúra politikum interpretované v duchu marxistickej filozofie a leninskej národnostnej politiky a v súlade so životnými potrebami socialistickej spoločnosti. Vzťah jazykovej kultúry a jazykovej politiky má preto v socialistickej spoločnosti jednoznačne všeobecnokultúrny, kultúrno-spoločenský a sociolingvistický charakter. Jazyková kultúra a jazyková **politika** v socialistickej spoločnosti sú postavené na objektívnych základoch, majú oporu v celkovom pláne rozvoja kultúry a vedy a hlboké korene v demokratizácii jazyka a života našej spoločnosti.

Jazyková kultúra sa z jazykovedného, prípadne sociolingvistického hľadiska vymedzuje: 1. ako istý stav v používaní spisovného jazyka, ktorý je **výsledkom** cieľavedomého regulovania jazykového úzu aj výsledkom vedeckého výskumu národného jazyka; 2. ako cieľavedomá činnosť pri kultivovaní spisovného jazyka ako celonárodnej a záväznej formy dorozumievania. Objektom jazykovej kultúry je predovšetkým spisovný jazyk, hoci kultivovanosť ako pozitívna vlastnosť vyjadrovania môže byť atribútom aj iných foriem národného jazyka.

Pre rozvíjanie jazykovej kultúry je veľmi dôležitá primeraná teória súčasného spisovného jazyka. Chápanie spisovného jazyka ani v slavistických reláciách nie je úplne jednotné, funkcia spisovného jazyka v spoločnosti sa do istej miery prehodnocuje a viac sa zdôrazňujú komunikatívne a spoločenské aspekty celého národného jazyka. Spisovnému jazyku sa však stále pripisuje funkcia jednotnej celonárodnej a záväznej formy dorozumievania. Ukazuje sa, že by bolo užitočné dopracovať novú **teóriu** spisovnej slovenčiny a nezostať iba na diskusnej úrovni.

Úroveň jazykovej kultúry závisí vo veľkej miere od výsledkov základného výskumu spisovného jazyka a národného jazyka vôbec. Tu sa ukazujú ešte isté nedostatky najmä z hľadiska vyváženosti a rovnomernosti výskumu, ako aj v pravidelnom vydávaní potrebných jazykových príručiek a pomôcok. Jazyková kultúra závisí ďalej od náležitej kodifikačnej činnosti jazykovedcov, od jej pružnosti, pohotovosti a vhodnosti z hľadiska komunikatívnych potrieb našej spoločnosti, a to najmä v slovnej zásobe, ktorá najintenzívnejšie odráža ekonomický, politický, **technický** a kultúrny rozvoj celej našej spoločnosti. Vedecky a kultúrno-spoločensky zdôvodnená kodifikácia spisovného jazyka pomáha usmerňovať a stabilizovať jazykový úzus najmä v prostriedkoch masovej informácie a propagandy, v administratívnej agende, v odbornej terminológii, v používaní internacionálnych a cudzích slov a pod.

Z jazykovedných, jazykovopolitických a spoločenských aspektov je zrejmé, že usmerňovanie používania spisovného jazyka v celom rozsahu je nevyhnutné, ale na druhej strane aj prirodzené, lebo takmer všetky spoločenské aj individuálne činnosti človeka sú usmerňované a riadené príslušnými právnymi, etickými, administratívno-právnymi a ostatnými spoločenskými normami. Medzi ne patrí aj jazyková norma.

IV.

Činnosť jazykovedcov v oblasti výskumu jazyka a jazykovej kultúry je zároveň istým druhom politickej činnosti. V rámci užšej špecifikácie ju možno nazvať jazykovednou politikou. Jazykovedná politika musí byť v súlade s jazykovou, kultúrnou a národnostnou politikou Komunistickej strany Československa a vlády. Osvedčené princípy tejto jazykovej, kultúrnej a národnostnej politiky (rovnoprávnosť národov a národností a ich jazykov, utváranie národných útvarov, rozvoj národných kultúr na základe národných jazykov, vytváranie podmienok na rozvoj všetkých národov, národností, ich jazykov a kultúr) treba aplikovať aj na rozvíjanie integračných tendencií a na konvergentný vývin slovnej zásoby v krajinách reálneho socializmu

Treba zachovávať kultúrne dedičstvo aj v oblasti výskumu a kultivovania jazyka, ale pritom dbať na zmenšovanie kulturologickej vzdialenosti medzi jazykmi v ČSSR, zvýšenú pozornosť venovať spoločným výrazovým prostriedkom v súvislosti s budovaním spoločnej socialistickej kultúry v ČSSR.

Pri rozhodovaní o konkrétnych jazykových prostriedkoch zároveň s rozvíjaním hodnôt spisovného jazyka je potrebné dbať na zásadu optimálnej komunikácie. Pri základnej orientácii na spisovnú formu slovenčiny súčasne poukazovať na diferenciáciu jazykovej komunikácie podľa sociálnej situácie i podľa cieľa komunikácie.

Pri zdôrazňovaní celonárodného charakteru jazyka, ako aj jazykovej a sociálnej diferenciácie opierať sa nielen o sústavu preskripčných pravidiel a kodifikačných príručiek, ale budovať u používateľov pevný hodnotový systém založený na poznávaní jazyka ako celku.

Rešpektovať vývinové procesy jazyka najmä s výhľadom do budúcnosti (všimáť si a vysvetľovať nové, progresívne javy v slovnej zásobe, ale aj v gramatike a výslovnosti).

Podiel lingvistiky na formulovaní cieľov a realizácii jazykovej politiky by zvýšili nové výskumné programy, ako rozvoj národných jazykov ČSSR vychádzajúci z prognostického posúdenia ich vzájomných vzťahov; vzťah našich národných jazykov k jazykom národností; vzťah našich jazykov k svetovým jazykom, najmä k ruštine ako integrujúcemu jazyku svetovej socialistickej sústavy; úloha jazyka, jazykovej komunikácie vo vedecko-technickom rozvoji a pri zvyšovaní úrovne vzdelanosti; efektívne využívanie jazyka v propagandistickej a agitačnej činnosti.

Pri uvažovaní o perspektívach rozvoja jazykovej kultúry treba vychádzať predovšetkým z toho, že ide o rozvoj jazykovej kultúry v období budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti a zákonitého rozvoja vedecko-technickej revolúcie. Jazyková situácia z hľadiska rozvoja spisovného jazyka a jeho kultúry je v súčasnej etape budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti objektívne priaznivá, pretože socialistická spoločnosť umožňuje a podporuje všestranný rozvoj spisovného jazyka vo všetkých sférach spoločenského života a priaznivo ovplyvňuje celkový rozvoj

národného jazyka. Od každého člena našej spoločnosti sa budú vyžadovať stále vyššie ideologické, pracovné, odborné a morálno-vôľové kvality a bude sa vyžadovať aj celková kultúrna úroveň členov našej spoločnosti. Integrálnou súčasťou tejto kultúry sa už dnes stáva kultivované vyjadrovanie, preto aj spisovný jazyk bude nevyhnutnou a prirodzenou súčasťou aktivity, resp. osobného i kolektívneho správania socialistického človeka. Úmerne tomu sa zvýšia nároky na výsledky základného výskumu spisovného jazyka a národného jazyka a bude potrebný dôkladný sociolingvistický výskum používateľov národného jazyka a spisovného jazyka osobitne.

V oblasti kodifikačnej činnosti bude potrebné dosiahnuť optimálny spoločenský charakter kodifikácie spisovného jazyka, dosahovať väčšiu pružnosť a perspektívnosť kodifikačných aktov.

Metódy zvyšovania jazykovej kultúry treba založiť dôsledne na rozvíjaní zákonitostí jazyka a jeho funkcie v spoločnosti a na aktívnom vzťahu spoločnosti k jazyku, no najmä na aktívnom a tvorivom vzťahu spisovateľov, publicistov, redaktorov, pedagógov a všetkých kultúrnych pracovníkov, ako aj pracovníkov z riadiacej sféry k spisovnému jazyku. Úsilie jazykovedcov v oblasti jazykovej kultúry sa bude opierať o všeobecne prijímaný predpoklad, že jazyková kultúra je integrálnou súčasťou celkovej kultúry socialistickej spoločnosti.

VETA AKO SEMIOTICKÁ JEDNOTKA

FRANTIŠEK MIKO

V súčasnej lingvistike sa stáva už dlhší čas stále zrejmejšou potreba nového, nesamozrejmeého výkladu fenoménu vety, výkladu, ktorý by dôslednejšie prekonal nefunkčné reliktý doterajšej syntaxe a ktorý by sa vyrovnal s tradičnými predstavami o formálnom charaktere štruktúry vety. Sú tu už zaujímavé pokusy v tomto smere aj u nás (pozri najmä Adamec, 1982; Kořenský, 1984; Štícha, 1984; novší prehľad o tom Štícha, 1985).

Pokúšame sa pripojiť k tomuto trendu (Miko, 1984), a to s myšlienkou, že je tu aj možnosť radikálnejšie prekročiť hranice doterajšej formálnej observancie vety a jej prevažne „syntetické“, konštrukčné chápanie, ale vôbec i hranice samej syntaxe, pričom je to aj príležitosť na rozhodnejšiu konfrontáciu s jej tradičnou pojmovou výbavou. Lingvistika totiž zdedila zo svojej predhistórie značný výpočet pojmov a termínov, ktoré — napriek neustálemu vypracúvaniu a prehodnocovaniu — petrifikujú v podstate synkreticko-pragmatický pohľad na jazykové javy a sú prekážkou v rozvíjaní nepredpojatého teoretického vzťahu k nim.

Také sú napríklad už samy základné pojmy v tejto oblasti, „jazyk“ a „reč“, ku ktorým sa viaže dôležitá metodologická otázka, čo je vlastne výskumným objektom jazykovedy. Meritórne pristúpil k tejto otázke až Ferdinand de Saussure a riešil ju v prospech jazyka ako predmetu lingvistiky, pričom fenomén reči — a s ním spojené fakty prehovoru či textu, ale v takej alebo onakej miere potom aj sám fakt vety — z kompetencie jazykovedného výskumu vypadli. Pravda, na pozadí skutočnosti, že vlastnú realitu dorozumievania predstavuje „živá“ reč, javí sa toto riešenie paradoxným a ontologicky sporným. Ak nehrádime pritom ešte aj na synonymitu termínov jazyk a reč, sporným sa z nich v uvedenom zmysle ukazuje práve pojem jazyka.

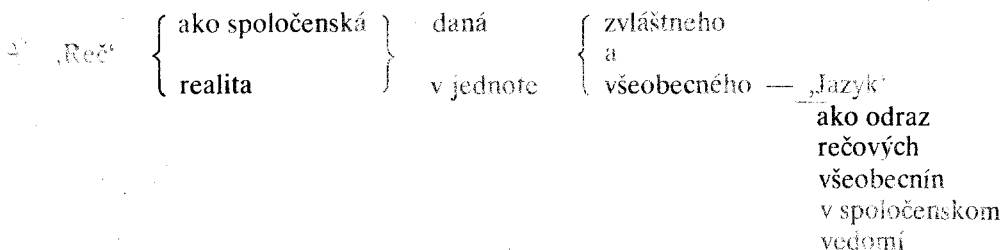
Jazykoveda si začala túto situáciu uvedomovať a usilovala sa ju korigovať tým, že postupne pripúšťala ako objekt výskumu i fakt reči (V. Skalička), pravda, najprv v osobitnej disciplíne, potom však aj v rámci samotnej jazykovedy, v tzv. hypersyntaxi. V samostatnom výskume — z pozície teórie komunikácie, semiotiky, informatiky, strojového prekladu a lingvisticky orientovanej literárnej vedy — dostala problematika reči podobu „teória textu“, pričom dôležitá úloha — byť spojovacím článkom medzi rovinou jazyka a rovinou reči — pripadla tu pojmu vety.

Diskusia o veci pokračuje dodnes. Žiadalo by sa však zbaviť ju už rekriminačného aspektu, ktorý akoby zaznieval aj z nášho výkladu. Saussurova dichotómia langue — parole nie je totiž nejakým teoretickým konštruktom a s ňou potom ani ontologicko-

-gnozeologická konfúznosť a prekryvanie pojmov jazyk a reč nejakou čisto terminologickou „chybou“. Dvojitosť tu v skutočnosti väzí v samej realite, o ktorú nám ide. Je to komplexná realita so zložitými vzťahmi, ktoré dávajú premenlivú hierarchiu jej pólov. Z toho vyplývala potom aj uvedená konfúznosť.

S akou hierarchiou a s akými vzťahmi máme do činenia v tomto prípade?

Na uskutočnenie každej ľudskej činnosti sú potrebné isté skúsenosti. Tie nie sú ničím iným ako zovšeobecnením konkrétnych aktov tejto činnosti. Je tu jednoducho to, čo marxistická dialektika uznáva v každej oblasti reality ako protiklad zvláštneho a všeobecného. Rečová komunikácia ľudí mohla sa rozvinúť len v miere, ako sa súčasne rozvíjalo v spoločenskom vedomí zovšeobecnenie skúsenosti s ňou, a to v podobe istých lexo-sémantických ustanovení a morfo-syntaktických pravidiel. Ak to prvé — rečová činnosť — sa označí ako ‚reč‘, a druhé — súbor týchto ustanovení a pravidiel — ako ‚jazyk‘, nie je v skutočnosti ‚jazyk‘ ničím iným ako intuitívnym zovšeobecnením reči, a teda jej „poznaním“, „modelom“. ‚Jazyk‘ platí ako intuitívny pojmový odraz ‚reči‘ v spoločenskom vedomí. Je pritom odrazom toho „všeobecného“, čo existuje v samej ‚reči‘ ako jej ontologická náležitosť:

Pravda, poznávací aspekt obsiahnutý v jazyku nie je jeho cieľovým znakom. Jazyk je účelový fenomén spoločenského vedomia. Jeho cieľom je riadiť rečotvorné procesy. Kognitívny dosah jazyka pre rečovú činnosť je len pomocný, slúži jeho pragmatickej funkcii ako hlavnej. Prirodzene, je nevyhnutný: rečovú činnosť možno realizovať a regulovať len na základe jej poznania. Vzťah medzi rečou, jazykom a jazykovednou teóriou možno potom vyjadriť i tak, že teória skúma v reči to, čo v inej, intuitívnej podobe existuje z nej odkryté v spoločenskom vedomí v podobe jazyka.

Ak de Saussure náležite odlišil v jazykovej realite roviny ‚parole‘ a roviny ‚langue‘, deklarováním roviny ‚langue‘ za vlastný objekt lingvistiky dopustil sa gnozeologického lapsusu: kázal poznávať nie ontologický „originál“ príslušnej reality, „reč“, ale už len jej odraz v spoločenskom vedomí, jej intuitívny model. Kázal poznávať to, čo je vlastne už len poznaním príslušného originálu (spojenie „teória jazyka“, ak len nechce byť skutočne teóriou toho, čo máme vo svojom vedomí ako inštrumentálny odraz reči, je potom nekorektné). V skutočnosti by lingvistická teória mala byť

vedomou a systematickou „reprodukciou“ toho, čo spoločenské vedomie bolo už dávno urobilo intuitívnou cestou a čoho výsledkom je „jazyk“. Gramatika ako formulovaná teória reči chce potom byť ekvivalentná jazyku ako intuitívnej, neformulovanej „teórii“ reči (prirodzene, takáto formulácia je trochu príkra; treba to pripísať na konto prirodzenej pojmovej nedotiahnutosti onoho pragmatického zovšeobecnenia reči, ktoré chápeme ako „jazyk“). Ináč teóriu reči používame v podobe normatívnych príručiek naozaj ako ekvivalent jazyka. Pravda, ovládať príručku („teóriu reči“) neznamená ešte ovládať „jazyk“. Ona ekvivalencia teda celkom neplatí.

Termín „jazyk“ sa sémanticky vzpiera tejto definícii aj preto, že slová ‚jazyk‘ a ‚reč‘ sa používajú aj promiskue, ako synonymá (‚ovládať anglický jazyk‘ — ‚ovládať anglickú reč‘; hovoríme však len o jazykoch sveta). Synonymita je tu pritom tiež prirodzená, vyplýva z metonymického princípu: objekt („reč“) možno pomenovať aj názvom jeho odrazu („jazyk“). Uvedený úzus nie je chybou. Takáto onomatologická pružnosť je naopak výhodou dorozumievania. Len v teórii vznikli z toho známe ťažkosti.

Saussurovo počínanie malo však predsa len svoj rozumný dôvod. V snahe o pregnantnejšie vymedzenie výskumného objektu lingvistiky chcel vylúčiť z vecí — ako nepatričný — jej psychologický aspekt. Pravda, s ním sa potom „zviezol“ aj procesuálny charakter reči. Za objekt výskumu sa mala pokladať potom nie „rečová činnosť“, ale jej „výsledok“, vlastne — a v tom spočívalo potom jadro chybného presunu — jej riadiaci „predpoklad“. Nie celkom symetricky pokladal sa takto jazyk za statický systém, ktorý je náprotivkom reči, reči chápanej len ako proces.

V tom sa prvotný gnozeologický krok Saussurovej koncepcie ešte viacej skomplikoval. Jazyku, ktorý je v skutočnosti intuitívnym odrazom reči, sa vo vzťahu k reči naopak imputoval charakter jej výsledku. Z titulu „intuitívnej teórie“ mu potom zasa pripadol atribút abstraktnosti. Dialekticky dnes vieme jednak to, že reč je jednotou procesualnosti a jej výsledku, a jednak to, že ako činnosť predpokladá reč riadiaci faktor, že komunikácia je komplexnou jednotou „rečovej činnosti“ a jej „jazykového riadenia“. Jazyk ako fakt odrazovej povahy neobsahuje nič, čo by nebolo obsiahnuté v samej reči. Skúmajúc reč ako vlastnú cieľovú realitu komunikácie, skúmame v nej to všeobecné, čo je intuitívnou abstrakciou dané v spoločenskom vedomí ako jazyk. Je potom istým nedorozumením chcieť priamo skúmať všeobecné — to jest jazyk — a k tomu ešte dané ako subjektívny fenomén vedomia. Možno síce povedať aj tak, že pri poznaní reči — napokon pre skúmanie jazyka predpokladal aj de Saussure pozorovanie reči — vlastne rekonštruujeme jazyk ako skrytý fakt vedomia. V skutočnosti je to nekorektné. Jazyk je istý pragmaticko-spoločenský fenomén, ktorý má trochu iný charakter ako sama reč.

Vychodí nám, že to, čo voláme saussurovsky ‚jazykom‘, je fakt roviny odrazu a má teda zoči-voči ‚reči‘ akési partnerské miesto vedľa teórie. Pravda, jazyk je implicitnou „teóriou“ reči. Ako intuitívny systém ustanovení a pravidiel nemusí definovať,

vysvetľovať a dokazovať, ako to robí teória (preto potom generatívna teória nepochodila: chcela reprodukovať jazyk ako kód a nechcela byť explicitnou teóriou, zriekla sa definícií, vysvetľovania a dokazovania).

Protiklad reč ~ jazyk skrýva ešte jednu záludnosť, ktorá býva zdrojom nedorozumení. Je to okolnosť, že jazyk (a rovnomocná lingvistická teória) sa v stavbe reči obmedzuje len na jej elementárnu rovinu, vymedzenú dimenziami slovo ~ veta. Pritom „nad vetou“ sa navyše rozprestiera celá ďalšia oblasť „skúseností“, to jest ustanovení a pravidiel, ktoré riadia výstavbu a „dostavbu“ reči do jej komunikačnej úplnosti, t. j. dostavbu v jej obsahovej, „predmetnej“, tematickej sfére.

Východiskom z týchto konfúzií v pojmoch a termínoch „reč“ a „jazyk“ sa zdá dvojica „kód“ ~ „správa“, ktorú zaviedla kybernetika a teória komunikácie. V pojme „kód“ sa pritom zdôraznil hlavne inštrumentálny charakter jazyka, jeho odrazový charakter sa naproti tomu úplne zastrel. Tak isto sa zúžila pojmovovo povaha správy ako „použitia kódu“, a to elimináciou roviny „tematickej výstavby“ (najmä v dôsledku koncepcie tzv. umelých jazykov, ktoré sú skutočne len „použitím kódu“).

Z iného pohľadu vyšla klasická semiotika, ktorá vyvinula pojem znaku a z neho potom protiklad „znak ~ superznak“ (resp. dnes aj „vetný znak“; analogicky podľa neho možno potom zaviesť i „textový znak“, t. j. vlastne „text, dielo ako znak“). Inkorporovala do znaku okrem sématickej a syntaktickej funkcie aj tzv. pragmatickú funkciu. Obidva členy protikladu postavila tým na rovnakú úroveň. Ak berieme do úvahy, že protiklad jazyk ~ reč (kód ~ správa) sa zakladá na polarite potenciálneho a aktuálneho (čo bol postrehol už V. Mathesius), pojem znaku uvedený protiklad ruší. Je to v skutočnosti monistická redukcia vecí proti Saussurovi krok dozadu.

Zdá sa však, že semiotika pritom predsa len pomohla, a to tým, že prestala uvažovať o probléme na najvyššej, globálnej rovine jazyk ~ reč a prešla na úroveň základných jednotiek komunikácie. Ak z generatívnej koncepcie prijmeme jej východiskový predpoklad, že problematika, ktorá sa v štrukturálnej metodológii zhrnuje pod pojem „jazyk“, sa dá chápať ako „teória vety“ a ak reč — ako množinu jazykových prejavov — dáme vystupovať v jej jednotlivjej reprezentácii, v texte (chápanom v najširšom zmysle), dostávame protiklad text ~ veta, ktorý zahrnuje celú uvažovanú problematiku. Na tejto úrovni, ako sa domnievame, treba potom túto problematiku aj riešiť.

Z hierarchie celku a časti vyplýva, že určujúcim faktorom v rovine rozvinutej komunikácie je úroveň textu. Komunikácia sa úplne realizuje až v rozsahu textu. V tomto rozsahu sa rozhoduje o jej kvalite, funkcii a úspešnosti. Je potom zrejmé, že rovina vety nemôže byť ničím iným ako realizáciou toho, čo prvotne a rozhodujúco sa deje na úrovni celého textu. Veta je organickou zložkou textu, je ním tak alebo onak determinovaná a z tejto determinácie ju treba prvotne aj vyvodzovať. Text a veta sú javy, ktoré sa prekrývajú. Nie sú teda ničím vedľa seba.

Text môže fungovať len ako ucelená jednotka, ako jednotka, ktorá má svoju stavbu a svoju zaokrúhlenosť, relatívnu uzavretosť. Text teda nemôže vzniknúť

a fungovať ako prostá lineárna sekvencia viet, ako by to vyplývalo z pohľadu tzv. **hypersyntaxe**. V texte musí byť činiteľ, ktorý jednotlivé vety zjednocuje a štruktúrne ich **predurčuje**. Je ním, ako tradične vieme, **téma**. Pojem témy vyplýva zo skutočnosti, že text sa referenčne vzťahuje na istý vymedzený úsek skutočnosti. Text sa rodí už za prítomnosti predstavy takéhoto úseku skutočnosti. Je to síce intuitívna predstava, no je dosť určitá, aby mohla ako determinujúca tendencia riadiť textotvorný proces.

Téma sa však nerealizuje v texte nejako priamo, ale práve cez fenomén vety. Text má takto dve úrovne: úroveň témy (tematický plán) a úroveň vety (vetný plán). Veta je pritom realizáciou témy. Text tematicky presahuje rámec vety. Pritom platí, že veta musí istým spôsobom z textu, z jeho témy vyplývať, no spôsob, ako túto súvislosť štruktúrne v svojom rámci realizuje, nemusí z témy priamočiaro vyplývať. Veta teda istým spôsobom s textom súvisí, no pritom má aj vlastnú, vnútornú problematiku.

Treba to konkretizovať. Na samom začiatku treba vyjsť z triviálnej predstavy, že text sprostredkuje v komunikácii **isté poznanie skutočnosti**, a ďalej, že toto poznanie treba chápať ako informáciu. To isté platí aj o vete, len s tým, že medzi textom a vetou — čo bol dávno konštatovať u nás už V. Skalička — je rozdiel v komplexnosti a elementárnosti tejto informácie. Komplexná informácia textu je daná ako štruktúrne-lineárne zjednotenie elementárnych informácií nesených vetami textu.

Pojem informácie dá sa v duchu známych teórií chápať ako „udalosť“, ktorá odstraňuje neurčitost istého vecného systému, pričom sa to deje výberom jednej z alternatív v entropii tohto systému. V správe (a potom aj vo vete) sa **musí aj sám** systém nejako manifestovať a ozrejmiť. To je tiež istá informácia, ktorá má však pomocnú úlohu. Na rozdiel od „vlastnej informácie“ je táto „pomocná informácia“ síce nadbytočná, redundantná, no je pritom potrebná, a teda konštitutívna.

Pojmom „udalosti“ akoby sme nehovorili nič iné a nič viac, ako sú dnešné frekvencované pojmy tzv. **propozície** a sémantickej bázy (porov. Kořenský, 1984). V skutočnosti má tento pojem náročnejšie nábehy, a to práve v smere prekonať pretrvávajúcu imanentnosť aj novších syntaktických výkladov.

Domnievame sa, že prvým krokom, ktorý otvorí problematiku v jej detailnejšej rovine, bude základný informačný „rozostup“ vety na dve časti: 1. systém, v ktorom sa má odohrať výber jednej z alternatív jeho entropie; 2. udalosť, ktorá z tohto výberu vyplynie.

Uvedený segmentačný akt sa urobil v teórii vety už pradávno a jeho ovocím sú prastaré pojmy ‚subjekt‘ ~ ‚predikát‘ (podmet ~ prísudok). Sú to pojmy odvodené z tradičnej formálnej logiky a s ich účinkovaním v lingvistike sú spojené podobné ťažkosti, ako je to s pojmami ‚jazyk‘ a ‚reč‘. Ich derivačno-významový etymón totiž nezodpovedá nejako zrejmejším funkčným zmyslom uvedených vetných segmentov pri tvorbe vetnej informácie.

Pritom sú tu problémy aj so vzťahom uvedených pojmov. Zavádzajúce významové **asociácie**, ako aj nevyhovujúce chápanie relácie pojmov ‚subjekt‘ a ‚predikát‘ sa syntax usilovala odstrániť pomocou rozličných definícií. Veľmi to však nepomohlo.

Žiadajú sa tu nové pojmy, ktoré by mali pregnantnejšie vstúpiť do väzby s informačnou štruktúrou „systém ~ udalosť“.

V tejto štruktúre je pritom čosi zvláštne. Udalosť je časťou systému, je jeho implikáciou, „výstupom“. Hodnotovo a funkčne však prevažuje. Vetu na základe toho chápeme potom skôr vzhľadom na informáciu než so zreteľom na rámcový „systém“, z ktorého sa informácia vyvodzuje alebo do ktorého sa ona včleňuje. Je to pochopiteľné. Vetu chápeme totiž ako vyjadrenie a komunikáciu „udalosti“, ako sme už boli nepriamo naznačili.

Pojem „udalosti“ volila pritom kybernetika, vychádzajúc zo širokého pragmatického hľadiska. V teórii textu, najmä literárneho, má však tento pojem niektoré špecifické významy. Bude preto vhodnejšie pre nás použiť iný, bližší a bežnejší pojem, pojem ‚faktu‘. Veta vyjadruje a komunikuje fakt. Ak sa vrátíme k informačnému „rozostupu“ vetnej štruktúry, možno jej dve časti pomenovať tak, že pojem „faktu“ budeme pokladať za nadradený, pričom z neho potom vyvodíme pre ony časti potrebné názvy. Možno to urobiť protikladne postavenými príponami ‚-or‘ a ‚-um‘. Takto dostaneme rovnomenné termíny ‚faktor‘ a ‚faktum‘.

‚Faktor‘ je „nosiťom“ či „gestom“ toho, čo sa stalo či deje (je to systém, v ktorom „udalosť“ nastáva; pojem ‚faktor‘ sa tu nemá teda chápať vo význame „činiteľa“, ako by to napovedal jeho bežný derivačný zmysel). ‚Faktum‘ zase predstavuje „gestum“, to, „čo sa stalo“, „čo sa deje“.

Základný štruktúrny rozostup, ktorý tvorí funkčnú podstatu vety ako časti textu, dáva teda pravidlo: Faktor \rightarrow Faktor \wedge Faktum.

Toto pravidlo predstavuje fundujúcu funkčno-štruktúrnú úroveň vety. Zakladá ono povahu vety, ako sa ona javí z hľadiska tvorby informácie. Informácia teda vzniká v protichodnom funkčnom rozpätí vetnej štruktúry.

Treba si však dôsledne uvedomiť, čo všetko toto pravidlo v sebe implikuje. Myslíme tu na súvislosti, ktoré sú v ňom obsiahnuté. Sú to súvislosti, ktoré treba hľadať v dvoch smeroch: v relácii forma ~ význam (signifiant ~ signifié) a v relácii text ~ veta. V druhom prípade prichádza okrem iného do úvahy aj inkriminovaná relácia jazyk ~ reč, ktorú sme predbežne nechali in *suspensio*.

Je pritom dôležité uvedomiť si, že rozlíšenie kategórií ‚faktor‘ a ‚faktum‘ v štruktúre vety nevyplývalo „zdola“, z daností vety, ale „zhora“, z úrovne textu. Je to vlastne úroveň komunikácie, ktorá zahrnuje v sebe dvoje: komunikačnú situáciu a referenčnú skutočnosť, ktorej sa komunikácia týka. Zatiaľ však nevieme, čo vo sfére referenčnej skutočnosti zodpovedá samému pojmu „fakt“. Táto korešpondencia je totiž zložitejšia, než by to vyplývalo zo *simplicitnej* predstavy, že text je prostým súhrnom viet a že jeho „obsah“ — takto nazvime potrebný významový, resp. referenčný ekvivalent textu — je prostou akumuláciou faktov a nejakou globálne zodpovedá danej referenčnej skutočnosti.

Na druhej strane sa stretávame — najmä vplyvom grafickej podoby textu — aj s inou zjednodušujúcou predstavou. Že totiž text je hotový, statický celok. Paradox-

ne — z hľadiska jeho komunikačnej povahy a určenia — je pre nás textom práve v svojej „mŕtvej“ podobe, vtedy, keď ho nikto nevníma. Akoby teda vnímaním sa stávalo z neho niečo iné (zrejme pritom nebude bez vplyvu metodologický postulat objektivizmu, ale aj sám pôvodný význam termínu text).

Funkčná logika veci však hovorí, že text môže byť textom len ako fakt aktuálnej komunikácie, ako sám proces tejto komunikácie. Jeho vlastným bytím je „bytie v komunikácii“, teda jeho „komunikačné bytie“. V svojom „dispozičnom bytí“, napr. ako list, kniha, nápis, ktoré nikto nevníma, je mŕtvym objektom, je len „potenciálnou komunikáciou“. Je to „tezaurovaná komunikácia“, ktorá má svoj zmysel len ako predpoklad „vlastnej, živej komunikácie“. Pravda, text musí vôbec aj vzniknúť a na to musí prebehnúť aktuálny proces jeho tvorby. Sú tu teda napokon tri podoby jeho existencie: text ako akt tvorby ~ text ako tezaurovaná komunikácia (ktorá je — tak alebo onak, čo aj v minimálnom časovom rozpätí — prítomná aj v ústnom dorozumievaní) ~ text ako akt recepcie.

Z hľadiska komunikačnej prosperity nie sú pritom tieto tri podoby rovnocenné. Prvé dve podoby sú predpokladové, cieľovou podobou je — v zmysle Marxovej myšlienky, že produkt sa stáva produktom až na úrovni konzumu — tretia z nich, recepcná. Platí to tým viac, že adresát prijíma text vysielateľa ako „tvorený text“. Len tak vlastne môže dôjsť k jeho kontaktu s vysielateľom, kontaktu, ktorý je podstatou komunikácie. Recepcná podoba textu predstavuje ho teda zákonite v jeho komunikačnej úplnosti.

Pravda, v istom zmysle je text takto úplný aj v akte tvorby. Vysielateľ — a to aj v písomnom prejave — musí mať predsa tiež pocit komunikačného kontaktu. Bez recepcnej realizácie sa však tento, len nádejný kontakt môže ukázať ako iluzórny: komunikácia by sa bez nej nedovŕšila, a teda „neuskutočnila“, text by sa nerealizoval, nestal sa „plným“, skutočným textom.

Dôležitá je v tom všetkom základná skutočnosť, že text je procesuálny fenomén.

To nás privádza k fenoménu času, ktorý substanciálne poznačuje povahu textu, jeho „prácu“, a vlastne — ešte predtým — „prácu“ samého vedomia, ktoré text produkuje a percipuje.

Čas má svoje existenčné minimum „v prítomnostnom kvante“, pričom spočíva v plynulom presúvaní tohto kvanta od pólu minulosti k pólu budúcnosti. Vedomie vníma javy v rozsahu prítomnostného kvanta, pričom bezprostredne minulé zachytáva a udržiava fenoménom krátkodobej pamäti a na bezprostredne budúce sa pripravuje fenoménom očakávajúcej predstavivosti.

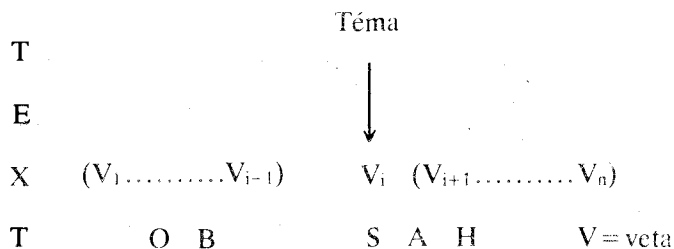
Pretože naraz nemôžeme „veľa vnímať“, časovo rozsiahlejšie javy sa musia segmentovať. Nerobíme to nejakou „podľa vlastného výberu“, ale — čo je potom konstitutívnu danosťou poznania — v zhode s „morfológiou“ samej reality. Tým sa potom utvára vlastne i sám fenomén poznania. Patrí pritom k povahe krátkodobej pamäti, že môže v prítomnostnom kvante rozlíšiť a evidovať len obmedzený počet prvkov a vzťahov. Je ďalej danosťou reality, že sa tým dosiahne „poznanie“ jej

elementárneho úseku, úseku, ktorý nazývame „faktom“. Šírku faktu v skutočnosti rozsah prítomnostného kvantu mierne — niekedy však aj dosť značne — presahuje. S touto skutočnosťou korešponduje potom aj „práca textu“. Elementárnemu úseku reality, faktu, totiž zodpovedá elementárny úsek reči, veta. Pravda, vzťah medzi faktom a vetou nie je izomorfný. Veta je pružný útvar. Môže byť veľmi skrátaným zachytením faktu a môže naopak zahrnúť v svojom celku aj viac faktov, niekedy dokonca ich značný počet.

Treba sa tu však predovšetkým vyrovnáť so simpliciitou predstavou, že text je prostým súhrnom viet a obsah textu prostou akumuláciou faktov. Text v skutočnosti nezačíname — tvorí i vnímať — nejako z jedného, „počiatočného“ faktu. V komunikácii máme vždy do činnosti s istým širším rozsahom skutočnosti, s určitým relatívne uceleným „stavom vecí“, ktorý sa chápe ako téma. Tematickú náplň budúceho textu si pritom uvedomujeme viac alebo menej implicitne, intuitívne, „neformulovane“, niekedy len celkom matne, pričom si ju v priebehu tvorby textu viac a viac precizujeme.

Ide však o to, ako z témy dostávame jednotlivé potrebné fakty. Nechceme sa tu dotýkať psychologického merita vecí, no je tu dosť skúseností, aby sme mohli dospieť k relatívne určitej predstave vecí. Vychádzame pritom z predpokladu, že nemôžeme všetko vnímať naraz — ako sme to už boli povedali. Apercepčne sa musíme zrejme sústrediť na nejaký elementárny úsek témy, a to približne v rozsahu onoho prítomnostného kvanta. Ďalšie fakty získame takto na základe rôznych systémových súvislostí, pričom je tu — ako vieme — možnosť viacerých voliteľných smerov postupu. Fakty potom jazykovo realizujeme vo vete.

Rozhodujúce je, že v každom okamihu — v zhode s ubíhaním času — prichádzajú do úvahy tri fázy textu: aktuálna fáza daná práve tvorenou vetou, faktická fáza reprezentovaná realizovanými vetami, uchovanými v „pamäti textu“, fáza, ktorá teda neustále narastá ako tzv. „predtext“ (Miko, 1970), a napokon proponovaná či programová fáza daná potenciálne stimulom nevyčerpanej témy:

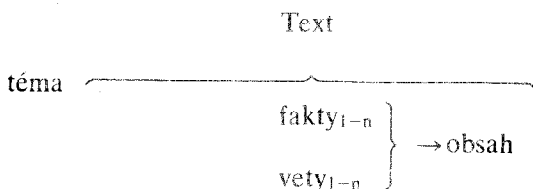
Pre realizáciu textu sú rozhodujúce proporcie už realizovaného a „ešte“ nerealizovaného textu („predtextu“ a „posttextu“; *ibid.*). Táto proporcia sa pohybuje v smere narastania „hotového textu“. V pamäti komunikantov pritom procesualnosť a lineárnosť textu zaniká a utvára sa štruktúrované globálne vedomie obsahu textu.

Prítomná veta V_i v tomto procese je takto priesečníkom dvoch textotvorných pohybov. Zakladajúci je vertikálny pohyb téma > obsah. Je to štruktúrotvorný pohyb. Horizontálny sled $V_i > V_n$ je „analyticko-rozkladajúci“ a zároveň „lineárnoakumulačný“. Veta je teda v podstate „zariadenie textu“, v ktorom sa téma, t. j. globálna, nediferencovaná predstava istého úseku skutočnosti, mení na obsah textu, t. j. na globálnu, diferencovanú predstavu tohto úseku.

Text je „živý“ v aktuálnej fáze jednej vety. V nej sa „potenciálne“, „proponované“, to, čo nazývame „komunikačným zámerom“, „vyjadrovacím programom“ (Miko, 1978), mení na „skutkové“, „realizované“, na „komunikačný fakt“. Uplynutím poslednej vety prestáva text naplno „žiť“, „existovať“, jestvuje už len jeho relikv v pamäti. Stáva sa pritom stále menej zreteľným a úplným, redukuje a „globalizuje“ sa, pričom z neho ostáva čosi, čo tvorí náprotivok témy, avšak témy, ktorá prešla analyticko-syntetickou vyjadrovacou operáciou, to jest bola podrobená poznaniu.

Veta je takto formou postupnej, dynamickej existencie textu. ()

Pojmy ‚téma‘, ‚obsah‘, ‚fakt‘ vyjadrujú v istom zmysle podstatu textu. Proti predchádzajúcemu modelu možno túto podstatu konciznejšie znázorniť takto:

Ako pojmy, bez ktorých nemožno túto podstatu pochopiť, treba tému, fakt a obsah pokladať za základné semiotické entity. Je však predovšetkým potrebné ich uznať ako semiotické pojmy vôbec. Práve pri nich je totiž charakteristické, ako sa o ne a proti nim odohral boj medzi psychologizmom, novopozitivismom a semiotikou. Na pôde pozitivismu sa síce uznával ich súvis s textom (v rétorike, štylistike, literárnej vede a kritike, logike), no jednoznačne na rovine psychologickéj povahy, takže ich skúmanie sa odkazovalo do príslušnej disciplíny (tá sa však o ne nejako **meritornejšie** nezaujímal: zrejme v nich pocítovala nejakú problematiku „navyššie“). Novopozitivismus — lingvistickej a logickej orientácie — ich vylučoval z textu celkom koncepcne a za jedinú jeho realitu prijíma sekvenciu či súhrn viet. Pre novopozitivismus by bola potom — v zmysle toho — ťažko prijateľná predstava reality textu ako recipovaného fenoménu. Z jeho hľadiska by to bol nesporný psychologizmus.

Dnes však už aj psychológia začína rozlišovať semiotickú (semiotizovanú) a nesemiotickú sféru či rovinu vedomia. Vďaka materiálnej, sociálne kontrolovanej a overovanej realizácii v semióze sa stávajú ním vyjadrené psychické obsahy niečím

„digitálne“ pregnantným, čo treba odlišovať od „analogového“, neregulovaného prúdu vedomia, s ktorým sa semiotické javy z nedorozumenia zamieňajú. Môžu byť týmto prúdom obklopené, do neho „ponorené“, ale vynímajú sa v ňom ako niečo určité a určené, určené práve semiotickou aktivitou. Až semiotika teda rehabilituje pojmy téma, fakt, obsah ako plnoprávne, ba zakladajúce fenomény komunikácie. Pravda, semiotika, ktorá sa chápe ako teória vyjadrovania a komunikácie a ktorá sa zbavila tradičných, klasických redukcií.

Vzťah obsahu k vyjadrovaniu však nemožno chápať nejako úzkoprso; to jest evidovať len priamočiare väzby signifié ~ signifiant. Vzťah k vyjadreniu môže byť často viacnásobne sprostredkovaný. Týka sa to napríklad veľmi témy, ktorá sama ani nemá priamočiare vyjadrenie a ktorú treba často rekonštruovať z obsahu textu. Téma jestvuje v tvorbe textu v jej istej fáze akoby celkom bez vzťahu k vyjadreniu, a tak s ňou možno dokonca aj manipulovať — vymedzovať, voliť ju, rozširovať, zužovať, modifikovať ju, nahrádzať ju inou a pod.

Stručne sa dá problematika uzavrieť tézou, že za semiotické treba pokladať všetko, čo sa nejakým spôsobom dotýka textu a necháva v ňom „stopy“. Každá takáto stopa vstupuje potom svojím zmyslom do jeho obsahu, pomáha ho tak alebo onak utvárať.

V perspektíve bilaterálnosti semiózy patria téma, fakty a obsah textu do roviny „vyjadreného“ (signifié) a vety do roviny „vyjadrenia“ (signifiant). Práve táto druhá rovina robí z nich všetkých súvzťažné semiotické fenomény. Podobne ako téma má aj fakt — ako výstup z nej — svoju „predvetnú“ existenciu. Pravda, fakt vstupuje vo chvíli svojho vzniku ihneď do dotyku s vetou. Nemusí to byť dotyk jednoznačný: často sa napríklad nevieme rozhodnúť pre vecné východisko vetnej konštrukcie, pre jej „podmet“, pre jej aktívny či pasívny tvar, pre jej jednoduchšiu či zložitejšiu podobu. V tomto kolísaní sa však už stihol nadviazať vzťah k istej množine slov a k ich možným vzťahom. To pritom netreba pokladať za niečo, čo by sa rado nazývalo „psychológia reči“. Je to plnoprávne semiotické dianie. Toto dianie má štruktúro-tvornú perspektívu. Vetná štruktúra je procesom, a nie mŕtvym, statickým skeletom, ako sa neraz novopozitivisticky prezentuje.

V tomto zmysle je veta súčasťou vyššieho procesu. Je ním lineárny sled viet a v nich štruktúro-tvorný sled faktov. Fakty vo vetách sa vyššími štruktúrnymi vzťahmi dvíhajú — v semiotickom vedomí — z lineararity vyjadrenia do mnohodoménnej štruktúry obsahu. V tomto vyššom procese sa vedľa lineárneho dynamizmu viet a faktov odvíja aj dynamizmus obsahotvornej štruktúry. To je skutočná realita textu. Je to dynamická realita, ako sa ona odohráva v recepcii textu. Táto recepcia nie je teda nejakým individuálnym fenoménom mimo textu či nad textom, ako sme to už boli rekriminovali. Je to reálna forma existencie textu. Ak sú v nej aj individuálne prvky, sú ony mimo merita textu. Podstatu recepcie tvorí dynamická realita textu. Recepcia je prezentácia jeho tvarovo a sémanticky vyhranenej štruktúry.

Veta je takto semioticky súčasťou analyticky realizovanej témy, realizovanej v linearite a štrukturalite faktov, čo v súhrne dáva text s jeho obsahom. Fakt, ktorý

tvorí semiotický základ vety, a s ním aj sama veta, sú jednotky jednak diskkrétne, oddelené od iných podobných jednotiek, no zároveň aj jednotky glutinačné, lebo sa viažu na ostatné podobné jednotky, vytvárajúc vyššie semiotické celky a napokon text s jeho obsahom ako najvyšší celok.

Veta je potom diferenciacno-integračnou jednotkou a ako taká je integrálnym javom textu. Oboje, čiže diferenciacie i čiže integrácie, predstavuje vzťah vety navonok, k textu, k textu ako nadradenému celku.

Literárnovedný ústav SAV
Bratislava, Konventná 13

Bibliografia

ADAMEC, P.: *Obrazovanie predložení iz propozicij v sovremennom rusckom jazyke*. Acta Universitatis Carolinae — Philologica. Monographia 49. Praha 1982.

KOŘENSKÝ, J.: *Konstrukce gramatiky ze sémantické báze*. Praha, Academia 1984. 164 s.

KOŘENSKÝ, J.: *Pojednání o dialektice a obecné problémy jazykovědy*. Slovo a slovesnost, 46, 1985, s. 135—145.

MIKO, F.: *Rod, číslo a pád podstatných mien*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1962. 254 s.

MIKO, F.: *Text a štýl. K problematike literárnej komunikácie*. Bratislava, Smena 1970. 167 s.

MIKO, F.: *The generative structure of the Slovak sentence. Adverbials*. The Hague—Paris—Bratislava, Mouton — Publishing House of the Slovak Academy of Sciences 1972. 150 s.

MIKO, F.: *The programme of the text*. Nitra, Pedagogická fakulta 1978. 100 s.

MIKO, F.: *From the text to the sentence*. In: *Recueil linguistique de Bratislava*. 7. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1984, s. 237—243.

PETR, J.: *„Řeč je tak stará jako vědomí — řeč je praktické vědomí“ v Německé ideologii*. Slovo a slovesnost, 46, 1985, s. 4—19.

ŠTÍCHA, F.: *Utváření a hierarchizace struktury vědeckého znaku*. Praha, Pedagogická fakulta KU 1984. 128 s.

ŠTÍCHA, F.: *Tvoření vět z propozic v současné ruštině*. Slovo a slovesnost, 46, 1985, s. 243—245.

ПРЕДЛОЖЕНИЕ КАК СЕМИОТИЧЕСКАЯ ЕДИНИЦА

Резюме

В современных взглядах на синтаксис выдвигается требование понимать предложение в полной мере функционально. Имеется ввиду принципиальное преодоление противопоставления дихотомии де Соссюра *langue ~ parole*. Автор предлагает понимать предложение как единицу коммуникации, т. е. выводить его семиотически из позиций текста. В статье предлагается понятие темы и с него вытекающее понятие факта. Факт — элементарная тематическая единица соизмеримая с предложением. Определяя информацию как «событие в энтропии системы», можно взаимоотношение система ~ событие считать равнодействующим понятию факт и в связи с этим формулировать сегментационный шаг «факт → фактор ∧ фактум», который входит в смысле традиционного представления о предложении как о соединении субъекта и предиката — в предложение в качестве исходного пункта его структурного алгоритма.

KONFRONTACE A TYPOLOGIE

JOSEF FILIPEC

V. *Blanárovi k životnímu jubileu*

1. Mezijazyková konfrontace je svými východisky bilaterální, ale svými cíli multilaterální a typologická. Při konfrontaci jazyků je třeba dohodnout se o jisté metodě a o jistém meta-jazyku, především sémantickém, a na úseku lexikální zásoby, o který nám jde, i o jistém rozsahu lexikálního materiálu. Konfrontace je zaměřena nikoli na jednotlivosti, nýbrž na dílčí podsystémy (Makovskij, 1969; Filipec, 1976; 1985) a je symetrická, protože se týká dvou i více rovnoprávných jazyků. Svě místo tu má i teorie ekvivalence (Uspenskij, 1962).

K charakteristice jazykových typů jsou nutné i parametry obsahové a sémantické (Gorodeckij, 1974; Jarcevoová, 1981; Klimov, 1983; Suprun, 1983). Jazykový typ je selektivní konfigurace typických rysů ze všech jazykových rovin podle míry jejich strukturovanosti (Dressler, 1980; Meier, 1978). Pro určení jazykového typu je důležitý celý jazykový systém. Výsledky konfrontace jedné z jazykových rovin je třeba korelovat s jevy rovin ostatních. Za úhelný kámen typologie se pokládá konfrontace dílčích podsystémů (Tolstoj, 1968), a to všech druhů slov (Šaranda, 1981).

Tradiční typologie se zaměřovala hlavně na rysy gramatické, z rysů lexikologických využívala jen rysů slovtvorných (např. v jazykovém typu aglutinačním a polysyntetickém). Předmětem jejího zájmu byla především morfologie, protože je pro jazyky nejvíce postradatelná a lze ji konstruovat různými způsoby (Skalička, 1951; 1965). Těchto rozdílných způsobů lze proto využít k charakteristice různých jazykových typů. Naproti tomu lexikální zásoba a lexikální systémy různých jazyků jsou pro svůj antropocentrický charakter velmi podobné a tudíž pro odlišení jazykových typů málo vhodné. V lexikální zásobě lze mluvit jen o mikrotypologii. Ta se chápe jednak jako typologie malých rozdílů, jednak jako typologie blíže příbuzných jazyků (Skalička, 1966). Tyto výhrady jsou dnes oslabeny hlubším a podrobnějším popisem lexikologickým a lexikografickým. Poznatků tradiční typologie, pokud jde např. o tvoření slov, kompozici a konverzi, lze ovšem využít. Ke komplexnímu popisu jazykových typů jsou vhodná i klasifikační schémata typu dílčích podsystémů (Coseriu, 1976; Dressler, 1980; Filipec, 1985), umožňující jednotný pohled na jazyk. Za pozadí, za univerzální rys tohoto výzkumu považujeme existenci lexémů-slov různých typů v různých světových jazycích (Česnokov, 1984; Nguyen Quang Hong, 1985). Podstatu jazykového typu tvoří právě specifické

usouvztažnění jistého souboru rysů různě zdůrazněných a s různými kvantitativními charakteristikami. Jde např. o tyto rysy:

(1) České slovo je kontextově autonomnější, významově určitější a gramaticky určenější než slovo anglické: např. angl. *hop* je současně homonymní, konverzní a polysémní ve srovnání s českými ekvivalenty *chmel*, *česat chmel*; *skok*, *poskakovat*; *úsek dálkového letu*, *startovat* (COD; OP).

(2) Slova slovanských jazyků s výjimkou bulharštiny nemají na rozdíl od západních jazyků člen. Funkce členů v nich vyplývá z kontextu a situace, nebo plní funkci členů zájmena a číslovky.

(3) Kontext např. v němčině bývá redundantnější než v češtině, zvláště při určování směru: *auf einen Baum hinaufklettern* „lézt/šplhat na strom“. České vyjadřování bývá redundantnější než francouzské: *des hannetons entrentrent* „vletěli tam chrousti“ (toto slovo obsahuje i sém „let“; Šabršula, 1976).

(4) S tím souvisí otázka proporce slov generalizujících a individualizujících, zvláště v různých zájmových oblastech (Ullmann, 1953; 1967). Tato otázka je např. pro franštinu stále otevřená a diskutní (Šabršula, 1976).

(5) V jistém rozsahu lexikální zásoby lze konfrontovat proporce slov slovotvorně motivovaných a nemotivovaných, proporce afixace, velmi omezené např. v čínštině, proporce složenin, charakteristických pro němčinu, využití cizích, zvláště řeckých a latinských prefixů, popř. prvních a druhých částí složenin, které podstatně přispívají k šíření internacionalismů (srov. VFČS 2, s. 757 n.), proporce komplexních pojmenování (Bally, 1965, s. 195) aj.

(6) V souvislosti s pokračujícím výzkumem lexikálních a polysémických polí (Blanár, 1984) lze zjišťovat rozdíly ve využití lexémů, jejich konverze, homonymie a polysémie, zvláště typických pro angličtinu.

(7) I pro lexikální zásobu jsou důležité komplexní kategorie slovních druhů, jejich počet (např. v němčině splývá adjektivum s adverbium), jejich příslušnost k různým jazykovým rovinám, jde-li o utvářenost slovotvornou nebo lexikální, a jejich uplatnění v textech, jakož i stupeň nominálnosti a verbálnosti. Čeština preferuje vyjadřování verbální, angličtina a franština nominální ap.

2. Podle V. Skaličky (1965, s. 157) je tedy v lexikálním systému daleko více podobností a nevýznamných kolísání než růzností, a proto nelze slovník typologicky charakterizovat. Domnívame se však, že záleží na míře postižení rozdílů a na vhodných úsecích lexikální zásoby. Rozdíly se týkají např. nejen míry polysémie, ale na pozadí shod i její rozdílné strukturovanosti a zasahují i do oblastí významových užití lexémů. Musíme totiž lexém vidět reálně v jeho hierarchických úrovních: lexém-typ (hyperlexém) zahrnující významové spektrum, monosémický lexém-typ, což je zároveň základní lexikální jednotka, a lexém-exemplář (alolex) na úrovni textu, výpovědi, v užití, a to typickém (lexém-kontextový typ) a aktuálním, situačním. Na všech těchto úrovních má lexém ekvivalenty a ty nemusí být vždy shodné. Zvláště ekvivalenty ve spojeních slov bývají specifické. Zde chceme

upozornit na případy, kdy se u různojazyčných lexémů s ekvivalentním výchozím (maximálně, ne absolutně motivujícím) sémémem vyvinuly vedle sémémů sekundárních, také ekvivalentních, i sémémy neekvivalentní, popř. kdy došlo k polysémické divergenci. Řidčeji dochází i k obráceným případům, že se v polysémické struktuře neekvivalentních lexémů objeví i sémémy ekvivalentní.

Polysémie, jak známo, souvisí se synonymií a je projevem specifické strukturace každého jazyka na úrovni lexému (hyperlexému). Její systémotvornou povahu dobře ukázala citovaná práce Blanárova. Dále budeme pozorovat ekvivalenty sémémů polysémických lexémů v pěti jazycích vzhledem k češtině. (Materiál čerpáme ze slovníků, jejichž zkratky jsou rozvedeny v bibliografii.) Při tom lze vyjít z grafů, které zobrazují souvislost sémémů, jejich derivaci ze sémému výchozího, motivujícího, popř. ze sémémů sekundárních. Lexém *list* má podle SSJČ tyto sémémy:

1. základní, většinou plošný orgán rostliny; 2. kniž. a nář. listí; 3. čtyřúhelníkovitý kus papíru; 4. kniž. a zast. dopis, psaní; 5. úřední listina o něčem svědčící; 6. i pl. noviny, časopis; 7. odb. plochá, tenká, listu 1. podobná věc, součást strojů ap.; 8. biol. zárodečný list „část živočišného zárodku“. — V ruštině má týž lexém mnohem jednodušší stavbu se sémémy 1, 3, 5 a 6. Přitom ještě VRČS a Ožegovův slovník uvádějí na rozdíl od ruského slovníku čtyřsvazkového *lists* s prvním sémémem a *list* s dalšími sémémy jako homonyma. — Francouzský ekvivalent *feuille* nemá čtvrtý český sémém, ale pod čísly 7—12 podle VFČS řadu sémémů speciálních, přičemž pod číslem 10 se uvádí zřejmý frazém. — Němčina jediná uvádí pod heslem *Blatt* i čtvrtý sémém českého slova *list*.

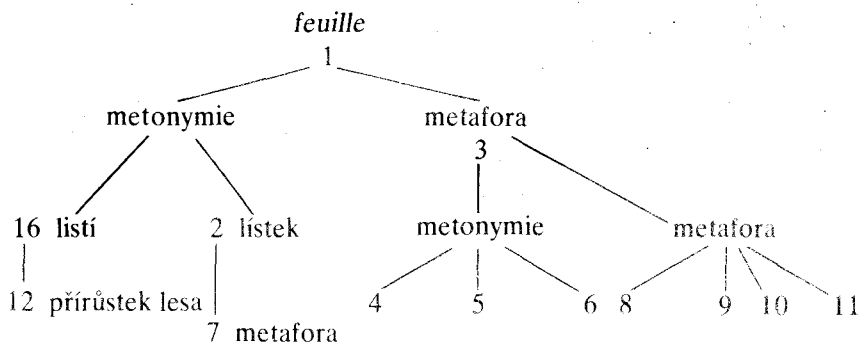
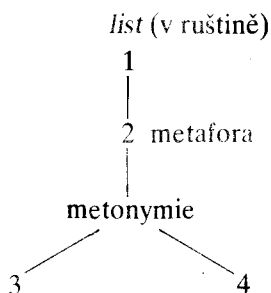
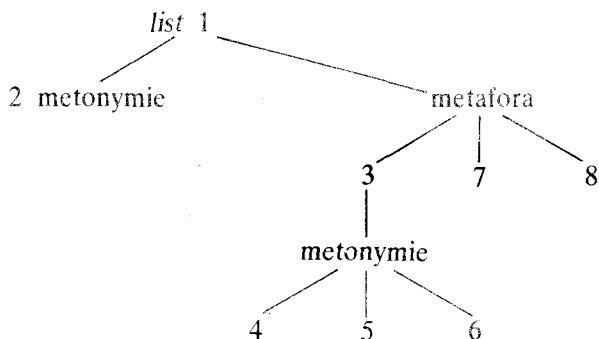
Uvedeme nyní grafy lexému *list* v češtině a ekvivalentních lexémů v ruštině a ve franštině, a to se zřetelem k metaforickému a metonymickému přenášeni (viz str. 24).

Grafy ukazují, že nejde jen o sémémy primární a sekundární, ale i o terciární, ze sekundárních odvozené. Při polysémii tedy nemusí jít o přímou generativní schopnost primárního sémému, nýbrž i o schopnost nepřímou, zprostředkovanou sémémy sekundárními. Proto není polysémie, jako jev úrovně lexému, ani kvalitativně ani kvantitativně strukturně organizujícím principem té síly, jakou má archilexém-archisémém, generující homogenní významová pole. Proto také není vhodné chápat sekundární sémémy jako varianty výchozího sémému.

Důležité je, že různé jazyky různě využívají při vývinu polysémie různých sémů výchozího sémému, jak jsme to ukázali na slovech *tvář* — *Backe* — *ščka* (Filipec, 1971, s. 225). Různé počty synonym a ekvivalentů u téhož sémému svědčí také o různém rozsahu sémému a o rozdílech v oblastech jejich užití.

Z uvedených tří grafů je nejsložitější graf francouzského polysémického lexému *feuille* s dominující metaforičností. Ve všech pěti jazycích je polysémická stavba lexémů v hlavních rysech analogická, nejvíce rozvinuta je polysémie ve franštině (Gak—Rojzenblit, 1965). V angličtině je nejvíce omezena metonymie.

Lexikografické zpracování polysémického lexému *rána* a jeho cizojazyčných ekvivalentů dává tento obraz: Jen v češtině je tento lexém zobrazen se souvislou polysémií (SSJČ uvádí 6 sémémů). V ostatních jazycích patří první sémém českého slova a další sémémy různým lexémům, a to i přes souvislost někde naznačenou (úderem způsobené poranění): *rana* — *udar*, *Wunde* — *Schlag*, *wound* — *stroke*, *blessure* — *coup*. V ruštině je polysémie slova *udar* na rozdíl od češtiny velmi omezená a sémémy 3–6 jsou plně obsazeny jinými lexémy: *vystrel*, *bedstviže*,

moment, množstvo. V němčině se projevuje v sémémech 5—15 specializace a detailizace sémémů vycházejících ze sémému ‚úder‘ a ‚hluk způsobený úderem‘ (tak v druhém sémému českého lexému) a ze sémému ‚množství‘ (šestý sémém v češtině).

Polysémický lexém *malý* má podle zpracování SSČ osm významů. Nápadné rysy jsou zde tyto: v ruštině se projevuje ve srovnání s lexémem *malýj* dynamicky lexém *malen'kij* se sémémy 1, 2, 4, 5 a 7 českého lexému. V angličtině konkurují ekvivalentu *small* ekvivalenty *short, little, slight, trifling*. Ve všech jazycích chybí osmý sémém českého *malý*, expresivní význam, který je kontextově vázán na spojení lexému se slovy označujícími vysoký stupeň kvality; ve srovnání s nimi označuje *malý* totéž co synonymum *menší* nebo adverbia *skoro, téměř, málem: to je malý zázrak!, to je malý zámek!* (např. o pěkném rodinném domu).

Stejně jako v tomto případě dochází i u adjektiva *ostrý* k rozvětvené polysémii, spojené se synonymií a antonymií: *tupý — jemný — pomalý — mírný* aj. V němčině se projevuje na rozdíl od ostatních jazyků v polysémické stavbě slovnědruhová konkurence adjektiv a adverbii.

Významy sloves závisí ve srovnání se substantivy a adjektivy v rozsáhlé míře na kontextu syntaktickém a sémantickém. Vyskytují se tu často verbonominální a předložková spojení. U slovesa *být* vystupují tyto rysy: větší nebo menší souvislost se slovesem *mít*, popř. ve významu existenciálním i se slovesem *žít*: *být živ*; *vzpomínka na to ještě žije* existuje; v ruštině je objektivní konstrukce místo subjektivní: *u menja brat mám bratra; gde tvoji deti? kde máš děti?* aj.; *dnes je středa i dnes máme středu*, fr. *nous sommes mercredi*; v ruštině je omezené užití *být* ve funkci pomocného slovesa v přítomku a pasívu: *chválil jsem ja chvalil; jsem chválen menja chvaljat*; proti češtině je v ruštině méně neosobních konstrukcí: *bylo slyšet hudbu byla slyšna muzyka; už je po bouři groza uže prošla*.

U ekvivalentů slovesa *mít* jsou rozdíly v míře modalit (srov. *mít* II. v SSČ, v němčině opozice *haben* a *sollen*), konstrukcí (fr. *il y a*) a vyhraněnosti významů: např. COD uvádí *to have* bez polysémie. Různá je také míra významového překrývání *mít* a *držet* v různých významech: *držet králíky, držat krolikov, Kaninchen halten; držat restoran; tenir* 7. mít (na skladě), 8. mít, konat (zasedání), 13. mít, považovat (za dobráka). K tomu přistupuje ještě ve franštině a v angličtině větší míra homonymie a slovnědruhová konverze (v našem případě např. u ag. *hold*, fr. *vivre*).

3. V tomto příspěvku upozorňujeme na potřebu výzkumu mezijazykové polysémie, na shody a rozdíly polysémické struktury lexémů s ekvivalentním výchozím sémémem. V různých jazycích jsou subsumovány k témuž lexému různá kvanta sémémů, které jsou stejné, podobné a rozdílné. To svědčí o tom, že přístup k zdánlivě stejným významovým strukturám je u mluvčích různých jazyků rozdílný, a rozdílné jsou také významové vztahy. Dokládá to monolingvální charakter jazykových významů na rozdíl od logicky chápaných pojmů. Různé počty synonym

a ekvivalentů u téhož sémému svědčí také o různém rozsahu sémému a o rozdílech v oblastech jejich užití, v jejich spojitelnosti. Závěry dříve uvedených sond ovšem nepřeceňujeme. Různé jazyky preferují různý typ přenášení, buď metonymického nebo metaforického. Mezi jazyky se uplatňují zvláště rozdíly v expresivitě a modalitě významů, v jejich kontextové, konstrukční a sémantické spojitelnosti, v paradigmatických vztazích se synonymy, antonymy a ekvivalenty. Svě místo mají i jevy formální, zvláště homonymie a konverze, vyžadující větší míru významové určenosti lexémů kontextem.

Rysy zjištěné lexikologickou analýzou materiálu za splnění dříve uvedených podmínek konfrontace lze hodnotit kvalitativně a kvantitativně, t. j. zjišťovat jejich proporce v různých jazycích (Těšitelová, 1968; 1974). Dále je třeba doplnit je obdobnými výsledky zjištěnými v jiných jazykových rovinách, např. slovo- tvorné, morfologické a syntaktické. Lze doporučit, aby takto zjištěné údaje byly sestavovány v matici, která by podala citlivý obraz shod a rozdílů mezi jazyky a tendencí jejich typů. I uvnitř slovanských jazyků se budou jevit rozdíly např. mezi ruštinou a češtinou a ještě více slovenštinou v proporcí slovo- tvorně motivovaných slov (Kollár, 1974), pro franštinu bude charakteristická proporce přenášení a spolu s angličtinou proporce polysémie, homonymie a zastoupení členu, pro němčinu proporce složenin. Vedle typů jazykových je třeba přihlížet i k typům kulturně společenským. V tomto ohledu je např. blízká čeština a němčina.

Praha 1, Nerudova 14

Bibliografie

- BALLY, Ch.: *Linguistique générale et linguistique française*. 4. vyd. Bern, A. Francke 1965. 440 s.
- BLANÁR, V.: *Lexikálno-sémantická rekonštrukcia*. Bratislava, Veda 1984. 215 s.
- [COD] *The concise Oxford dictionary*. 5. vyd. Oxford University Press 1964. XVI + 1558 s.
- COSERIU, E.: *Vers une typologie des champs lexicaux*. *Cahiers de lexicologie*, 27, 1975/II; 1976, s. 30—51.
- ČESNOKOV, P. V.: *Logičeskije i semantičeskije formy myšlenija kak značenije grammatičeskich form*. *Voprosy jazykoznanija*, 1984, č. 5, s. 3—13.
- DRESSLER, W.: *Sprachtypologie*. In: *Lexicon der germanistischen Linguistik 4*. Red. H. P. Althaus aj. 2. vyd. Tübingen, Max Niemeyer 1980, s. 636—641.
- FILÍPEČ, J.: *Zur Polysemie und lexikalisch-semantischen Sprachkonfrontation*. In: *Travaux linguistiques de Prague 4*. Red. F. Daneš—K. Horálek. Praha, Academia 1971, s. 217—228.
- FILÍPEČ, J.: *Zur Problematik der Konfrontation des tschechischen und deutschen Wortschatzes*. In: *Beiträge zur konfrontierenden Sprachwissenschaft*. Red. E. Eichler aj. Halle/Saale, Max Niemeyer 1976, s. 23—41.
- FILÍPEČ, J.: *Problematika konfrontace v lexikální zásobě*. *Slovo a slovesnost*, 46, 1985, s. 201—214.
- GAK, V. G.—ROJZENBLIT, Je. B.: *Očerki po sopostavitel'nomu izučeniju francuzskogo i russkogo jazykov*. Moskva, Vysšaja škola 1965. 379 s.
- GORODECKIJ, B. Ju.: *Osnovnyje ponjatija lingvističeskoj tipologii*. In: *Acta Universitatis Carolinae — Philologica 5. Linguistica generalia 1*. Red. M. Romportl aj. Praha, Univerzita Karlova 1974, s. 11—15.
- JARCEVA, V. N.: *Kontrastivnaja grammatika*. Moskva, Nauka 1981. 109 s.
- KLIMOV, G. A.: *Principy kontrastivnoj tipologii*. Moskva, Nauka 1983. 222 s.
- KOLLÁR, D.: *Špecifikum systémového opisu lexiky v konfrontačnom pláne*. *Československá rusistika*, 19, 1974, s. 74—80.

- MAKOVSKIJ, M. M.: Opyt tipologičeskoj charakteristiki leksiko-semantičeskich sistem. Voprosy jazykoznanija, 1969, č. 3, s. 24—36.
- MEIER, G. F.: Methodologische Probleme der linguistischen Typologie. Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung, 31, 1978, s. 242—250.
- NGUYEN QUANG HONG: Obščij princip i raznyje podchody k vydeleniju osnovnych jedinic jazykov. Voprosy jazykoznanija, 1985, č. 1, s. 89—96.
- [OP] OSÍČKA, A.—POLDAUF, I.: Anglicko-český slovník. Praha, ČSAV 1956.
- SKALIČKA, V.: Typ češtiny. Praha, Slovanské nakladatelství 1951. 100 s.
- SKALIČKA, V.: Wortschatz und Typologie. In: Asian and African Studies 1. Red. J. Blaškovič. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 152—157.
- SKALIČKA, V.: K voprosu o tipologii. Voprosy jazykoznanija, 1966, č. 4, s. 22—30.
- [SSJČ] Slovník spisovného jazyka českého. 4 zv. Red. B. Havránek aj. Praha, ČSAV 1960—1971.
- [SSČ] Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Red. J. Filipce—F. Daneš. Praha, Academia 1978.
- SUPRUN, A. E.: Leksičeskaja tipologija slavjanskich jazykov. Minsk, Beloruskij gosudarstvennyj universitet 1983. 48 s.
- ŠABRŠULA, J.: Le français — Langue abstraite? In: Beiträge zur konfrontierenden Sprachwissenschaft. Red. E. Eichler aj. Halle/Saale, Max Niemeyer 1976, s. 179—189.
- ŠARANDA, A. N.: Sravnitel'naja tipologija kategorii predloga. Minsk, Nauka i tehnika 1981. 232 s.
- TĚŠITĚLOVÁ, M.: K typologii slovanského slovníku z hlediska kvantitativního (na českém materiálu). In: Čs. přednášky pro 6. mezinárodní sjezd slavistů v Praze. Red. B. Havránek aj. Praha, Academia 1968, s. 95—99.
- TĚŠITĚLOVÁ, M.: Das Tschechische als Sprachtyp aus quantitativer Sicht. In: Acta Universitatis Carolinae — Philologica 5. Linguistica generalia 1. Red. M. Romportl aj. Praha, Univerzita Karlova 1974, s. 157—165.
- TOLSTOJ, N. I.: Nekotoryje problemy sravnitel'noj slavjanskoj semasiologii. In: Slavjanskoje jazykoznanije 6. Meždunarodnyj sjezd slavistov. (Praga 1968 g.) Red. V. V. Vinogradov aj. Moskva, Nauka 1968, s. 339—365.
- ULLMANN, S.: Descriptive semantics and linguistic typology. Word, 9, 1953, s. 225—240.
- ULLMANN, S.: Grundzüge der Semantik. Berlin, Walter de Gruyter 1967. X + 348 s.
- USPENSKIJ, B. A.: Principy strukturnoj tipologii. Moskva, Moskovskij univesitet 1962. 64 s.
- [VACŠ] Velký anglicko-český slovník. 3 zv. Red. I. Poldauf. Praha, Academia 1984—1985.
- [VFCŠ] Velký francouzsko-český slovník. 2 zv. Red. J. Neumann—V. Hořejší. Praha, Academia 1974.
- [VRČŠ] Velký rusko-český slovník. 6 zv. Red. L. Kopeckij aj. Praha, Československo-sovětský institut ČSAV 1952—1964.
- [WDG] Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. 6 zv. Red. R. Klappenbach aj. Berlin, Akademie-Verlag 1964—1977.

КОНФРОНТАЦИЯ И ТИПОЛОГИЯ

Резюме

Языковая конфрагнтация как необходимая составная часть современного языкознания сопоставляет отдельные системы двух и более языков одного и того же типа. Традиционная типология подчеркивает в первую очередь как наиболее выразительные морфологические различия. Однако, с типологической точки зрения необходимо изучать все языковые уровни и прежде всего уровень семантический, хотя это работа трудоемкая и требует более глубокого анализа.

Исходя из этой точки зрения, автор выдвигает актуальность исследования полисемии и прежде всего полисемических лексем различных языков (чешского, русского, немецкого, французского и английского) с эквивалентными первичными семемами, которые непосредственно или косвенно мотивируют семемы вторичные и третичные, равные и специфические.

Специфичность семем обусловлена тем, что при образовании полисемии используются или неодинаковые семы, или же одинаковые исходные семы по-разному комбинируются. Обнаруживается разница в объеме значений и в областях их контекстового использования, в типе перенесения значения, в экспрессивности, в модальности, в парадигматических связях, в частях речи, в омонимии и в конверсии. Эти языковые явления желательно было бы изучать в определенном объеме и в количественно оптимальных пропорциях.

SPRACHKONFRONTATION UND TYPOLOGIE

Zusammenfassung

Die Sprachkonfrontation als notwendiger Teil der heutigen Linguistik vergleicht Teilsysteme zweier und mehrerer Sprachen des gleichen Typs oder verschiedener Typen; ihr Ziel ist also typologisch. Die traditionelle Typologie betonte vor allem morphologische Unterschiede als die auffallendsten. Vom typologischen Gesichtspunkt ist es jedoch notwendig, alle Sprachebenen, insbesondere auch die semantische, zu untersuchen, wenn dies auch aufwendig ist und besonders eingehende Analysen erfordert.

Der Autor betont in dieser Hinsicht die Aktualität der Untersuchung der Polysemie und hauptsächlich der polysemischen Lexeme verschiedener Sprachen (des Tschechischen, Russischen, Deutschen, Französischen und Englischen) mit den äquivalenten primären Sememen, durch die dann direkt oder indirekt sekundäre und tertiäre, gleiche und spezifische Sememe motiviert werden. Die Spezifität der Sememe wird dadurch verursacht, daß bei dem Aufbau der Polysemie nicht die gleichen Seme ausgenützt oder gleiche Ausgangssememe auf verschiedene Weise kombiniert werden. Es zeigen sich Differenzen im Bedeutungsumfang und in den kontextuellen Verwendungssphären, im Typ der Bedeutungsübertragung, in der Expressivität, Modalität, in paradigmatischen Beziehungen, in den Wortarten, in der Homonymie und Konversion. Diese sprachlichen Erscheinungen sollten in repräsentativem Umfang und quantitativ, proportionell untersucht werden.

TEORETICKÉ ZOBRAZENIE KOMUNIKATÍVNEHO UPLATNENIA SLOVA

JURAJ DOLNÍK

Komunikatívne uplatnenie slova môžeme chápať v užšom alebo širšom zmysle. V rámci užšieho poňatia si všimáme slovo v texte, resp. v komunikačnej situácii a zisťujeme, ako sa modifikuje význam systémového slova v reči. Ide o jav, ktorý sa tradične označuje ako aktualizácia potenciálneho významu slova. Vo vzťahu k schéme komunikačného procesu sa toto poňatie prejavuje tak, že sa obmedzujeme na pozorovanie výskytov slova v komunikačnom kanáli a porovnávame zistené významy so sémantikou korelačného systémového slova. Abstrahuje sa od komunikantov (odosielateľ — prijímateľ), takže sa toto poňatie zakladá na rýdzo sémantickej analýze slova, čo zodpovedá sémantickej úrovni analýzy jazyka. Na tejto úrovni analýzy skúmame sémantický vzťah medzi systémovým slovom a jeho rečovými korelátmi, medzi invariantom a jeho variantmi.

Komunikatívne uplatnenie slova v širšom zmysle zahŕňa aj účasť komunikantov na realizácii komunikačného procesu, čiže pri tomto poňatí sa berie do úvahy subjektívny svet komunikantov, obsah ich vedomia, ktorý tvorí gnozeologicko-logický základ významu slova. Toto chápanie sa zakladá na pragmatickej analýze slova, čo zodpovedá pragmatickej úrovni analýzy jazyka, pri ktorej sa prihliada na všetky tri relevantné vzťahy komunikačného procesu: na vzťahy medzi jednotkami jazyka, medzi jazykovými jednotkami a objektmi univerza, ako aj na vzťahy jazykových jednotiek k stavom vedomia komunikantov (o jednotlivých úrovniach analýzy jazyka v tomto poňatí porov. Tondl, 1966, s. 36—37). Naším cieľom je načrtnúť teoretický obraz komunikatívneho uplatnenia slov v tomto širšom, pragmatickom chápaní.

Vychádzame z bežného empirického poznatku, že slovo (v podobe istých tvarov) môžeme bezprostredne pozorovať v texte, resp. v reči, ďalej v slovníku, v ktorom sú zachytené slová ako jednotky lexikálnej roviny jazykového systému, a napokon sprostredkované skúmať slovo v lexikálnej, resp. sémantickej pamäti komunikanta. Čo sa týka slova v texte, treba pripomenúť, že môže ísť o text, v ktorom je slovo použité v súlade s normou, alebo o text, v ktorom je slovo použité tak, že sa norma narušila, čo sa prejavuje v porušení pravidla jeho sémantickej, prípadne aj syntaktickej spájateľnosti (prevažne v umeleckom texte). Slovo sa teda vyskytuje v štyroch exemplároch, a to ako textologické normatívne slovo, textologické nenormatívne slovo, systémové slovo a slovo v lexikálnej pamäti používateľov jazyka. Pri teoretickom opise môžeme vychádzať z toho, že tieto štyri exempláre sú spôsobu

existencie postulovaného abstraktného slova. V exemplároch postulovaného slova sa realizujú jeho potenciálne vlastnosti: individuálnosť, sociálnosť, virtuálnosť a realizovanosť. V systémovom slove sa prejavuje sociálnosť a virtuálnosť, v textologickom normatívnom slove sa premieta sociálnosť a realizovanosť, v textologickom nenormatívnom slove sa ukazuje individuálnosť a realizovanosť, v slove uloženom v lexikálnej pamäti jednotlivca sa odráža individuálnosť a virtuálnosť postulovaného slova. Postulované slovo je lexikálnou jednotkou postulovaného jazyka a jeho exempláre sú lexikálnymi jednotkami jazykov, ktoré sú exemplármi postulovaného jazyka. Treba teda objasniť povahu postulovaného jazyka a jeho exemplárov.

Postulovaný jazyk sa extenzionálne vymedzuje jeho štyrmi exemplármi, v ktorých, ako sme práve ukázali, sa realizuje odlišne kombinovaná dvojica zo spomínaných potenciálnych vlastností tohto jazyka. Intenzionálne určíme tento jazyk tak, že odhalíme invariantnú vlastnosť jeho exemplárov, t. j. tú vlastnosť, z ktorej vyplývajú spomínané potenciálne vlastnosti, resp. kombinácia dvojíc vlastností. Touto vlastnosťou postulovaného jazyka je to, že sa nevyhnutne viaže na spoločenský subjekt, t. j. na človeka ako súhrn spoločenských vzťahov. S týmto jazykom je geneticky i funkčne spätý vedomý poznávací odraz, čo je prejavom toho, že si spoločenský subjekt uvedomuje vzťah medzi odrazom predmetu a odrážaným predmetom, reálne sa ho zmocňuje a s obrazom predmetu narába ako s mysleným predmetom (Černík—Farkašová—Viceník, 1980, s. 54). Tomuto jazyku je vlastná uvedomovacia funkcia, ktorú chápeme ako jeho predurčenosť na utváranie vedomého vzťahu ku skutočnosti prostredníctvom pojmového myslenia orientovaného na diferencované ciele (Dolník, 1983, s. 102; aj v ďalšej časti tohto článku nadväzujeme na túto štúdiu o funkcii jazyka a použijeme v nej zavedené termíny).

Postulovaný jazyk môžeme dať do súvisu so Saussurovým termínom *langage*, ktorým sa chápe schopnosť človeka prostredníctvom jazykových znakov myslieť, systemizovať poznatky a efektívne komunikovať. Postulovaný jazyk zodpovedá idei jazyka ako takého, v ktorej sa odráža podstatná vlastnosť spoločenského subjektu — jeho schopnosť konštituovať vedomý poznávací obraz a narábať s ním podobne ako s odrážaným objektom. Postulovaný abstraktný jazyk jestvuje v zmyslovo-konkrétnej podobe — ako realizovaný jazyk — a vo všeobecnej podobe — ako virtuálny jazyk. Realizovaná a virtuálna podoba postulovaného jazyka sa prejavuje v závislosti od toho, či sa viaže na jazykový kolektív, t. j. na spoločenské vedomie alebo na jednotlivca jazykového kolektívu, t. j. na individuálne vedomie. Podľa toho spôsobmi existencie (modmi) postulovaného jazyka sú kolektívne virtuálny jazyk, individuálne virtuálny jazyk, kolektívne realizovaný jazyk a individuálne realizovaný jazyk (v citovanej štúdií o funkcii jazyka sme tento modus postulovaného jazyka nazvali individualizovane realizovaný jazyk).

Termín kolektívne virtuálny jazyk zodpovedá termínu jazyk ako systém (*langue*), ktorým sa chápe abstraktný systém jazykových znakov a ktorý sa lokalizuje v spoločenskom vedomí daného jazykového spoločenstva (Horecký, 1979). Tento

termín explicitne vyjadruje, ktoré potenciálne vlastnosti postulovaného jazyka sa realizujú v príslušnom mode (kolektívnosť, t. j. sociálnosť a virtuálnosť). Uvedomovacia funkcia postulovaného jazyka sa pri tomto jeho mode konkretizuje ako gnozeologicky komunikatívna funkcia, ktorou sa rozumie predurčenosť tohto modu na zafixovanie výsledkov gnozeologického myslenia v takej kvalite, ktorá vyhovuje požiadavke jazykovej komunikácie (všeobecná zrozumiteľnosť). Význam slova kolektívne virtuálneho jazyka sa konštituuje ako štruktúra dištingtívne relevantných komponentov (Blanár, 1984), ktoré sú zafixované a objektivizované morfológickou a syntagmatickou stránkou lexikálnej formy (Němec, 1980).

Termín kolektívne realizovaný jazyk zodpovedá termínu reč v užšom zmysle (parole), ktorým sa rozumie konkrétna realizácia abstraktného systému znakov v jazykovej komunikácii. Týmto termínom sa explicitne vyjadruje, že pri tomto mode postulovaného jazyka sa z jeho potenciálnych vlastností uplatňuje sociálnosť a realizovanosť. Uvedomovacia funkcia postulovaného jazyka sa pri tomto mode prejavuje ako komunikatívna funkcia, čiže ako predurčenosť na sprostredkovanie istého komunikačného zámeru. Ideálnou zložkou slova kolektívne realizovaného jazyka je aktualizovaný význam slova kolektívne virtuálneho jazyka.

Termín individuálne virtuálny jazyk možno dať do súvisu s termínom jazyková kompetencia, ktorou sa chápe schopnosť jednotlivcov daného jazykového spoločenstva používať abstraktný systém jazykových znakov, ktorý sa premieta v individuálnom vedomí ako individuálny odraz sprostredkovaný rečou. Z potenciálnych vlastností postulovaného jazyka tento termín explikuje individuálnosť a virtuálnosť. Individuálne virtuálnym jazykom sa uvedomovacia funkcia postulovaného jazyka konkretizuje ako gnozeologická funkcia, t. j. ako predurčenosť na utváranie a rozvíjanie poznávacieho vzťahu ku skutočnosti. V ideálnej zložke slova tohto modu postulovaného jazyka sa premieta individuálne modifikovaný význam slova jazykového systému, pričom sa predpokladajú divergencie medzi jednotlivcami jazykového spoločenstva.

Individuálne realizovaný jazyk je zvláštny prípad realizovaného spôsobu existencie postulovaného jazyka. Kým kolektívne realizovaný jazyk je výsledkom uplatnenia systémových znakov v súlade s normou, ktorú dané jazykové spoločenstvo prijalo (v tom spočíva kolektívnosť realizovaného jazyka), individuálne realizovaný jazyk je výsledkom uplatnenia týchto znakov na základe narušenia prijatej normy, resp. jestvujúceho úzu (v tejto odchýlke spočíva individuálnosť realizovaného jazyka). Na ilustráciu tohto modu postulovaného jazyka uvidíme časť básne *Óda na boha zvierat* zo zbierky *Milovanie v husej koži* od M. Válka:

*Lesy odišli,
nahé na kožu.
Už navždy samota,
už na veky vekov
fialové tetovanie dažďa.*

Uvedomovacia funkcia postulovaného jazyka sa prostredníctvom tohto jeho modu konkretizuje ako komunikatívne gnozeologická funkcia, ktorá spočíva v predurčenosti tohto modu na sprostredkovanie rečového poznania zvláštnym uplatňovaním pravidiel virtuálneho jazyka. Základňou pre takéto uplatňovanie pravidiel je neobvyklé, netradičné usúvzťažňovanie odrážaných objektov v individuálnom vedomí (ozvláštnené vnímanie objektov). Význam slova individuálne realizovaného jazyka je podmienený nenormatívnym uplatnením korelačného slova virtuálneho jazyka.

Tieto štyri mody, resp. exempláre alebo stavy postulovaného jazyka predstavujú komponenty jazykovej komunikácie, komunikačné akty prebiehajú ako prechod od virtuálneho modu k realizovaným modom postulovaného jazyka. V dialektickomaterialistickej teórii poznania jazyková komunikácia sa chápe ako zmena vnútornej reči na vonkajšiu, resp. naopak (z hľadiska prijímateľa), pričom nastáva zmena funkcií reči. „Kým vo vonkajšej reči vystupovala do popredia komunikatívna funkcia reči, pri vnútornej reči vystupuje do popredia heuristická funkcia reči ako nástroja formovania a vývinu myšlienky“ (Černík—Farkašová—Viceník, 1980, s. 111). Vo vzťahu k jazykovému znaku, pri ktorom sa odhaľuje kognitívny a lingvistický aspekt zmyslu, sa jazyková komunikácia vysvetľuje ako prechod od kognitívnej zložky zmyslu k lingvistickej zložke, čo je prejavom preferencie určitých funkcií jazyka, prejavom prechodu od poznávacej funkcie jazyka k jeho funkcii komunikatívnej (op. cit., s. 115). Pravda, treba objasniť, ako dochádza k zmene preferencie istých funkcií jazyka. Pri objasňovaní tejto otázky využijeme poznatky z našej citovanej štúdie o funkcii jazyka, v ktorej explikačná základňa pre odhalenie systému jazykových funkcií sa vidí v dialektickej jednote jazyka a myslenia.

Myšlienkovým základom rozčlenenia postulovaného jazyka na štyri mody sú rozličné spôsoby existencie myslenia, ktoré sa zdôvodňujú ich odlišnou zameranosťou. Jednotlivé mody postulovaného jazyka sú formami zodpovedajúcich spôsobov existencie myslenia. Ukázali sme, že individuálne virtuálny jazyk je formou gnozeologického myslenia, kolektívne virtuálnemu jazyku zodpovedá gnozeologicky komunikatívne myslenie, kolektívne realizovaný jazyk sa zakladá na komunikatívnom myslení a individuálne realizovaný jazyk je formou komunikatívne gnozeologického myslenia. Zameranosť jednotlivých spôsobov existencie myslenia sa prejavuje vo funkcii korelačných modov postulovaného jazyka. Je jasné, že k zmene preferencie istých jazykových funkcií dochádza na základe zmeny v preferencii istých modov myslenia, čím sa spája zmena v zameranosti myslenia. Preferovanie komunikatívneho, resp. komunikatívne gnozeologického myslenia tvorí myšlienkový základ preferencie komunikatívnej, resp. komunikatívne gnozeologickej funkcie realizovanej zodpovedajúcim modom postulovaného jazyka.

Zmena preferencie istých modov myslenia, s ktorou je spätá zmena preferencie korelačných modov postulovaného jazyka, je podmienená typom úloh, ktoré jednotlivec rieši. Môže ísť o úlohu gnozeologickej, gnozeologicky komunikatívnej,

komunikatívnej alebo komunikatívne gnozeologickej povahy. Úloha gnozeologickej povahy sa rieši pri poznávaní, pri ktorom sa realizuje funkcia individuálne virtuálneho jazyka. Úloha gnozeologicky komunikatívnej povahy je spojená s objektivizáciou výsledkov gnozeologického myslenia, t. j. s ich jazykovým vyjadrením, ktoré je prispôbené systémovým vlastnostiam kolektívne virtuálneho jazyka. To značí, že pri fixovaní výsledkov poznania jednotlivec záväzne využíva jednotky a pravidlá jazykového systému, pričom môže realizovať aj jeho potenciálne jednotky (typickým príkladom je pomenúvací akt: onomaziologická štrukturácia myšlienkového odrazu poznávaného objektu sa jazykovo spracúva pomocou kategoriálnych slovo tvorných formálno-významových prvkov, resp. slovo tvorných typov: porov. Dokulil, 1962, s. 29). Úloha komunikatívnej povahy sa rieši pri odovzdávaní informácií adresátovi, čiže pri jazykovom spracúvaní informácií spojenom s úsilím o dosiahnutie komunikačného zámeru. Úloha komunikatívne gnozeologickej povahy sa vyskytuje vtedy, keď treba jazykovo stvárniť výsledky takého druhu poznávania, ktoré spočíva v ozvlášťňovaní odrážaných objektov, v úsilí o ich osobitné (netradičné, neobvyklé) vnímanie, resp. chápanie (porov. citovaný výňatok z básne M. Válka).

Pri teoretickom zobrazení komunikatívneho uplatnenia slova v pragmatickom poňatí sa môžeme teda opierať o tieto poznatky:

1. Jazyk ako určujúca vlastnosť spoločenského subjektu (v teórii postulovaný jazyk) sa vyskytuje v štyroch modoch, ktoré sú formou existencie štyroch modov myslenia, a to gnozeologického, gnozeologicky komunikatívneho, komunikatívneho a komunikatívne gnozeologického myslenia.

2. Jednotlivé mody myslenia sa vyznačujú istou zameranosťou, ktorá sa prejaví pri riešení úloh istého typu.

3. Zmena typov riešených úloh podmieňuje zmenu preferencie istých modov myslenia a tým aj istých modov postulovaného jazyka, t. j. istých jeho potenciálnych funkcií.

4. Pri jazykovej komunikácii sa preferuje komunikatívne, resp. komunikatívne gnozeologické myslenie, čomu zodpovedá preferencia príslušnej funkcie kolektívne, resp. individuálne realizovaného jazyka.

5. Jazyková komunikácia je istým spôsobom realizácie vzťahu medzi potenciálnymi vlastnosťami postulovaného jazyka, t. j. medzi sociálnosťou, individuálnosťou, virtuálnosťou a konkrétnosťou (realizovanosťou).

6. Každý modus jazyka má svoj systém lexikálnych jednotiek (slov) a z hľadiska nich sa jazyková komunikácia javí ako istý spôsob realizácie vzťahu medzi slovami virtuálnych a realizovaných modov jazyka.

Postulovaný jazyk sa v jazykovej komunikácii prejavuje vo svojom dynamickom aspekte, a to ako prechod od individuálne virtuálneho jazyka ku kolektívne alebo individuálne realizovanému jazyku, pričom tento prechod sa uskutočňuje pod „kontrolou“ kolektívne virtuálneho jazyka. Tento prechod sa dá zdôvodniť aj

poznatkami z teórie systémov. Vieme, že systém má štruktúrny a funkčný aspekt. Pri skúmaní systému v jeho štruktúrnom aspekte získavame informácie o jeho vnútornej stavbe, zatiaľ čo jeho funkčná interpretácia odhaľuje zákonitosti jeho správania (Šimkovič—Walter, 1983, s. 38). **Správanie systému** možno opísať ako zmenu jeho stavu, ako prechod z jedného stavu do iného. Uplatnenie takto chápaného správania systému vo vzťahu k jazyku ako dynamickému systému naznačil v našej jazykovednej literatúre V. Krupa (1980): za adekvátnu považuje takú teóriu jazyka, ktorá **zachytáva** prechod jazykového systému z jedného stavu do druhého. Prechod jazyka z jedného stavu do druhého možno chápať na synchronickej i diachronickej rovine. Na synchronickej rovine sa tento prechod javí „ako aktualizácia potenciálneho, nelineárne a polydimenzionálne existujúceho jazykového systému do sekvencie aktuálnych lineárnych rečových systémov (výpovedí)“ (op. cit., s. 19). Prechod z jedného stavu do druhého sa chápe ako transformácia. V našom vymedzení postulovaného jazyka sa transformuje jeho individuálne virtuálny modus pod **koordinačným** vplyvom jeho kolektívne virtuálneho modu do jeho kolektívne, resp. **individuálne realizovaného** modu.

Transformáciu virtuálneho modu postulovaného jazyka do realizovaného modu spájame s transformačným vzťahom korelačných modov myslenia, čo zodpovedá všeobecne prijímanej téze, že generovanie výpovedí je procesom dynamickej transformácie dvoch takmer paralelne sa tvoriacich štruktúr — kognitívnej a jazykovej štruktúry (porov. poučný prehľad o výsledkoch skúmaní sovietskych psychológov, resp. psycholingvistov v práci Desselmann, 1981). Proces komunikatívneho uplatnenia slova sa včleňuje do transformačného vzťahu príslušných modov myslenia a postulovaného jazyka.

Osobitnú úlohu v tomto transformačnom procese má gnozeologicky komunikatívne myslenie a kolektívne virtuálny jazyk so svojimi lexikálnymi jednotkami. Odosielateľ v jazykovej komunikácii vyjadruje istými jazykovými výrazmi istý stav svojho vedomia, odovzdáva nimi svoje poznatky, emotívne zážitky a vôľové pohnútky (porov. Migirin, 1978, ktorý správne upozorňuje na to, že jazykom nesprostredkujeme významy, ale isté kognitívne, emotívne a vôľové obsahy). Prechodom od gnozeologického ku gnozeologicky komunikatívne mysleniu sa odosielateľ zameriava na to, aby obsah vedomia spojil s výrazom kolektívne virtuálneho jazyka, ktorého význam je primeraným zredukovaným korelátom tohto obsahu a ktorý zaručí všeobecnú zrozumiteľnosť jeho jazykového prejavu. Vzhľadom na to, že istý jazykový výraz vyjadruje divergentné obsahy vedomia rôznych jednotlivcov, kolektívne virtuálny jazyk je regulátorom miery tejto divergencie, obmedzuje túto divergenciu na takú mieru, aby sa nenarušilo vzájomné dorozumievanie. Inak povedané, prostredníctvom tohto modu jazyka sa prechádza k realizovaným modom jazyka, a to na základe prechodu od gnozeologicky komunikatívneho ku komunikatívne, resp. komunikatívne gnozeologickému mysleniu. Rozhodujúcu úlohu hrá pritom relatívne ustálený význam slova kolektívne virtuálneho jazyka, ktorý sa dá

chápať ako „priemerný odraz“ pozostávajúci z prvkov rozličných podtried spoločenského odrazu (Lorenz—Wotjak, 1976).

Schéma transformačného procesu jednotlivých modov postulovaného jazyka v súčinnosti s príslušnými modmi myslenia ukazuje, že teoretické zobrazenie komunikatívneho uplatnenia slova v pragmatickom poňatí sa zakladá na spoznávaní transformačného vzťahu medzi individuálne virtuálnymi a realizovanými modmi postulovaného jazyka, resp. slova pri sprostredkujúcej úlohe kolektívne virtuálneho jazyka, resp. slova. Hlbšie spoznávanie tohto vzťahu predpokladá, prirodzene, dôkladné poznanie sémantickej zložky jednotlivých modov postulovaného slova. Kým o význame slova kolektívne virtuálneho jazyka a význame slov realizovaných modov postulovaného jazyka máme ucelené, relatívne vyčerpávajúce poznatky, o sémantike slova individuálne virtuálneho jazyka máme zatiaľ iba medzerovité vedomosti. Je to pochopiteľné, lebo táto otázka sa vymykala z oblasti skúmania štruktúrnej lingvistiky a ešte stále sú pochybnosti o tom, či túto otázku možno skúmať jazykovednými metódami, pretože sa pri nej dostávame do oblasti rečovo-myšlienkových procesov. S. D. Kacnelson (1984) však ukazuje, že lingvista je schopný získať isté poznatky o týchto procesoch, a to na základe poznatkov nadobudnutých zo skúmania funkcie jazykových foriem. Pravda, je užitočné opierať sa aj o výsledky iných vedných disciplín (S. D. Kacnelson vyzdvihuje najmä poznatky z výskumu patologických stavov mozgu). Z úplne inej pozície si kladie T. Winograd (1983, s. 129) za cieľ svojej procesuálnej sémantiky objasnenie špecifických mechanizmov, ktoré sú zviazané s používaním jazyka, ako aj spôsobov súčinnosti týchto mechanizmov s ostatnými aspektmi fungovania myslenia. Pravda, na formu existencie slova individuálne virtuálneho jazyka sú odlišné náhľady.

V Kacnelsonovom poňatí, podloženom poznatkami z neurofyziológie a psychológie, jazyk a vedomie sú dve relatívne autonómne oblasti v mozgu s vlastnou pamäťou. Kým v pamäti vedomia sú uložené obsahové pojmy (rozvinuté poznatky o denotáte), v jazykovej pamäti sa nachádzajú formálne pojmy, ktoré sa vo väčšej alebo menšej miere zhodujú s významami slov. Formálne pojmy sa v rečovo-myšlienkovom procese uplatňujú pri obsadzovaní „voľných miest“ propozícií, ktorých základ tvoria relačné (logické) predikáty (Kacnelson, 1984, s. 4—7). Inak rieši túto otázku V. N. Migirin (1978), ktorý je zástancom unilaterálneho poňatia znaku a relačného chápania slovného významu. Podľa neho rozličné prípady afázie vyvracajú názor, že význam slova je osobitnou psychickou entitou. V mozgu sa môže odrážať len referent a znak (v jeho poňatí totožný so znakovou formou). „Naše poznatky o tom, aký referent zamieňa znak v jazyku-reči, netvoria osobitný psychický výtvar a prejavujú sa iba v rečovej, myšlienkovej a praktickej činnosti: prechádzame od obrazov k slovám, od nich — k predmetom a dejom a naopak“ (op. cit., s. 25). Otázka sa komplikuje ešte viac, ak berieme do úvahy poznatky z psychológie, resp. psycholingvistiky o sémantickej pamäti. Z podania L. Maršálovej (1980) môžeme napr. poukázať na Kintschov model sémantickej pamäti,

podľa ktorého „každý lexikálny prvok (obsahového typu) je v dlhodobej pamäti uskladnený ako súhrn propozícií konjunkčne i disjunkčne pospájaných“ (op. cit., s. 97). S týmto poňatím korešponduje pojem „logické spektrum“, ktorý u nás poznáme z podania J. Horeckého (1983, s. 55). Kintschov model predpokladá existenciu dynamického slovníka, v ktorom sa z bazových lexikálnych štruktúr môžu generovať zložitejšie štruktúry v prípade, že ich treba aktualizovať. Koncepcia takéhoto druhu je rozšírená aj v lingvisticko-sémantickej literatúre (napr. Apresian, 1974; Bendix, 1983).

Podľa nášho názoru je vhodné vychádzať z pojmu obsah slova individuálne virtuálneho jazyka, ktorým sa rozumie súhrn poznatkov jednotlivca o označovanej entite a ktorý sa dá opísať ako množina logických predikátov, resp. funkcií, propozícií (o rozlišovaní medzi obsahom a významom slova porov. Dolník, 1982). Na obsahu sa štruktúruje význam, takže obsah sa rozčleňuje na významovú a mimovýznamovú časť, pričom hranica medzi nimi nie je vždy ostrá: čím abstraktnejší je význam, tým zreteľnejšie sa vymedzuje z obsahu (a naopak). Význam slova individuálneho virtuálneho jazyka je individuálne modifikovanou sémovou štruktúrou slova kolektívne virtuálneho jazyka, mimovýznamovú časť obsahu tvoria štruktúry poznávacích prvkov — noém. Noémy sa viažu na sémy implikačným vzťahom, a to nevyhnutnou, možnou alebo voľnou implikáciou. Vzťah medzi sémovou štruktúrou a štruktúrami noém sa dá chápať ako vzťah systému k svojmu okoliu: noémy tvoria okolie sémovej štruktúry. Treba poznamenať, že mimovýznamové poznávacie prvky daného slova majú status noém iba v rámci tohto slova, v rámci tých slov, ktoré ich obsahujú vo svojich významoch, majú status sém. Transformáciu slova individuálne virtuálneho jazyka do slova realizovaných modov postulovaného jazyka možno opísať pomocou poznatkov o vzťahu medzi systémom a jeho okolím.

Transformácia slova individuálne virtuálneho jazyka do slova jedného z realizovaných modov sa navonok prejavuje v explicitnom vyjadrení noém alebo sém slovami, ktoré sa s ním syntagmaticky spájajú. Explicitným vyjadrením noém alebo sém sa výrazne alebo menej výrazne obmieňa sémová štruktúra slova individuálne virtuálneho jazyka (istá séma sa zvýrazňuje, iná sa posúva do úzadia alebo eliminuje a nahrádza sa inou sémou; často sa však sémová štruktúra iba obohacuje o novú sému, resp. sémy — takto chápe aktualizáciu potenciálneho významu S. D. Kacnelson, 1965). Pri explicitnom vyjadrení sém hovoríme o aktivite významu (ako systému). Aktivitou systému sa rozumie taká udalosť, ktorá sa neviaže na zmenu okolia systému (Šimkovič—Walter, 1983, s. 53). V tomto prípade na transformáciu významu slova individuálne virtuálneho jazyka nevplyva jeho okolie (noémy). Ide o prípady, ktoré sa v logike označujú ako tautológia (*Pes je zviera. Trojuholník má tri uhly. Guľa je okrúhla* a pod.). Ak sa explicitne vyjadruje noéma, hovoríme o reakcii významu (ako systému). Reakciou systému sa rozumie taká systémová udalosť, ktorá je podmienená udalosťou v okolí (op. cit., s. 53). Na transformáciu

významu slova individuálne virtuálneho jazyka v tomto prípade vplýva jeho okolie (noémy). Explicitným vyjadrením istých noém sa dostávajú do zorného poľa isté aspekty, resp. vlastnosti označovanej entity, čo sa prejavuje v modifikácii sémovej štruktúry významu slova individuálne virtuálneho jazyka (porov. napr. *Balvany padali s obrovským rachotom. Hviezdy padali. Listy padali zo stromov* a pod.). Pri explicitnom vyjadrení noém, ktoré sa na sémovú štruktúru viažu voľnou implikáciou a odrážajú bežne nespoznané vlastnosti označovanej entity, sa stretávame s významom slova individuálne realizovaného jazyka (napr. *Padala teplá noc* — takto použil sloveso *padat* M. Rúfus v básni *Ohník na hrebeni* v zbierke *Až dozrieme*).

Použitím metódy dedukcie a istých poznatkov z teórie systémov komunikatívne uplatnenie slova možno teoreticky zobrazíť ako transformáciu individuálne virtuálneho modu postulovaného slova do jeho realizovaných modov v súčinnosti s jeho kolektívne virtuálnym modom. Význam slova individuálne virtuálneho jazyka sa pritom chápe ako systém, ktorého prvky sú zhodné so sémami a ktorého okolie tvoria štruktúry noém. Transformáciu vyvoláva aktivita tohto systému, ktorá sa prejavuje v explicitnom vyjadrení sém, alebo jeho reakcia, prejavom ktorej je explicitné vyjadrenie noém. Pri porovnávaní transformantu s transformátmi zisťujeme, že syntagmatické vzťahy slov realizovaných modov postulovaného jazyka sú výsledkom aktivizácie a gramatického stvárnenia obsahových prvkov (významových alebo mimovýznamových) slova individuálne virtuálneho jazyka, o ktorých sa dá predpokladať, že sú uložené v sémantickej pamäti v podobe propozícií (logických funkcií, resp. predikátov). Transformácia tohto modu slova je včlenená do transformácie individuálne virtuálneho modu postulovaného jazyka, do jeho realizovaných modov prostredníctvom jeho kolektívne virtuálneho modu, pričom táto transformácia je podmienená zmenou preferencie príslušných modov myslenia. Opísaná transformácia je istým rozvinutím tézy o dialektickej jednote jazyka a myslenia.

*Filozofická fakulta UK
Bratislava, Gondova 2*

Bibliografia

- APRESIAN, J. D.: Leksičeskaja semantika. Sinonimičeskije sredstva jazyka. Moskva, Nauka 1974. 368 s.
- BENDIX, E. G.: Empiričeskaja baza semantičeskogo analiza. In: *Novoje v zarubežnoj lingvistike. 14. Problemy i metody leksikografii*. Red. N. N. Popov. Moskva, Progress 1983, s. 75—107.
- BLANÁR, V.: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava, Veda 1984. 216 s.
- ČERNÍK, V.—FARKAŠOVA, E.—VICENÍK, J.: Teória poznania. Bratislava, Pravda 1980. 416 s.
- DESSELMANN, G.: Fragen des Generierungsprozesses sprachlicher Äusserungen — Redegenerierungsmodelle sowjetischer Autoren. Deutsch als Fremdsprache, 18, 1981, s. 257—265.
- DOKULIL, M.: Tvoření slov v češtině. 1. Teorie odvozování slov. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1962. 264 s.
- DOLNÍK, J.: Obsah, pojem a lexikálny význam. Jazykovedný časopis, 33, 1982, s. 11—20.
- DOLNÍK, J.: Funkcia jazyka. Jazykovedný časopis, 34, 1983, s. 97—107.
- HORECKÝ, J.: Spôsob jestvovania jazyka. Jazykovedný časopis, 30, 1979, s. 97—107.
- HORECKÝ, J.: Vývin a teória jazyka. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 110 s.

- KACNELSON, S. D.: Soderžarije slova, značenje i oboznačenje. Moskva, Nauka 1965. 118 s.
- KACNELSON, S. D.: Rečemyslitelnyje processy. Voprosy jazykoznanija, 1984, č. 4, s. 3—12.
- KRUPA, V.: Jednota a variabilita jazyka. Bratislava, Veda 1980. 168 s.
- LORENZ, W.—WOTJAK, G.: Zu einigen Fragen des Zusammenhangs von erkenntnismässigem Abbild und sprachlicher Bedeutung — Thesen. Deutsch als Fremdsprache, 13, 1976, s. 73—82.
- MARŠALOVÁ, L.: Psycholingvistická analýza vývinu lexiky. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 216 s.
- MIGIRIN, V. N.: Gnoseologičeskije problemy znakovoj teorii jazyka, fonologii i grammatiki. Kišinev, Štiinca 1978. 140 s.
- NĚMEC, I.: Jazykové ztvárnění psychického odrazu skutečnosti v lexikální význam. Slovo a slovesnost, 41, 1980, s. 26—31.
- ŠIMKOVIČ, O.—WALTER, O.: Systémové modelovanie. Bratislava, Alfa 1983.
- TONDL, L.: Problémy sémantiky. Praha, Academia 1966. 368 s.
- WINOGRAD, T.: K processuálnomu ponimaniju semantiki. In: Novoje v zarubežnoj lingvistike 12. Red. M. A. Oborina. Moskva, Raduga 1983, s. 123—170.

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ИЗОБРАЖЕНИЕ КОММУНИКАТИВНОГО УПОТРЕБЛЕНИЯ СЛОВА

Резюме

Коммуникативное употребление слова теоретически обосновано на мысли о постулированном абстрактном языке и о способах его существования (модусах). Отдельные способы существования постулированного языка являются формой существования мышления. Гносеологическому мышлению соответствует индивидуально-виртуальный язык, гносеологическо-коммуникативное мышление состоит в корреляции с коллективно-виртуальным языком, коммуникативное мышление проявляется в коллективно-реализованном языке, коммуникативно-гносеологическое мышление находит свой коррелят в индивидуально-реализованном языке. Каждый модус постулированного языка имеет свою систему лексических единиц. Коммуникативное употребление слова изображается в качестве трансформации слова индивидуально-виртуального языка в слово реализованных модусов языка при помощи слова коллективно-виртуального языка. Эта трансформация обусловлена переходом от гносеологического к коммуникативному, или же коммуникативно-гносеологическому мышлению посредством гносеологическо-коммуникативного мышления. Трансформация описывается при помощи понятий «содержание слова» и «значение слова».

AKUZATÍVNY OBJEKT Z HĽADISKA VALENCIE V POROVNANÍ S ANGLIČTINOU

MIROSLAV BÁZLIK

Akuzatívny objekt je v slovenčine spravidla obligatórny, ak má veta tranzitívne sloveso. Z hľadiska valenčnej teórie tento objekt obsadzuje miesto obligatórneho aktantu slovesa.

Sloveso má jeden alebo viac aktantov (v slovenčine sú na rozdiel od angličtiny aj slovesá bez aktantu), spravidla je obligatórny jeden alebo dva. Väzbu slovies v slovenčine opísal E. Pauliny (1943) a J. Oravec (1967). E. Pauliny (op. cit.) považuje za prirodzené, že každý proces má dajaký pôvod (pôvodcu) a dačo zasahuje. Tomu zodpovedá najbežnejší slovesný typ, ktorý je podľa valenčnej teórie dvojmiestny (má dva aktanty).

Akuzatív sa vyskytuje pri všetkých valenčných typoch (okrem nulovej valencie). Ak je jediným aktantom, má sloveso tvar tretej osoby (v singulári v strednom rode). Hoci pri tomto type nie je subjekt — agens, slovesný tvar naznačuje, o akého pôvodcu procesu ide: ak je v singulári, je pôvodca neživotný (*zabilo ho*), ak je v pluráli, je životný — človek (*zabili ho*). V angličtine, kde substantívum nerozlišuje pád subjektu a objektu, sa jediný nominálny element vo vete nutne stáva subjektom. Pri nevyjadrenom agense sa neurčuje, či ide o životného alebo neživotného pôvodcu (*he was killed*).

Rozdiel medzi slovenčinou a angličtinou je aj v tom, akým spôsobom sa mení intencia slovesa (valencia). V slovenčine je to napríklad prefixácia alebo zvrtné sa, v angličtine frázové sloveso a konverzia. V oboch jazykoch súvisí so zmenou intencie kategória diatézy.

Z hľadiska valencie nás najviac zaujímajú trojmiestne slovesá (nielen obligatórne, ale aj fakultatívne trojmiestne), lebo pri nich je z hľadiska akuzatívneho objektu viac ekvivalenčných typov medzi angličtinou a slovenčinou. Výskyt viacerých aktantov umožňuje, aby si vzájomne na základe určitých pravidiel korešpondovali v rôznych syntaktických funkciách (aj v rámci jedného jazyka). Tento jav zachytáva pádová gramatika (napríklad Fillmore, 1968) pri opise pravidiel, na základe ktorých sa hĺbkové pády realizujú v povrchovej štruktúre.

Slovesá s dvoma objektmi

Pokiaľ sa slovenské sloveso spája s dvoma objektmi, je jeden z nich najčastejšie v akuzatíve. Druhý je v datíve (najčastejšie), v genitíve, v akuzatíve alebo jeho

funkciu zastáva infinitívna konštrukcia či vedľajšia veta. Ak je ďalší vetný člen vyjadrený inštrumentálom alebo predložkovou frázou, možno ho považovať za adverbálne určenie.

Slovies s obligatívnym druhým objektom v datíve je málo. Typické je sloveso *dať*, ktorého anglický ekvivalent *give* má tiež obligatórny nepriamy objekt alebo predložkovú frázu s *to* (v prípade konštrukcie s predložkou ide podľa Quirka a i., 1972, vždy o adverbálne určenie). Aj v slovenčine má *dať* okrem väzby s datívnym objektom aj väzbu s adverbálnym určením, teda buď *dať dačo dakomu* alebo *dať dačo dakde*. V angličtine každej väzbe zodpovedá konštrukcia s iným slovesom, preklad druhej z nich slovesom *give* namiesto *put* je častou chybou, ktorej sa Slováč dopúšťa pod vplyvom interferencie materinského jazyka.

Moosovi dal Roy slobodu pohybu.

... having given Moose his freedom of movement.

Mali by dať svetlo radšej ta, kade všetci chodia.

They'd better put a light on to where they're all going.

Pri iných slovesách je datívny objekt popri akuzatívnom spravidla fakultatívny. Akuzatívny objekt je však obligatórny.

Úradník mi doniesol vizitku.

Úradník doniesol vizitku.

**Úradník mi doniesol.*

Podobná je situácia v angličtine. Vynechanie priameho objektu by však viedlo nie k negramatickej vete, ale k interpretácii nepriameho objektu ako priameho (lebo tieto dva typy objektu sa odlišujú vzájomnou pozíciou).

The clerk brought me a card.

The clerk brought a card.

The clerk brought me. („Úradník priviedol mňa“.)

Okrem objektu v akuzatíve môže mať sloveso s trojmiestnou valenciou druhý objekt v genitíve. Ide o pomerne zriedkavé prípady, typické sú slovesá ako *zbaviť*, *spýtať sa*. Pri druhom z nich nie je objekt v genitíve obligatórny. Aj objekt v akuzatíve je málo bežný, častejšie sa obligatórny objekt realizuje vedľajšou vetou. V akuzatíve sa vyskytuje iba zámenný objekt, alebo sémanticky úzko vymedzená skupina substantív (napríklad *otázka*, *vec*). Iné substantíva musia mať predložku.

Ten chlap sa ho dozaista chce spýtať dačo o majetku.

E. Pauliny (1943, s. 52—53) pokladá predložkovú frázu pri absencii akuzatívneho objektu nie za objekt, ale za prívlastok k elidovanému objektu, predložkový objekt neuznáva.

Anglické sloveso *ask* sa tiež spája s dvoma objektmi. Objekt vyjadrujúci osobu nie je obligatórny.

The chap must want to ask something about property.

Aj v angličtine je často objektom vedľajšia veta. Predpokladáme, že najmä vedľa druhého objektu, ktorý možno považovať za priamy objekt, je ešte silnejšia

tendencia nepoužiť ani zámenný objekt vyjadrujúci predmet otázky (nie je tu možné zámeno *it*, iba *that*).

Spýtal som sa ho *to*.

I asked him.

**I asked him it.*

Len málo slovíes sa viaže s dvoma akuzatívmi, z nich je veľmi frekventované iba *učiť*. Toto sloveso a sloveso *stáť* vo význame „mať cenu“ sú zaujímavé z hľadiska porovnania s ďalšími jazykmi.

Aj anglické ekvivalenty týchto slovíes sa okrem subjektu spájajú s dvoma nominálnymi frázami. Medzi *učiť* — *teach* a *stáť* — *cost* je však niekoľko rozdielov. Pri prvom možno ktorúkoľvek nominálnu frázu vynechať (otázkou subjektu sa nezaobráame), kým pri druhom je nominálna fráza s neživotným významom obligatórna. Platí to pre obidva jazyky.

Učí nás angličtinu.

He teaches us English.

Učí nás.

He teaches us.

Učí angličtinu.

He teaches English.

Učí.

He teaches.

Stálo ma to celú výplatu.

It cost me the whole salary.

Stálo to celú výplatu.

It cost the whole salary.

*Stálo ma to.

*It cost me.

*Stálo to.

*It cost.

Pri slovesách *učiť* — *teach* sa bežne používa aj objekt vyjadrený vedľajšou vetou alebo konštrukciou s neurčitým slovesným tvarom. Slovenské sloveso *zaúčať*, ktorého ekvivalentom je tiež *teach*, sa obligatórne spája s nominálnou frázou v akuzatíve a s predložkovou frázou *do* + genitív, prípadne s infinitívom alebo vedľajšou vetou.

Starec zaúčať *chlapca* do rybolovu.

Pri anglickom slovese *teach* možno ktorúkoľvek objekt transformovať na subjekt pasívnej vety (čo je aj dôkazom, že ide o objekt). V súlade s teóriou J. Cygana (1973) je bežnejšia konštrukcia, v ktorej sa osoba — prvý z objektov — stáva subjektom pasívnej vety. Podľa Cyganovej teórie sa druhý objekt môže transformovať na pasívny subjekt, iba ak sa aktívna konštrukcia dá zmeniť tak, aby sa stal prvým objektom.

They taught English to him.

English was taught to him.

Nízka frekvencia druhej aktívnej alternatívy oproti *They taught him English*. vysvetľuje aj zriedkavejší výskyt jej pasívneho variantu.

Frekventovanejší typ s osobným pasívnym subjektom *He was taught English*. je v porovnaní so slovenčinou zvláštny tým, že po pasívnom slovese ešte môže stáť objekt. Takéto prípady sú bežné pri transformovaní nepriameho objektu na pasívny subjekt. V slovenčine pri žiadnom pasívnom slovese nejestvuje akuzatívny objekt.

*Boli učení *angličtinu*.

*Angličtina *ich* bola učená.

Sloveso *učit* sa ťažko pasivizuje, aj keď sa druhý objekt nevyjadrí.

?*Angličtina je učená na každej škole.*

?*Ziaci sú učení (dobrými profesormi).*

O dačo ľahšie sa pasivizuje sloveso *vyučovať*, ktoré tiež môže mať dva akuzatívne objekty, jednako ani tu nemôže stáť akuzatív pri pasívnom tvare.

Zvratné pasívum jestvuje pri slovese *učit*, iba ak sa na subjekt transformuje objekt vyjadrujúci predmet vyučovania. Objekt vyjadrujúci osobu sa ani pri zvratnom pasíve nedá vyjadriť.

Angličtina sa učí na každej škole.

*Angličtina sa učí *žiakov*. (porov. *English is taught to the pupils.*)

Dva akuzatívy vo funkcii objektu sú výnimočný jav.

V maďarčine je síce pri slovese *tanít* možný dvojaký akuzatív, dva súčasne však nie sú gramatické.

tanít valakit angol nyelvre

tanít angol nyelvet

**tanít valakit angol nyelvet*

Výber akuzatívneho objektu tu závisí od toho, či sa pozornosť sústreďuje na osobu, alebo na obsah vyučovania.

Ani v slovenčine, ani v angličtine sa nezachovávajú obidva objekty pri nominalizácii verbálnej konštrukcie.

učit deti angličtinu

učenie detí

učenie angličtiny

**učenie detí angličtiny*

teach children English

the teaching of children

the teaching of English

**the teaching of children of English*

Podľa *Slovníka slovenského jazyka IV* (1964) jestvuje pri slovese *učit* aj väzba, pri ktorej sa obsah vyjadruje datívnym objektom, napríklad *učit niekoho skromnosti*. Takáto väzba nenahradzuje voľne väzbu s dvoma akuzatívmi, ako je to možné v češtine (Jakobson, 1936, s. 269). Konštrukcia s akuzatívnym a datívnym objektom sa dá nominalizovať celá (*učení dětí angličtině*), keďže datívny objekt sa bez tvarovej zmeny stáva postmodifikátorom riadiaceho substantíva. V slovenčine sme na takúto väzbu nenašli doklad.

Slovesá *stát* — *cost*, ktoré majú zdanlivo podobnú väzbu ako *učit* — *teach*, vykazujú okrem rozdielu v obligatórnosti aktantov aj ďalšie odlišnosti. Ani jeden z nesubjektových aktantov sa ani v jednom jazyku nedá transformovať na pasívny subjekt. V porovnaní s inými slovesami je to zvláštne, lebo objekt (aspoň v angličtine) sa na pasívny subjekt transformuje pomerne ľahko, a pri tomto slovese, ktoré zdanlivo má dva objekty, sa nedá transformovať ani jeden. Ďalšia zvláštnosť v obidvoch jazykoch je, že na rozdiel od iných slovies s objektom sa obligatórna nominálna fráza nedá pronominalizovať.

Stálo ma to celú výplatu.

*Stálo ma/ju to.

It cost me *the whole salary*.

*It cost me *it/that*.

Obligatórnu nominálnu frázu možno substituovať iba výrazmi adverbiálneho charakteru (*toľko — that much*), čo svedčí, že ak ju predsa považujeme za objekt, bude to objekt približujúci sa na prechodovej škále k adverbiálnemu určeniu. Rozdiel vidieť napríklad pri porovnaní so slovesami *investovať — invest*, ktoré sa tiež spájajú s objektom nahraditeľným výrazmi adverbiálneho charakteru, ale ktorého objekt sa dá aj pronominalizovať alebo transformovať na pasívny subjekt.

Investoval som celú výplatu (*ju, toľko*).

I invested the whole salary (it, that much).

Je zaujímavé, že maďarský ekvivalent slovesa *stáť — kerül* sa nespája ani s jedným akuzatívom.

**Engem ez az egész fizetésemet került.*

Nekem ez az egész fizetésembe került.

Pádová koncovka *-be/-ba* je v maďarčine typická pre adverbiálnu funkciu. Nominálna fráza vyjadrujúca osobu je v datíve. Datív je v súlade s prospechovým, resp. neprospechovým významom, ktorý má aj fakultatívny akuzatív pri slovese *stáť* v slovenčine.

Podobné vlastnosti ako pri slovese *stáť* má fakultatívny akuzatív pri synonymných výrazoch, napríklad *vyšlo (ma) to na desať korún, prišlo (ma) to drahó*. Tu sa už cena nevyjadruje akuzatívom, ale iným typom adverbiálneho určenia, ktoré je tu tiež obligatórne.

Vo významovej klasifikácii objektu fakultatívnemu objektu pri slovese *stáť* najlepšie vyhovuje vzťahový objekt. Platí preň aj Oravcovo tvrdenie, že „Slovesá so vzťahovým akuzatívom v dvojčlenných vetách musia mať podmet, podmet nesmie byť zamlčaný“ (Oravec, 1967, s. 83). Nehodí sa však Oravcova charakteristika slovesa na tom istom mieste, podľa ktorej „Vzťahový objekt stojí pri slovesách vyjadrujúcich fyziologické a psychické stavy človeka.“ Túto charakteristiku treba teda rozšíriť o slovesá typu *stáť*. Aj pre tieto slovesá sa hodí charakterizácia, v ktorej J. Oravec (1975; s. 220) vzťahový objekt nazýva „osobným, ktorý dej registruje“. Tu vidieť aj významovú blízkosť s prospechovým alebo záujmovým datívom.

Aj pri slovese *učíť* možno tvrdiť, že ak je vyjadrený obsah vyučovania, stáva sa akuzatív vyjadrujúci osobu vzťahovým objektom, hoci ako jediný objekt má charakter cieľového objektu. Gramatické zvláštnosti, ktoré sme si všimli pri objekte vyjadrujúcom osobu pri slovesách typu *učíť a stáť*, môžu teda slúžiť ako gramatická charakteristika tohto objektového typu. Vzťahový objekt však nie je jednoliata kategória, ako to naznačuje aj skutočnosť, že nie všetky ekvivalenty slovenského vzťahového objektu v iných jazykoch sa správajú rovnako, ale aj v rámci slovenčiny nie sú vždy možné rovnaké transformácie. V tejto oblasti bude ešte potrebný ďalší výskum.

Popri objekte jestvuje v slovenčine aj obligatórne adverbialné určenie. Obligátornosť adverbialného určenia ako tretieho aktantu slovesa sa nedá vždy s istotou určiť. Nevyjadrenie adverbialného určenia je v daktorých prípadoch elipsou. Nemožno však elidovať objekt.

Položil slúchadlo na aparát.

Položil slúchadlo.

*Položil na aparát.

Typy obligatórnych adverbialných určení uvádza F. Miko (1972; s. 74 n.), avšak bez súvisu s obligatórnym objektom. Podľa našich výskumov je sloves s obligatórnym adverbialným určením a súčasným obligatórnym objektom málo, azda najtypickejšie je sloveso *požiť* (rovnako anglické *put*).

Pri valenčne trojmiestnych slovesách je so slovenským slovesom najtesnejšie späť akuzatívny objekt. Jeho elipsa je málokedy možná, skôr možno elidovať iné obligatórne aktanty. Zaujímavé je, že daktoré akuzatívy sa stávajú fakultatívnymi práve pri prítomnosti ďalšieho akuzatívu, či už v objektovej alebo adverbialnej funkcii. Javí sa tu tendencia, aby pri slovesách s trojmiestnou valenciou sa vyskytoval jeden akuzatív.

*Katedra anglistiky a amerikanistiky
Filozofická fakulta UK
Bratislava, Gondova 2*

Bibliografia

- CYGAN, J.: Preliminaries to a contrastive analysis of the English passive. [Rozmnožené.] Arlington, Center for Applied Linguistics 1973. 13 s.
- FILLMORE, C. J.: The case for case. In: Universals in linguistic theory. Red. E. Bach and R. T. Harms, New York, Holt 1968, s. 1—88.
- JAKOBSON, R.: Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre. In: Travaux du Cercle Linguistique de Prague. 6. Praha 1936, s. 240—288.
- MIKO, F.: The generative structure of the Slovak sentence. Adverbials. The Hague—Paris—Bratislava, Mouton — Publishing House of the Slovak Academy of Sciences 1972. 150 s.
- ORAVEC, J.: Väzba sloves v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967. 395 s.
- ORAVEC, J.: Zvratné zámeno vo funkcii objektu. In: Jazykovedné štúdie. 13. Ružičkov zborník. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1975, s. 217—224.
- PAULINY, E.: Štruktúra slovenského slovesa. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1943. 112 s.
- QUIRK, R.—GREENBAUM, S.—LEECH, G.—SVARTVIK, J.: A grammar of contemporary English. London, Longman 1972. 1120 s.
- Slovník slovenského jazyka 4. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 759 s.

ОБЪЕКТ В ВИНИТЕЛЬНОМ ПАДЕЖЕ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ВАЛЕНТНОСТИ (В СОПОСТАВЛЕНИИ С АНГЛИЙСКИМ ЯЗЫКОМ)

Резюме

Автор анализирует наличие объекта в винительном падеже при отдельных валентных типах глаголов. Объект в винительном падеже обычно встречается при одноаргументных, двухаргументных и трехаргументных глаголах. Особое внимание в статье уделяется наличию двух аккузативов при глаголах *stát* и *učit*, которые с этого аспекта можно считать исключительными. В статье выявляется тенденция к облигаторности именно в случае объекта в винительном падеже. При трехаргументных глаголах проявляется сильное влияние использовать один аргумент в винительном падеже. Данные, приобретенные анализом словацкого языка, выводятся в сопоставлении с английским языком и в некоторых случаях с венгерским языком, как с языками разных типов.

THE ACCUSATIVE OBJECT FROM THE POINT OF VIEW OF VALENCE IN COMPARISON TO ENGLISH

Summary

The paper examines the occurrence of the accusative object with the individual valence types of verbs. The accusative object is current with one-place, two-place, and three-place verbs. Particular attention is paid to the occurrence of two accusatives with the verbs *stát* "cost" and *učit* "teach", which are exceptional in this respect. With the accusative object in particular a tendency toward its obligatory expression is found. A strong tendency is seen with three-place verbs to fill one of their places with a phrase in the accusative. The findings of Slovak are compared to some corresponding features in English and marginally Hungarian as languages typologically different.

ALGORITMUS NA ANALÝZU A SYNTÉZU SLOVESNÝCH TVAROV V SLOVENČINE

BORIS BREZHEN

1. *Úvod.* Algoritmus vychádza z modelu slovenského slovesa vypracovaného J. Horeckým (1972), detailné úpravy boli uskutočnené podľa *Morfematickej štruktúry slovenčiny* (Horecký, 1964) a *Morfológie slovenského jazyka* (1966). Algoritmus bol naprogramovaný v jazyku PL1 na počítači SIEMENS 4004 pod operačným systémom BS 2000. Preložený a zviazaný program zaberá 102 KByte operačnej pamäti, slovník zaberá 24 KByte na disku.

2. *Algoritmus.* Základné členenie slovenského slovesa podľa J. Horeckého (1972) je:

$$\text{Verb} \rightarrow V(+M) + T + \left\{ \begin{array}{l} R \\ F \end{array} \right\},$$

kde V je množina koreňov, M — množina modifikačných morférov, T — množina tematických morférov, R — množina gramatických morférov na vytváranie určitých slovesných tvarov a F — množina gramatických morférov na vytváranie neurčitých slovesných tvarov. V realizovanom algoritme bol tento model doplnený do tvaru:

$$\text{Verb} \rightarrow P + V(+M) + T + \left\{ \begin{array}{l} R \\ F \end{array} \right\},$$

kde P je množina predpôn.

Množina koreňov je rozdelená do 11 tried na základe tvaru tematickej morfémy pre prítomný čas, 3. osobu množ. čísla prítomného času, minulý čas, prídavné trpné a pre neurčiték.

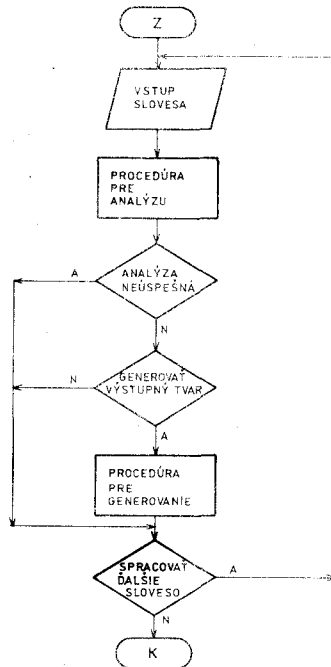
Množina predpôn je vybraná z *Morfológie slovenského jazyka* (1966, s. 414—415) a doplnená o predpony *zá-*(závidieť), *sú-*(súhlasit) a *ne-*(zápor).

Množinu modifikačných morférov tvoria prvky: *-áv*, *-av*, *-iav*, *-iev*, *-ov*/*-uj*, *-n-*, *-v-*, *-k-*, *-j-*. Množinu tematických morférov tvorí tabuľka (Horecký, 1972).

Model vypracovaný J. Horeckým (op. cit.) je generačný, t. j. pozostáva z množiny vytvárajúcich pravidiel, pomocou ktorých sa tvoria slovesné tvary. Základná množina generačných pravidiel je doplnená výberovými pravidlami na výber z viacerých možností pre daný gramatický tvar. Ďalej sú do algoritmu začlenené alternačné pravidlá na zmenu tvarov slovesných koreňov a tiež delečné, adičné

a ortografické pravidlá na konečnú úpravu slovesného tvaru. Z generačného modelu je inverzným spôsobom (s určitými úpravami) vytvorený algoritmus pre analýzu.

3. *Realizácia.* Vývojový diagram hlavného programu je na obr. 1. Tento program zabezpečuje komunikáciu s používateľom a riadi na najvyššej úrovni procedúry pre analýzu a generáciu. Premenné, ktoré sú tu (a v dvoch hlavných procedúrach ANALYS a GENER) popísané ako EXTERNAL, slúžia na prenos potrebných informácií získaných analýzou pre generačnú časť. Pri realizácii algoritmu sa zvolila lineárna forma diakritických znamienok: mäkčeň sa označuje znakom „>“, ktorý nasleduje za hláskou, a dĺžeň znakom „:“. Znamienko „‘“ (*pamätať*) je zanedbané (*pametat*) a znamienko „ô“ sa prepisuje foneticky (*muoct*).

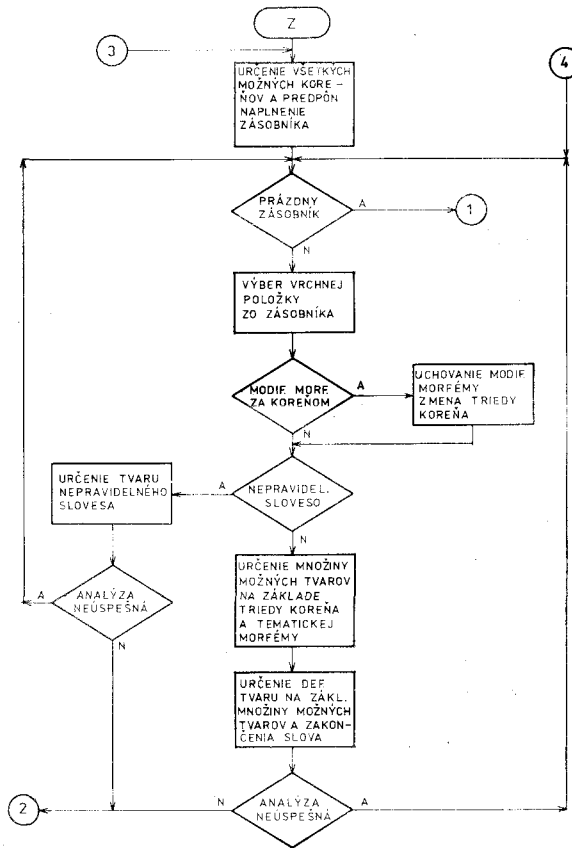

3.1. *Analýza.* Procedúra ANALYS robí analýzu slovesného tvaru. Je možné analyzovať ľubovoľný slovesný tvar, ktorý pripúšťa J. Horecký (1972), teda aj „viacslovné“ slovesné tvary. Pri týchto tvaroch sa určuje kontext slovesa, na základe ktorého je potom vytvorený výsledok analýzy. Vývojový diagram procedúry ANALYS je na obr. 2a (s. 48) a obr. 2b (s. 49).

Procedúra ANALYS používa slovník slovesných koreňov, ktorý je realizovaný indexsekvenciálnym súborom, kde ako kľúč slúži slovesný koreň (10 znakov) a ako položky vety s daným kľúčom (koreňom) sú uvedené: dvojmiestne číslo určujúce

triedu koreňa (zoznam slovesných tried je v prílohe 1), ďalšie číslo určuje, či sa v koreni nachádza dlhá slabika a posledné určuje slovesný vid. (Pre nepravidelné slovesá je informácia iná.)

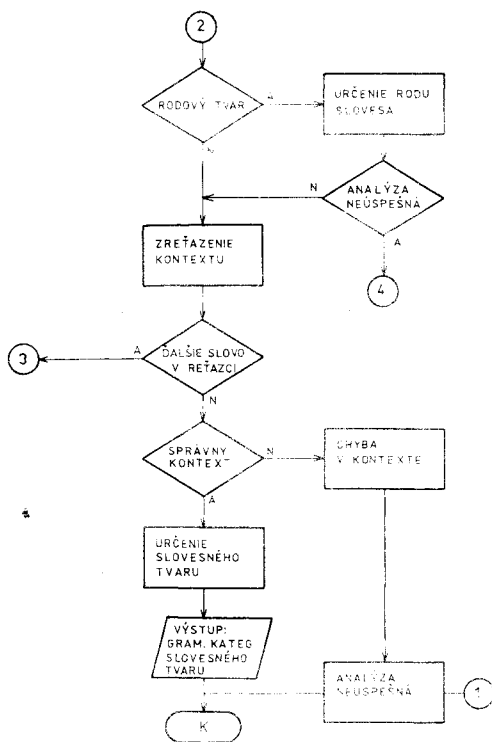
Analýza viacslovného reťazca prebieha pre každé slovo zvlášť, zľava doprava. Opíšeme tu iba analýzu jedného slova, v závere sa potom vrátíme k určovaniu kontextu a z neho vyplývajúceho slovesného tvaru.

Analýza slovného tvaru sa začína tým, že sa nájde množina všetkých možných koreňov, ktoré môžu byť v danom slovese. Postupuje sa zľava doprava, jednotlivé znaky sa postupne reťazia a po každom zreťazení sa prehľadáva tabuľka koreňov. Ak je hľadanie úspešné, daný koreň sa spolu so získanými údajmi z tabuľky zapíše do zásobníka. Keď sa zreťazí celé slovo, začína sa analyzovať znova od začiatku, tentoraz sa však najprv zistí, či úvodné znaky slova môžu byť predponou. Ak áno, potenciálna predpona sa odtrhne a zvyšok slova reťazí podobne ako predtým, s tým,

že keď je hľadanie v tabuľke úspešné, zapíše sa do zásobníka spolu s koreňom aj predpona. Pri hľadaní predpony sa testujú všetky možnosti, t. j. napríklad v slove *predniesť* sa najprv odtrhne predpona *pre-* a potom aj predpona *pred-*. Pre každú takto odtrhnutú predponu sa reťazí zvyšok slova a hľadajú sa všetky možné korene.

Po skončení hľadania sú teda v zásobníku uložené údaje v tomto poradí: navrchu je najdlhší koreň s najdlhšou možnou predponou, potom postupne kratšie korene

s kratšími predponami a na dne zásobníka sú bezpredponové korene. Analýza prebieha metódou „backtracking“, t. j. začína sa analyzovať koreň navrchu zásobníka, v prípade neúspešnej analýzy sa program vracia a vyberá ďalší koreň. (Hierarchia ukladania do zásobníka bola určená podľa Morfológie slovenského jazyka, 1966.)

Po naplnení zásobníka sa vyberie najvrchnejší koreň a skúma sa ďalšia časť slova, či je zhodná s niektorou z modifikačných morfém. Empiricky sa zistilo, že okrem prípadu, keď za skupinou hlások *-iav-*, *-iev-*, *-av-*, *-v-* nasledujúcich po koreni je písmeno *-š-* (napr. *padavšŕ*), skupiny hlások, ktoré nasledujú po koreni a sú zhodné s modifikačnými morfémami, sú vždy modifikačné morfémy. Ak sa teda za koreňom nájde modifikačná morféma, uchová sa pre potreby generačnej časti a upraví sa

trieda koreňa. Ak sa za koreňom nachádza niektorá z modifikačných morféme -áv-, -iav-, -iev-, -av-, -k-, -j-, trieda koreňa sa transformuje na 1, ak sa za koreňom nachádza modifikačná morféma -ov-/ -uj-, trieda koreňa sa transformuje na 3 a ak sa za koreňom nachádza modifikačná morféma -n-, trieda koreňa sa transformuje na 9 (príloha 1).

Ďalšia časť analýzy prebieha (maximálne) v troch etapách (niektorá z etáp nemusí byť potrebná). V prvej etape sa podľa hlásky (prípadne skupiny hlások) nasledujúcej za koreňom (ktorá zodpovedá tematickej morféme) a triedy koreňa určí množina možných tvarov slovesa.

Množina slovesných tvarov (pre jedno slovo) bola určená podľa citovanej práce

J. Horeckého (1972) a tvorí ju týchto 7 položiek:

Prítomný čas: $P + V + M + T + m/\acute{s}/\emptyset/me/te/\acute{u}/u/ia/a$

Minulý čas: $P + V + M + T + l/l+GV$

Príčastie prítomné trpné: $P + V + M + T + n/t+GA1$

Neurčitok: $P + V + M + T + \acute{t}$

Imperatív: $P + V + M + T + \emptyset/i + \emptyset/me/te$

Príčastie alebo prechodník

prítomný (činný): $P + V + M + T + uc/\acute{u}c/iac/ac + \emptyset/GA2$

Príčastie alebo prechodník minulý: $P + V + M + T + vs/\acute{s} + i/GA3$

(*P* — predpona, *V* — koreň, *M* — modifikačná morféma, *T* — tematická morféma, *GV*, *GA1*, *GA2*, *GA3* — rodové prípony)

V niektorých prípadoch môžeme už v prvej etape určiť definitívny tvar slovesa.

V druhej etape sa na základe ďalšej hlásky a na základe možných tvarov určených v prvej etape určí definitívny tvar slovesa.

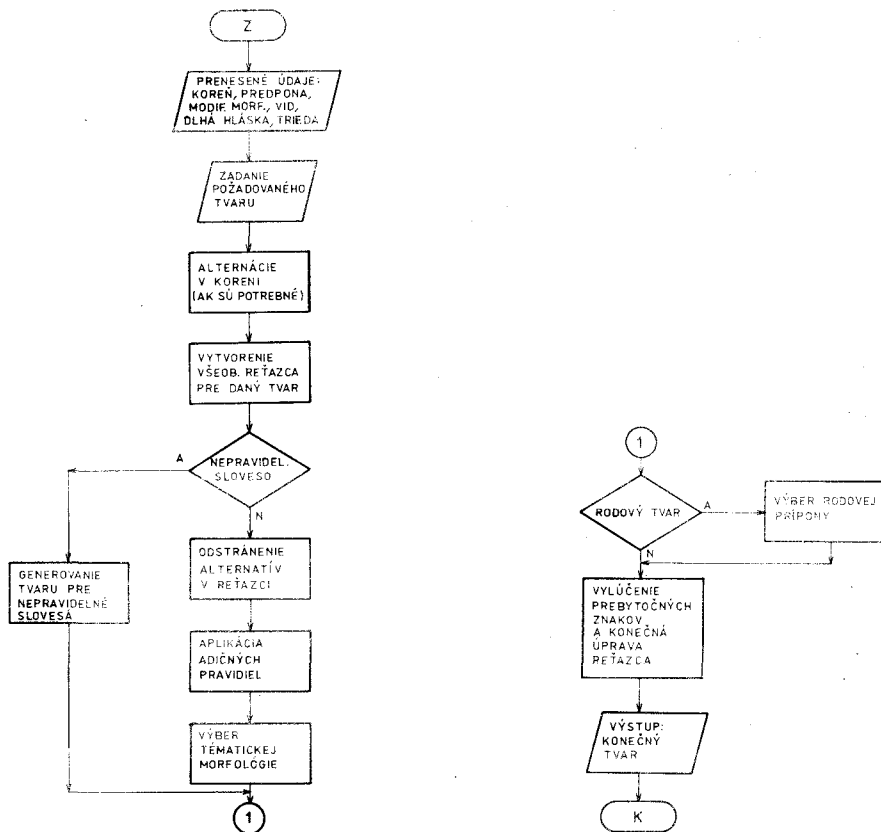
Tretia etapa je potrebná pre rodové tvary slovies a určuje na základe prípony rod slovesa.

Definitívny tvar slovesa je uchovaný a analýza pokračuje (ak je to potrebné) ďalším slovom. Ak v niektorej z etáp bola analýza neúspešná, program vyberá zo zásobníka ďalší koreň a začína analýzu odznova. Ak v zásobníku už žiadny koreň nie je, analýza je vyhlásená za neúspešnú. Súčasne s analýzou jednotlivých slov sa určuje aj kontext, ktorý tieto slová vytvárajú. Model konečného akceptora pre kontext slovesa je na obr. 3 (s. 51). Po skončení analýzy celého reťazca je na základe generovaného kontextu určený definitívny tvar slovesa.

Osobitnú časť algoritmu tvorí procedúra IREG na analýzu nepravidelných slovies (príloha 2). V tabuľke koreňov sú pre nepravidelné slovesá uchovávané také časti slovesného tvaru, že zvyšok slova je pre daný tvar všetkým nepravidelným slovesám spoločný. Položky v tabuľke koreňov teda určujú číslo nepravidelného slovesa (jednoznačné pre každé) a slovesný tvar, v ktorom je koreň. Konečný výsledok analýzy sa spresní na základe zvyšku slovesa po odtrhnutí koreňa.

Na konci procedúry ANALYS je pomocná procedúra AVYST, ktorá zobrazí výsledok analýzy na terminál.

(procedúra RETAZ), ktorý obsahuje alternatívne varianty pre rôzne triedy a tvary koreňa. Pre nepravidelné slovesá je určená samostatná procedúra (IREG1): generuje výstupný tvar z tabuliek spoločných slovných častí, za ktoré sa pripájajú potrebné zakončenia. V ďalšom sa na základe selektívnych pravidiel (Horecký, 1972) vyberú potrebné varianty pre daný tvar, a potom sa aplikujú adičné pravidlá na doplnenie niektorých tvarov. Nasleduje výber tematickej morfémy (procedúra

VYBTM) z tabuľky, kde ako index riadku slúži trieda koreňa a ako index stĺpca generovaný tvar. Potom sa do pripraveného reťazca dosadí predpona, koreň, modifikačná a tematická morféma. Ak sa požaduje generovanie rodového tvaru, vyberie a dosadí sa aj rodová prípona. Nasledujú ortografické pravidlá na prepis fonetického zápisu do gramaticky správneho tvaru a potom odstránenie prebytočných znakov (pomocné znaky používané pri spracovaní). Na záver sa volí procedúra

GVYST na zobrazenie výsledného tvaru. Vývojový diagram procedúry GENER je na obr. 4 (s. 52).

3.3. *Tabuľka koreňov*. Základné delenie koreňov do 11 tried (Horecký, 1972) bolo rozšírené z pragmatických dôvodov o niektoré ďalšie triedy, resp. podtriedy existujúcich tried. Pre každý tvar slovesného koreňa je v tabuľke položka; ak existuje jeden koreň pre dve slovesá (*sadať — sadit*), výber sa rieši programom. Pre nepravidelné slovesá sú vyhradené indexy nad 80, v tabuľke sú pre ne uchovávané nielen korene, ale celé časti slov. Aj pre pravidelné slovesá boli do tabuľky začlenené tvary, ktoré v niektorých prípadoch nezodpovedajú gramatickým koreňom (napr. sloveso *bíjať* má v tabuľke koreňov začlenené do koreňa *aj j*, t. j. v tabuľke je položka *bíj*). Tento spôsob bol volený kvôli zjednodušeniu programu. (Kompletný zoznam tried *aj* s poznámkami je v prílohe 1.)

4. *Záver*. Komunikácia programu s používateľom sa realizuje dialógovým spôsobom, cez terminál. Vzhľadom na to, že pre vstup a výstup existujú samostatné procedúry, nie je problém vytvoriť iný spôsob komunikácie. V takomto stave je program schopný úspešne analyzovať a generovať 70—90 % slovies v bežnom prejave (v závislosti od štýlu — najvyššia úspešnosť je v technickom odbornom štýle). Slovník koreňov obsahuje asi 800 položiek a možno ho ďalej rozširovať. Program nerozoznáva zložené slovesné tvary (*musím vyhrať*) a nerozoznáva ani **viacpredponové** slovesá (s výnimkou, keď je prvá predpona *ne-*, za ktorou môže nasledovať ďalšia predpona).

*Ústav výpočtovej techniky vysokých škôl
Bratislava, Mlynská dolina*

Príloha 1

TRIEDY KOREŇOV

Trieda	Vzor	Poznámka
1	<i>chytám</i>	triedy 1—11 (Horecký, 1979)
2	<i>rozumiem</i>	triedy 12—33 podľa Morfológie slovenského jazyka (1966)
3	<i>češiem</i>	
4	<i>miniem</i>	
5	<i>trciem</i>	
6	<i>robím</i>	
7	<i>vidím</i>	
8	<i>držím</i>	
9	<i>padnem</i>	
10	<i>nesiem</i>	
11	<i>bijem</i>	
12	<i>žať — žnem</i>	výber tematickej morfémy je ako pre triedu 11, v koreni dochádza k alternácii A—N (A—M)

13	<i>žuť — žujem</i>	výber tematickej morfémy ako pre 11, v koreni dochádza k alternácii IA—E, v prézentných tvaroch je do koreňa začlenené <i>-j-</i> (<i>žuj-</i>)
16		do tejto triedy sú začlenené korene, ktoré môžu patriť do 1 alebo 6 (<i>stavať — stavíť...</i>)
31	<i>brať — berie</i>	výber tematickej morfémy ako pre 3, v koreni nastáva alternácia \emptyset —E
32	<i>česať — češem</i>	výber tematickej morfémy ako pre 3, v koreni dochádza k alternáciám
33	<i>pracovať — pracujem</i>	výber tematickej morfémy ako pre 3, za koreňom vždy nasleduje morféma OV/UJ
36	<i>kúpať — kúpíť</i>	patriť sem len jeden koreň, ktorý môže byť v 3 alebo 6
61		do tejto triedy patria slovesá triedy 6, ktoré majú pre imperatív na konci mäkčeň (<i>choď!</i> , <i>chyt!</i> atď.)
71		podobne ako 61, ale pre triedu 7 (<i>vrť!</i> , <i>leť!</i> atď.)
80	<i>hývať</i>	jediné sloveso — môže byť plnovýznamové aj pomocné
81–88		nepravidelné slovesá
99	<i>sa, by</i>	častice (<i>sa</i> môže byť aj koreň slova <i>sať</i>)

Príloha 2

NEPRAVIDELNÉ SLOVESÁ

Do tabuľky bolo začlenených 8 nepravidelných sloviess: 6 bolo vybraných z Morfológie slovenského jazyka (1966) — *byť, jesť, vedieť, chcieť, ísť a stať*, pridané bolo sloveso *stať sa* a koreň *-jsť-* (*nájsť*). Pre každé sloveso sú v tabuľke tvary slov pre: prítomný čas, 3. os. plurálu prítomného času, minulý čas, prídavné prídavné trpné (ak pre sloveso existuje), neurčitok, imperatív a pre prítomné tvary prídavného činného a prechodníka. Ku každému koreňu je pripojené jeho číslo (trieda) a informácia, o aký tvar koreňa ide. Napríklad pre sloveso *vedieť* sú v tabuľke tieto položky:

VIE	83R0	prítomný čas
VEDIA	83R3	prítomný čas 3. os. pl.
VEDEL	83M0	minulý čas
VEDIET	83F0	neurčitok
VEDZ	83Z0	imperatív
VEDIAC	83G0	prítomné tvary prídavného činného a prechodníka (pre toto sloveso prídavné trpné neexistuje, v prípade, že by existovalo, malo by údaje 83P0)

Bibliografia

- HORECKÝ, J.: Morfemická štruktúra slovenčiny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 196 s.
HORECKÝ, J.: A model of the Slovak conjugation. In: Prague studies in mathematical linguistics 3. Red. P. Sgall a i. Praha, Academia 1972, s. 259—271.
Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 695 s.

АЛГОРИТМ ДЛЯ АНАЛИЗА И СИНТЕЗА ГЛАГОЛЬНЫХ ФОРМ В СЛОВАЦКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В статье описывается алгоритм морфологического анализа и порождения глагольных форм в словацком языке. В аналитической части алгоритма определяются грамматические категории глагола на основе его морфематической структуры. Для анализа многословных форм глаголов используется конечный автомат, который распознает контекст однозначного глагола. Порождающая форма обоснована на части аналитической, из которой заимствуется корень глагола (или префикс и модификационная морфема). Конкретная выходная форма образуется присоединением морфем или образованием всего контекста для многословных форм глаголов.

VÝVIN NOSOVIEK V GORALSKÝCH NÁREČIACH

JULIA KRISŠÁKOVA

1.1. Za výraznú poľskú črtu vokalického systému goralských nárečí sa pokladá výslovnosť nosoviek \bar{y} , \bar{o} . Obidve nosovky sú reflexmi za staropoľskú krátku a dlhú nosovku \bar{a} , ktorá po defonologizácii kvantity podľahla kvalitatívnym zmenám. Vo väčšine goralských nárečí — podobne ako vo väčšine poľských nárečí — sa nosovky zachovali iba v pozícii pred úžinovými, kým v pozícii pred záverovými prebehol proces rozkladu pôvodných nosoviek na spojenia vokál + nazála, napr.: *gyś*, *vośki*, *rombac*, *zoŋp*. Rozklad nosoviek spôsobil defonologizáciu vlastnosti nazálnosti, preto nosovky pred úžinovými nie sú samostatnými fonémami, ale kombinátornými variantmi bifonémických spojení vokál + nazála (Karaś, 1965, s. 178).

Rozklad nosoviek na spojenia vokál + nazála prebehol jednotne vo všetkých goralských nárečiach iba v pozícii vo vnútri slova, kým v pozícii na konci slova bol vývin diferencovaný. V oravských goralských nárečiach a v nárečiach enkláv s oravskou genézou (H, MB, VB, LL, LnR)¹ dlhá nosovka \bar{a} v koncovej pozícii podľahla denazalizácii, t. j. stratila nosový timbre (: $-\bar{a}> -a> -a> -o$), napr.: *majo glymboko studńe*. Iba v inštr. sg. fem. funguje tvar *s babom*, ktorý M. Karaś (1965, s. 180) vysvetľuje ako dôsledok analogického vyrovnávania podľa maskulín a neutier typu *ze synym*, *ze śanym*. Rozvoj koncového $-q> -o$ patrí podľa M. Mateckého (1938, s. 59) k najtypickejším črtám oravských goralských nárečí, lebo susedné nárečia podhalské, živecké a kysucké goralské poznajú vývin $-q> om/-om$, napr.: *majom glymbokom studńe*. Ten istý stav je v spišských goralských nárečiach, ktoré v tomto prípade nadväzujú na vývin v podhalských nárečiach.

Nosovka $-ę< -ą$ v koncovej pozícii podľahla denazalizácii jednotne vo všetkých goralských nárečiach. Svedčia o tom tvary akuz. sg. fem. *studńe* a nom. sg. neutr. *ćeńe*, ktoré sa vyskytujú vo všetkých goralských nárečiach, a tvar 1. os. sg. sloviess prítomného času *ide*, *bede*, ktorý sa udržal iba v oravských goralských nárečiach (okrem SH a HI) a ako relikv v šiestich obciach v goralskej oblasti na Spiši (La, Fo, VR, NR, MnP, Pil). Preto rozšírenie tvarov typu *idem*, *bedem* v ostatných goralských nárečiach s presahom do južnej malopoľskej a sliezskej oblasti nemožno vysvetliť hláskoslovným vývinom $-ę> -em$, ale analogickým vyrovnaním tvarov *ide*,

¹ V texte používame skratky týchto obcí: Fo (Forbasy), H (Huty), Kel (Kelčov), La (Lacková), LL (Liptovská Lúžna), LT (Liptovská Teplička), LnR (Lom nad Rimavicou), Ma (Makov), MB (Malé Borové), MnP (Mníšek nad Popradom), NR (Nížné Ružbachy), Oš (Ošadnica), Po (Pohorelá), Pil (Pílhov), VB (Veľké Borové), VR (Vyšné Ružbachy), Vy (Vysoká).

bede podľa jym, volom, ktoré bolo motivované vonkajším vplyvom slovenských nárečí. Jednotná osobná prípona -m v 1. os. sg. sloviess prítomného času patrí k výrazným morfológickým slovakizmom v goralských, lašských a susedných poľských nárečiach.

Západnú časť izoglosy *bedem/bedym* tvoria južné sliezske (Dejna, 1973, s. 197) a lašské nárečia (Kellner, 1949, s. 13), južnú časť väčšina goralských nárečí a severnú časť spíšské (Sobicrajski, 1966, mapa 93) a oravské (Piekielnik, Podwilk, Lipnica Wielka, Jablonka, Chyžne) nárečia na poľskej strane (Vážný, 1948, s. 75), ako aj podhalské a živecké nárečia (Małecki, 1928a, s. 18, 27).

1.2. Istú nejasnosť vzbudzujú tvary 3. os. sg. sloviess *ońi idõ*, ktoré fungujú v nárečiach enkláv Po a LT. Uvedené nárečia majú kysucký pôvod (Małecki, 1931, s. 79), preto by sme v danom prípade očakávali tvary *idõm*, ktoré sú všeobecne rozšírené v kysuckých goralských nárečiach, a nie tvary oravskej proveniencie *idõ*. Ten fakt, že tvary *idõ* sa zachovali v nárečiach enkláv, pre ktoré je charakteristická tendencia k zachovaniu archaizmov vo všetkých jazykových rovinách, jednoznačne svedčí o tom, že tvary *idõm* v kysuckých goralských nárečiach sú mladšieho pôvodu. Správnosť tohto predpokladu potvrdzuje aj skutočnosť, že iba v nárečí jedinej obce na Kysuciach (Oš) funguje taký istý tvar akuz. sg. adj. žen. r. ako v nárečiach Po a LT: *glymbokõ studńe* (Oš), *hlubokõ studńe* (Po), *guymboke studne* (LT), kým v ostatných goralských nárečiach na Kysuciach fungujú tvary *glymbokõm studńe*. Obidva tvary akuz. sg. adj. žen. r. (*glupõm/glupõ*) poznajú aj lašské nárečia (Kellner, 1946, s. 156), čo tiež nasvedčuje, že tvar s rozloženou nosovkou je mladšieho pôvodu a že vznikol analogickým vyrovnaním podľa inštr. sg. fem. ze *studńõm*. Podobne v lašských nárečiach rozklad nosovky -q>-õm prebehol aj v slovesných tvaroch 3. os. pl. *idõm*.

Na základe uvedených faktov predpokladáme, že tvary *idõ* v nárečí Po a LT sú malopoľskej proveniencie a boli pôvodne rozšírené aj v kysuckých goralských nárečiach ako v nárečiach malopoľsko-sliezskeho pôvodu. Neskôr však tieto tvary v kysuckých goralských nárečiach podľahli zmene -q>-õm, a to pod vplyvom lašských nárečí, ktoré podľa Z. Stiebera (1974, s. 40) priniesli na Kysuce osadníci zo severnej Moravy a tešínskeho Sliezska. A pre lašské nárečia, ako sme uviedli vyššie, je charakteristická zmena -q>-õm v každej pozícii, okrem akuz. sg. adj. žen. r., kde funguje aj tvar so zmenou -q>-o.

Len tak možno vysvetliť na jednej strane fungovanie tvarov *idõ* v nárečiach Po a LT a na druhej strane fungovanie tvarov *idõm* v kysuckých nárečiach, hoci z diachrónneho hľadiska ide o ten istý nárečový typ. Okrem toho chápanie tvarov typu *idõ* ako výrazného archaizmu fungujúceho v Po a LT sčasti osvetľuje aj genézu malopoľských črt v kysuckých goralských nárečiach. Na základe tvarov *idõ*, ktoré patria k typickým črtám oravských goralských nárečí, možno predpokladať, že malopoľské črty v kysuckých goralských nárečiach sú oravskej proveniencie. To by znamenalo, že goralské nárečia na Kysuciach vznikli premiešaním sliezskeho

a malopoľských (oravských) nárečí a že goralské obce na Kysuciach boli osídlené osadníkmi postupujúcimi v kolonizačných prúdoch zo Sliezska a Oravy.

Možno namietat, že tvary *ido* poznajú aj iné malopoľské nárečia v oblasti medzi mestami Bochnia—Olkusz—Końskie—Radom—Itza (Dejna, 1973, mapa 43). Tieto nárečia však nesusedia bezprostredne s oravskými nárečiami, lebo ich oddeluje pás nárečí, ktoré zachovali nosovky, napr. *paśą krową*. Aj keď na druhej strane nemožno vylúčiť, že na Kysuciach sa stretli kolonizačné prúdy, ktoré postupovali zo Sliezska a z malopoľskej oblasti ležiacej severnejšie než Orava. Pri hľadaní správnej odpovede na túto otázku môže pomôcť iba historický výskum.

Napokon sa dostávame k otázke, prečo sa M. Małecki nepokúsil o spresnenie genézy malopoľských čít v kysuckých goralských nárečiach na základe tvarov *ido* fungujúcich v Po a LT. Odpoveď je veľmi jednoduchá, lebo M. Małecki (1935, s. 74) zaznamenal v týchto tvaroch osobnú príponu *-u*, čiže stotožnil zúžené *o s u* a tvary *idu* pokladal za výsledok slovensko-poľských jazykových kontaktov. Preto im nevenoval väčšiu pozornosť. Na toto stotožnenie upozornil G. Horák (1955, s. 90, 145), ale pretože sa vo svojej monografii zamerával predovšetkým na opis nárečia Po a sčasti aj LT, nehľadal súvislosti medzi fungovaním týchto tvarov v Po aj LT a v goralských nárečiach na Orave a na Kysuciach. Správnosť údajov z Po potvrdila D. Jakubčová (1982, s. 16) a z LT náš výskum.

1.3. Vývinové zmeny pôvodných nosoviek, o ktorých sme hovorili vyššie, boli motivované predovšetkým vnútornými príčinami. V časti goralských nárečí však prebiehajú ďalšie zmeny, ktoré sú na jednej strane podmienené vnútorným vývinom poľským, t. j. tendenciou k zániku nosoviek prejavujúcou sa rozkladom nosoviek, resp. denazalizáciou, a ktoré sú na druhej strane urýchľované vonkajším vplyvom slovenských nárečí. V dôsledku slovensko-poľskej jazykovej interferencie sa asynchrónna výslovnosť nosoviek (vokál + nazála) rozšírila aj do pozície pred úžinovými. Rozklad nosoviek teda zasiahol poslednú pozíciu, v ktorej nosovky fungovali ako kombinátorne varianty spojení vokál + nazála, napr. : *kõnsek, cynsto, mynso, gynś*. Preto v tejto časti goralských nárečí nosovky úplne zanikli a boli nahradené bifonémickými spojeniami vokál + nazála.

Rozklad nosoviek pred úžinovými zasiahol všetky goralské nárečia, ale v nerovnej miere. Kým v jednej skupine (v enklávach H, MB, VB, LL, LbR, Po, LT) nosovky zanikli úplne, v druhej skupine (v špišských, oravských a kysuckých goralských nárečiach) sa rozklad nosoviek prejavuje ako tendencia k asynchrónnej výslovnosti. To znamená, že v druhej skupine sa vyskytujú jednak slová s asynchrónnou výslovnosťou (vokál + nazála), jednak slová so synchronnou výslovnosťou nosoviek v pozícii pred úžinovými (*y, q*). V tejto skupine nárečí nosovky síce fungujú ako kombinátorne varianty bifonémických spojení vokál + nazála, ale ich výskyt je obmedzený ako pozíčne, tak aj kvantitatívne. Na základe vývinového stavu v enklávach, ako aj na základe intenzívneho procesu slovensko-poľskej jazykovej interferencie, ktorý ovplyvňuje vývin všetkých goralských nárečí, možno predpokladať, že

aj v ostatných goralských nárečiach sa vývin bude uberať tým istým smerom ako v enklávach, t. j. smerom k rozkladu nosoviek aj v pozícii pred úžinovými a k úplnému zániku nosoviek.

Nosovky úplne zanikli v nárečí Po a LT, na čo ako prvý upozornil M. Małecki (1931, s. 74) a čo neskôr potvrdil aj G. Horák (1955, s. 27). Vyčlenenie slabého nazálneho elementu so súčasným zachovaním nazálnosti zaznamenal v hutianskej enkláve H, MB, VB A. Zaręba (1968, s. 119). Podľa našich údajov je pre hutiansku enklávu charakteristická asynchrónna výslovnosť nosoviek aj v pozícii pred úžinovými. To znamená, že aj v tejto enkláve prebehol proces rozkladu nosoviek na spojenia vokál + nazála vo všetkých pozíciách. Ten istý stav sme zaznamenali v nárečí ďalších dvoch enkláv LL a LnR, hoci staršie údaje M. Małeckého (1928, s. 165; 1938, s. 91) hovoria o výslovnosti nosoviek v pozícii pred úžinovými. Tieto údaje svedčia o tom, že rozklad nosoviek pred úžinovými v LL a LnR je mladšieho pôvodu a že prebehol iba v nedávnej minulosti.

Tendencia k rozkladu nosoviek v pozícii pred úžinovými je charakteristická pre ostatné skupiny goralských nárečí: kysucké, oravské a spišské. V týchto nárečiach popri slovách typu *myńso*, *kõńsek* fungujú slová typu *gyś*, *gõšeńica*. Takto hodnotí vývin nosoviek v oravskej oblasti M. Karaś (1965, s. 44) a taký istý záver o vývinových zmenách nosoviek v spišských goralských nárečiach vyplýva z údajov Z. Sobierajského (1973, mapy 275—288). Ten istý stav potvrdil aj náš výskum. Obdobná situácia je aj v goralských nárečiach na Kysuciach, kde podobne ako v oravských a spišských goralských nárečiach fungujú tvary so synchronnou i asynchrónnou výslovnosťou nosoviek v pozícii pred úžinovými.

1.4. Vývin najďalej pokročil iba v nárečí Po, v ktorom pôvodné nosovky v pozícii vo vnútri slova boli nahradené striednicami slovenskej realizácie: $\epsilon > 'a > a$ (po perneciach), $\epsilon > 'a$ (po ostatných konsonantoch), $q > u$, napr.: *pamjať*, *pjatok*, *z'ať*, *hr'ada*, *ruka*, *muťiť*. Svedectvom toho, že v pohorelskom nárečí najskôr prebehol rozklad nosoviek, resp. denazalizácia a že až potom prenikli do systému slovenské striednice, sú výrazy typu *plačõncy*, *pamjať//pameńť*, *ptačõ* (porov. Horák, 1955, s. 152—181; Jakubčová, 1982, s. 17). Aj napriek týmto slovám, ktoré odrážajú starší vývinový stav, má výskyt striednic *a*, *'a < \epsilon*, *u < q* v pohorelskom nárečí systémový charakter.

Striednice *ja/ja* za ϵ v krátkych pozíciách (*mjaso/mjaso*, *mjaki/mjaki*) pokladá A. Habovštiak (1962, s. 22—23) za ukrajinskú črtu z obdobia valaskej kolonizácie. Tieto striednice sa podľa jeho údajov vyskytujú okrem Po na Horehroní aj v hornooravských (slovenských) nárečiach, vo východoliptovských osadách (Važec, Východná), v niektorých spišských obciach (Vyšná a Nižná Šuňava, Vikartovce, Kravany, Kubachy, Vernár) a v niektorých obciach okresu Gelnica a Moldava (Vyšné a Nižné Slovinky, Helcmanovce, Uhorná, Hačava).

Domnievame sa, že striednice za nosovku ϵ v pohorelskom nárečí (*a*, *'a*) na jednej strane a v uvedených slovenských nárečiach (*ja*) na druhej strane nie sú výsledkom

rovnakého vývinu. Pohorelské nárečie je na rozdiel od spomínaných nárečí genetic-ky poľské (malopoľsko-sliezske) nárečie. Preto aj vývin striednic za pôvodné nosovky prebiehal v odlišnom, aj keď geneticky príbuznom fonologickom systéme. Závažnú úlohu tu zohráva fakt, že pohorelské nárečie je enklávou v slovenskom jazykovom prostredí, a preto jeho vývin v novšom období, t. j. po 15. stor., keď sa končí interný vývin poľských nárečí a keď sa vo väčšine goralských oblastí začína obdobie vzniku a formovania slovensko-poľských jazykových kontaktov, je výrazným spôsobom ovplyvňovaný procesom slovensko-poľskej jazykovej interferencie.

Ako nám ukázal výskum fonologickej a morfolologickej roviny všetkých skupín goralských nárečí na Slovensku, pohorelské nárečie bolo vonkajším vplyvom slovenských nárečí zasiahnuté v najväčšej miere. Výskum nám ďalej ukázal, že Po je jedinou goralskou enklávou, v ktorej sa veľmi výrazne prejavili vývinové tendencie charakteristické pre nárečia enkláv. Na jednej strane je to tendencia k petrifikácii pôvodného vývinového stavu a na druhej strane tendencia k vývinovej progresívnosti. Prvá tendencia sa prejavila vo vokalickej systéme pohorelského nárečia, ktorý si udržal všetky archaizmy (zúžené *e*, velárne *a*, velárne *ɛ*; porov. Horák, 1955, s. 21), a druhá tendencia sa prejavila v konsonantickom systéme, ktorý bol podstatným spôsobom pozmenený; ide predovšetkým o zánik mäkkého radu labiál a velár, depalatalizáciu mäkkých konsonantov v pozícii pred vokálmi predného radu, reštituovanie foném *t*, *d* a vznik opozície *h* : *ch* (porov. Jakubčová, 1982, s. 17—23).

Podľa nášho názoru sú striednice *a*, *ʔ* a *ɛ* podobne ako striednica *u* < *o* výsledkom slovensko-poľských jazykových kontaktov. Opodstatnenosť tohto predpokladu potvrdzuje fakt, že v pohorelskom nárečí ako v jedinom z goralských dialektov prebehla depalatalizácia perníc dôsledne, t. j. nielen v pozícii pred vokálmi predného radu (ako v ostatných enklávach a v južných častiach goralských nárečí na Kysuciach a Orave), ale aj v pozícii pred vokálmi zadného radu. Rozdiel medzi depalatalizáciou perníc pred vokálmi predného a zadného radu sa prejavil v nárečí Po v realizácii perníc. Kým pred vokálmi predného radu mäkkosť perníc zanikla splynutím mäkkého konsonantu s tvrdým (*p* : *p̣* > *p*), pred vokálmi zadného radu strata mäkkosti bola kompenzovaná prejotáciou (*p̣* > *pj*). Tento vývin depalatalizácie perníc v pohorelskom nárečí nie je ojedinelý, lebo depalatalizácia perníc sa podobným smerom uberala aj v slovenských, najmä vo východoslovenských nárečiach.

Z uvedeného vyplýva, že o striednici *a* < *ɛ* (v krátkych i dlhých pozíciách) po perniciach možno hovoriť iba zo synchronného hľadiska. To znamená, že o striednici *a* < *ɛ* možno hovoriť až po defonologizácii vlastnosti mäkkosti perníc a po rozklade pôvodne mäkkých perníc v pozícii pred vokálmi zadného radu na bifonémické spojenia : *p̣ ḅ ṃ ṿ f̣* > *pj bj mj vj fj*. Z diachrónneho hľadiska však ide o striednicu *ʔ*, ktorá sa vyskytovala po pôvodne mäkkých perniciach. Táto striednica sa dodnes zachovala v pohorelskom nárečí v pozícii po mäkkých konsonantoch, napr.: *pris'ahaʔ, tahaʔ, upr'atovaʔ, zľaknoʔ sə* (Jakubčová, 1982, s. 27—33).

Nazdávame sa, že začiatok tohto procesu treba vidieť jednak v depalatalizácii pernic v pozícii pred vokálmi predného radu, jednak v rozšírení striednice *ja* za *ę* v dlhých pozíciách. Asynchrónna artikulácia pôvodne mäkkých pernic na jednej strane a rozšírenie striednice *ja* < *ę* na druhej strane viedli v pohorelskom nárečí k stotožneniu *i*-ového elementu vyčleňujúceho sa pri realizácii mäkkých pernic s neslabičnou zložkou stredoslovenského diftongu *ja* v pozíciách za *ę*. Striednica *'a* < *ę* sa v pohorelskom nárečí najskôr rozšírila do tých pozícií, v ktorých bola uvedená striednica *aj* v kontaktujúcich stredoslovenských nárečiach, a neskôr prenikla *aj* do pozícií po perniciach. Systémové rozšírenie striednice *'a* za pôvodnú nosovku *ę* možno podľa nášho názoru pokladať za začiatok depalatalizácie pernic pred vokálmi zadného radu, t. j. pred *a* < *ę* (v krátkych *aj* dlhých pozíciách), pred *a*, *o*, ktoré vznikli dispalatalizáciou *'e* v pozícií pred tvrdými predozajzčnými, a pred *-o* < *-q*, ktoré vzniklo denazalizáciou nosovky *q* v koncovej pozícii, napr. *vjazba*, *svjatak*, *pjasək*, *bjaly*, *robjo*.

Depalatalizácia pernic spôsobila zánik mäkkého radu labiál i zjednodušenie konsonantického systému pohorelského nárečia. Uvedené zmeny súvisia s oslabovaním párovej mäkkosti konsonantov i s oslabovaním jej funkčnej zaťažnosti, čo tvorí základný vývinový pohyb v konsonantickom systéme všetkých skupín goralských nárečí v novšom období. Konsonantická mäkkostná korelácia však bola v najväčšej miere oslabená v pohorelskom nárečí. Preto z fonologického hľadiska nie sú presné ani údaje G. Horáka (1955, s. 139) a A. Habovštiaka (1962, s. 22), podľa ktorých sa v pohorelskom nárečí vyskytuje striednica *ja* < *ę*, ani údaje M. Maľeckého (1931, s. 74), podľa ktorého sa v uvedenom nárečí vyskytuje striednica *'a* < *ę*.

1.5. Napokon v neprospech názoru A. Habovštiaka o ukrajinskej proveniencii striednice za nosovku *ę* v krátkych pozíciách v pohorelskom nárečí svedčí neprítomnosť iných prvkov ukrajinského pôvodu v jeho fonologickom systéme.

Okrem striednice za nosovku *ę* pokladá A. Habovštiak (1962, s. 24) za výsledok ukrajinského vplyvu z obdobia valaskej kolonizácie *aj* rad palatalizovaných sykaviek *s'z'c'z'* v pohorelskom nárečí. Takéto vysvetlenie prítomnosti palatalizovaných sykaviek v nárečí Po pripúšťa *aj* G. Horák (1955, s. 149). Domnievame sa, že výskyt tohto javu podobne ako *aj* iných javov v nárečí Po treba skúmať v kontexte s ostatnými goralskými, poľskými, ako *aj* slovenskými nárečiami a vysvetlenie treba hľadať predovšetkým vo vnútornom vývine fonologického systému goralských nárečí.

S uvedenými palatalizovanými sykavkami tvorí jeden fonetický rad mäkké *r'*. Dôležitá je prítomnosť skutočnosť, že palatalizované sykavky sa vyskytujú v tých istých nárečiach, v ktorých sa vyskytuje mäkké *r'*. Preto je výskyt obidvoch javov v týchto nárečiach štruktúrne podmienený. Avšak ani jeden autor neuvádza údaje z Kysúc, preto im unikol závažný fakt, že výskyt *s'z'c'z'* a *r'* je charakteristický *aj* pre niektoré kysucké (slovenské) nárečia v poriečí Kysuce (Kel, Vy, Ma — severná časť; Kellner, 1946—1947, s. 135), ktoré nesú výrazné stopy slovensko-poľských jazykových

kontaktov. Okrem toho sa palatalizované sykavky vyskytujú aj v časti kysuckých goralských nárečí (Oš), hoci pre ošcadnícke nárečie je charakteristická neprítomnosť *r'*. Na základe sporadického výskytu *r'* v spomínaných okrajových kysuckých nárečiach, v ktorých sa zároveň udržali aj palatalizované sykavky, možno predpokladať, že aj ošcadnícke nárečie pôvodne patrilo do oblasti so systémovým rozšírením mäkkého *r'*, ktoré neskôr vplyvom slovensko-poľskej jazykovej interferencie splynulo s *r*. Takúto interpretáciu potvrdzuje aj blízka príbuznosť ošcadníckeho a pohorelského nárečia, ktoré majú najviac spoločných črt z celej skupiny kysuckých goralských nárečí.

Predpoklad, že tieto fonémy sú v kysuckých nárečiach, ako aj v nárečí Po ukrajinského pôvodu, je nepravdepodobný, lebo sa nevyskytujú ani v spišských, ani v oravských goralských nárečiach, hoci tieto oblasti boli tiež osídlené na základe valašskej kolonizácie. Preto by sme právom očakávali výskyt týchto foném aj v ostatných skupinách goralských nárečí, ale najmä v spišskej oblasti, na osídlení ktorej sa podieľal aj ukrajinský nárečový živel.

Nazdávame sa, že ako mäkké *r'*, tak aj palatalizované sykavky v Po a v okrajových kysuckých nárečiach sú petrefaktom pôvodných staropoľských foném. Na udržanie týchto reliktovej vplyvala podľa nášho názoru skutočnosť, že kysucké goralské nárečia tvoria prechodný malopoľsko-sliezsky typ nárečí, v ktorých sa na jednej strane udržali archaické vývinové črty malopoľské či sliezske a ktoré na druhej strane boli zasiahnuté intenzívnym procesom slovensko-poľskej interferencie. Práve táto okrajová poloha jednak vo vzťahu k sliezkym a jednak vo vzťahu k malopoľským nárečiam zohrala dôležitú úlohu pri formovaní celkového charakteru kysuckých goralských nárečí, ktoré sa nám javia oveľa archaickejšie než ostatné skupiny goralských nárečí. Len tak možno odôvodniť, prečo sa v kysuckých goralských nárečiach, ako aj v nárečí Po zachovali také archaizmy, ako je velárne *a*, velárne *ɛ*, mäkké *r'*, palatalizované sykavky *s'z'c'z'*, kým v spišských a oravských goralských nárečiach sa nevyskytujú.

1.6. Najbližšie k vývinovému stavu v pohorelskom nárečí sú nárečia ostatných enkláv, v ktorých sa vyskytuje veľmi veľa slov so striednicami slovenskej realizácie. Na rozdiel od pohorelského nárečia, kde rozšírenie slovenských striednic za nosovky má systémový charakter, v nárečiach ostatných enkláv (H, MB, VB, LL, LnR, LT) majú výrazy so slovenskými striednicami charakter lexikálnych výpožičiek, napr.: *žakovač*, *užič*, *uski/uski*, *horucy*, *zajac*. Tieto lexémy sú nielen prameňom šírenia striednic slovenskej realizácie v nárečiach týchto enkláv, ale aj potenciálnou príčinou prípadnej fonologizácie tohto javu, ktorú možno predpokladať na základe intenzívneho procesu slovensko-poľskej jazykovej interferencie.

Bibliografia

- DEJNA, K.: Dialekty polskie. Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo 1973. 283 s.
- HABOVŠTIAK, A.: Vplyv valašskej kolonizácie na stredoslovenské nárečia. Jazykovedný časopis, 13, 1962, s. 8—27.
- HORÁK, G.: Nárečie Pohorelej. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955. 250 s.
- JAKUBCOVÁ, D.: Nárečie Pohorelej (Príspevok k výskumu hláskoslovnej a lexikálnej roviny). Diplomová práca. Filozofická fakulta UPJŠ v Prešove 1982. 64 s.
- KARAŠ, M.: Polskie dialekty Orawy. Cz. I. Fonologia i Fonetyka. Kraków, Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego 1965. 194 s.
- KELLNER, A.: K charakteristice čadeckých nářečí. In: *Linguistica Slovaca*, 1—2, 1939—1940, s. 220—230.
- KELLNER, A.: K palatalizaci v čadeckých nářečích. In: *Linguistica Slovaca*, 4—6, 1946—1947, s. 134—144.
- KELLNER, A.: Východolašská nářečí. Brno, Dialektologická komise při Matici moravské. Zv. 1. 1946. 255 s.; Zv. 2. 1949. 336 s.
- KRIŠŠÁKOVÁ, J.: O goralských nářečiach z aspektu slovensko-poľských jazykových kontaktov. In: *Studia Academica Slovaca*. 11. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1982, s. 237—249.
- KRIŠŠÁKOVÁ, J.: Odrazenije slovaccko-poľskich jazykových kontaktov na fonologičeskom urovne v goralskich govorach Slovakii. In: *Slavianskoje i balkanskoje jazykoznanije. Problemy jazykových kontaktov*. Red. L. A. Gindin. Moskva, Izdatelstvo Nauka 1983, s. 175—189.
- KRIŠŠÁKOVÁ, J.: Zmena *a > o > a* v goralských nářečiach. *Slovenská reč*, 49, 1984, s. 149—156.
- KRIŠŠÁKOVÁ, J.: Goralské nárečia vo svetle kolonizácií a teórie jazykových kontaktov. *Slavica Slovaca*, 20, 1985, s. 165—178.
- MAŁECKI, M.: Kilka uwag o polskiej gwarze Ciepliczki i Pogoreły w Niżnych Tatrach. In: *Sborník Matice slovenskej*. 9. Turč. Sv. Martin, Matica slovenská 1931, s. 73—79.
- MAŁECKI, M.: Polskie wyspy językowe na Słowaczynie. *Język polski*, 13, 1928, s. 129—134, 164—171; *ib.* 15, 1930, s. 1—9; *ib.* 17, 1932, s. 78—85.
- MAŁECKI, M.: O wpływie słowackim na polskie gwary na Orawie. In: *Sborník Matice slovenskej*. 13. Turč. Sv. Martin, Matica slovenská 1935, s. 44—52.
- MAŁECKI, M.: Język polski na południe od Karpat (Spisz, Orawa, Czadeckie, wyspy językowe) z 2 mapami. Kraków, Nakładem Głównego Komitetu Pomocy dla Spisza, Orawy i Czadeckiego 1938. 107 s.
- SOBIERAJSKI, Z.: Atlas polskich gwar na terenie Polski i Czechosłowacji. Poznań, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Cz. 1. 1966, 150 s.; Cz. 2. 1970, 167 s.; Cz. 3. 1973, 144 s.; Cz. 4. 1977, 131 s.
- STIEBER, Z.: Świat językowy Słowian. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1974. 499 s.
- VÁŽNÝ, V.: Z mezislovanského jazykového zeměpisu. Příspěvky k dokumentární hodnotě díla: M. Małeckí i K. Nitsch. Atlas jazykový polského Podkarpacia, Kraków 1934. Praha, nakładem Slovanského ústavu 1948. 257 s.
- ZARĘBA, A.: Dialekty mieszane i przejściowe w ujęciu diachronicznym (na przykładzie polsko-słowackiej gwary Hut i Borowego). *Język polski*, 48, 1968, s. 266—275.

РАЗВИТИЕ НОСОВЫХ ГЛАСНЫХ В ГОРАЛСКИХ ГОВОРАХ

Резюме

Развитие носовых гласных в горалских говорах автор исследует в широком сопоставительном плане со словацкими, лашскими и польскими диалектами (горалские говоры польского происхождения). Такой подход позволил отделить изменения носовых гласных, которые являются результатом внутренних законов развития польского языка, от изменений, мотивированных внешним влиянием словацких диалектов. Позволил тоже увидеть внутренние связи между изменениями носовых гласных и другими изменениями, происходящими в фонологической системе горалских говоров, которые в литературе, посвященной этому вопросу, обычно рассматривались изолированно.

На базе подробного анализа развития носовых гласных в отдельных позициях (перед взрывными согласными, перед щелевыми согласными, внутри слова и в конце слова) характеризуются основные изменения носовых гласных, происшедшие в горалских говорах в процессе длительных и интенсивных словацко-польских языковых контактов.

ZUR ENTWICKLUNG DER NASALVOKALE IN GORALISCHEN MUNDARTEN

Zusammenfassung

Im vorliegenden Beitrag wird die Entwicklung der nasalierten Vokale in goralischen Mundarten auf der breiten Vergleichsbasis mit polnischen (goralische Mundarten sind genetisch polnisch), schlesischen und slowakischen Mundarten untersucht. Dieses Herangehen ermöglichte seiner Autorin, die Veränderungen der Nasalvokale, die das Ergebnis der internen polnischen Entwicklung darstellen, von denen zu trennen, die durch den äußeren Einfluß der slowakischen Mundarten hervorgerufen wurden. Gleichzeitig ermöglichte es, die inneren Zusammenhänge zwischen den Veränderungen der Nasalvokale und den übrigen, im phonologischen System der Goralischen Mundarten realisierten Veränderungen zu erkennen, die man in der bisherigen Fachliteratur meist isoliert interpretierte. Auf Grund der eingehenden Analyse der Entwicklung von Nasalvokalen in einzelnen Positionen (vor Verschuß- und Engelauten, im In- und Auslaut) werden wichtige Veränderungen charakterisiert, denen diese Vokale in goralischen Mundarten im Prozeß der slowakisch-polnischen Interferenz unterworfen wurden.

DISKUSIE

ZLOŽKY A DIMENZIE JAZYKOVÉHO ZNAKU

JÁN HORECKÝ

Ako sa ukazuje v prehľadných štúdiách E. Coseriu (1970) a po ňom B. Malmberga (1977), úvahy o povahe znaku vo všeobecnosti možno sledovať vo filozofickej literatúre už od čias Platónovho Kratyla, ale najmä od Aristotela, ktorý vlastne prvý skúmal vzťah medzi vecou a menom, základný kameň každej sémantiky. Od staroveku sa teda začína široký prúd úvah o podstate jazykového znaku, orientovaný najmä na vymedzenie základných zložiek jazykového znaku a jeho rozmerov, dimenzií, ktorými sa zapája do sústavy jazykových znakov i do vzťahov k mimojazykovej realite a k používateľovi.

Istým spôsobom završením filozofických úvah o problematike znaku vo všeobecnosti je Peirceov široko založený pokus o vystihnutie troch stránok, troch aspektov znaku, resp. o logickú klasifikáciu základných vlastností znaku. Ch. Peirce ako prvý poukázal na tri aspekty znaku: aspekt podstaty, aspekt objektu a aspekt používateľa.

Z hľadiska podstaty znaku (Zeichenaspekt) rozlišuje Ch. Peirce qualisign, sinsign a legisign. Pravda, vlastný zmysel týchto troch typov ostáva napriek viacerým pokusom o interpretáciu i pokusom o ich využitie v teoretickom výskume dosť nejasný. Oveľa väčší ohlas mala Peirceova triáda ikon, index, symbol, vyjadrujúca vzťah k objektívnej realite (Objektaspekt): pri ikone sa predpokladá istá podobnosť s objektom; index nie je odraz, ale skôr odkaz, poukaz na objekt; symbol je vôbec nezávislý od objektu. Netreba zdôrazňovať, že práve úvahy o tomto vzťahu znaku k objektu, o jeho závislosti či nezávislosti od objektu sa tiahnu celou filozofickou literatúrou o znaku.

Menší ohlas mala Peirceova triáda réma, dicent, argument, zrejme odrážajúca logické pojmy term, propozícia, argument. Pokus M. Benseho (1967) ostal bez väčšieho ohlasu.

Ako vidieť z týchto poznámok, Ch. Peirce nevenoval osobitnú pozornosť vnútorným zložkám jazykového znaku.

Diskusie o vyslovene jazykovom znaku sa začínajú až vystúpením F. de Saussura (1916). Tieto diskusie sa nesú dvoma smermi: jedni bádatelia pokladajú jazykový znak za prvok systému, druhí skúmajú jazykový znak ako zložku jazykovej komunikácie. Približne paralelne s týmito dvoma smermi ide aj rozlišovanie bilaterálneho a unilaterálneho charakteru jazykového znaku.

Komunikačný postoj k znaku vôbec i špeciálne k jazykovému znaku sa výrazne začal prejavovať v teórii Ch. Morrisa, ktorý obrátil pozornosť na otázku, aké znaky a hodnoty musí človek ovládať, aby mohol konať (porov. k tomu Posner, 1979). Ch. Morris sa neobmedzoval na jazykový znak, skôr naopak: v duchu behavioristickej teórie správania chápal znak ako prípravný podnet, ktorý vyvoláva v neprítomnosti predmetu uspokojujúceho impulz taký reťazec reakcií, ktorý by bol vyvolaný samým predmetom uspokojujúcim impulz.

Prirodzene, do tejto definície možno za prípravný podnet dosadiť aj slovo, resp. rad zvukov viazaný na istý komunikovaný a komunikovateľný obsah. Lenže potom z tejto teórie dosť jednoznačne vyplýva téza, ktorá sa stala základom unilateralistickej teórie jazykového znaku, že ako jazykový znak funguje práve len tento rad zvukov. Túto myšlienku v súčasnej jazykovede rozvíjajú a obhajujú predovšetkým V. M. Solncev (1971) a V. Z. Panfilov (1979).

Z hľadiska formálnej logiky sa pokúša explikovať jazykový znak P. Cmorej (1985). Vo svojej analýze vychádza z faktu, že výraz označovať má viacero významov. Situáciu si však komplikuje tým, že tento výraz pokladá za takmer synonymný s výrazom zastupovať, keď hovorí, že znak je niečo, čo zastupuje, označuje niečo iné. Za jazykový znak v zmysle označovania pokladá jednak akýkoľvek fyzikálny (akustický, grafický) alebo abstraktný objekt, utvorený podľa pravidiel nejakého jazyka, jednak ideálny prvok abstraktného systému. Táto viacvýznamovosť pojmu (azda skôr výrazu, pomenovania) jazykový znak podľa P. Cmoreja však vedie k rozštiepeniu na dva rozdielne znaky, pričom fyzikálny znak je realizáciou ideálneho znaku a ideálny znak zastupuje akustické (aj grafické) fyzikálne znaky. Je tu zreteľná dualistická (nie bilaterálna) koncepcia: podľa P. Cmoreja jestvujú dva znaky, z ktorých jeden je realizáciou druhého (čiže v istej situácii ho vlastne zastupuje) a druhý je zástupcom prvého. Domyslené do dôsledkov by to znamenalo, že osobitne, samostatne jestvujú aj akustické, aj ideálne jazykové znaky. Predpoklad osobitného ideálneho jazykového znaku v uvedenom ponímaní by však, ako ukázal V. Z. Panfilov (1979), bol výrazne idealistický. P. Cmorej však upúšťa od tohto chápania a napokon uvažuje len o vlastnostiach toho znaku, ktorý ako unilaterálna entita zastupuje iba označujúce predmety a javy, nezastupuje to, čo tieto javy označujú. Z toho treba vyvodiť záver, že isté predmety a javy (presnejšie azda isté jazykové výrazy) majú funkciu označovať mimojazykové objekty. K absurdnému záveru (podľa našej mienky) dochádza P. Cmorej analýzou vnútornej štruktúry jazykového znaku, založenou na doslovnom, formálnom chápaní termínu označujúce, signifiant, signifikant. Ak sa zložka S_1 chápe ako niečo označujúce a zložka S_2 ako niečo označované, treba vzťah S_1-S_2 chápať ako vzťah označenia a potom vlastne S_1 je znak, lebo má funkciu označovať zložku S_2 .

Prirodzene, tento záver by bol správny len za predpokladu, že by sa označujúce chápalo doslovne. V skutočnosti však jazykový znak stojí za mimojazykový objekt alebo jav ako celok, ako dialektické spojenie tých zložiek, ktoré sa dosť konvenčne

pomenúvajú ako označujúce a označované, signifikant a signifikát. V tejto jednote označované nepotrebuje byť osobitne označované a signifikant nemôže stáť za signifikát. Práve len jazykový znak ako celok, nech je vnútorne akokoľvek štruktúrovaný, má schopnosť a funkciu stáť za niečo iné, ale toto iné je mimo jazyka.

Na čele teórií, ktoré skúmajú jazykový znak ako systémový prvok, stojí téza F. de Saussura (porov. najnovšie Krampen, 1979), že jazykový znak je dvojstranná jednotka, ktorej jednu zložku (signifié, označované) tvorí pojmová stránka, u F. de Saussura označovaná ako concept, druhú zložku (signifiant, označované) tvorí zvuková stránka, označovaná ako image acoustique. Okolo vzťahu medzi týmito dvoma zložkami sa viedli diskusie o arbitrárnosti jazykového znaku, resp. presnejšie o arbitrárnosti vzťahu medzi označujúcou a označovanou zložkou.

Dobré zhrnutie týchto diskusií, vyvolaných najmä nie dost presným vymedzením arbitrárnosti u F. de Saussura, ktorý akoby stotožňoval arbitrárnosť a nemotivovanosť, podáva R. Conrad (1985). Analýzou rozličných vymedzení dochádza k záveru, že arbitrárnosť možno chápať štvorako: ako nemotivovanosť, ako nie prirodzenosť, ako nekauzálnosť a ako nie nevyhnutnosť. Sám sa prikláňa k poslednému chápaniu a upozorňuje, že je v zhode so všeobecne prijímaným názorom o konvenčnosti jazykového znaku. Treba však povedať, že akékoľvek z uvedených štyroch vymedzení sa vezme za východisko, nič to nezmení na fakte, že jazykový znak v tomto zmysle je bilaterálny a že len ako celok, ako jednota označovaného a označujúceho je schopný stáť za objekty mimojazykovej reality.

Veľa pozornosti sa venovalo aj problému, čo je pri takomto chápaní jazykového znaku vnímateľné zmyslami, teda na základe čoho môže jazykový znak fungovať pri dorozumívaní. Poukazovalo sa najmä na to, že jazykový znak musí mať nejakého materiálneho nositeľa. Ch. Morris a po ňom Á. Král (1974) postulujú materiálne znakové vehikulum, G. Klauis (1963) hovorí o znakovom telese, Zeichenkörper, novšie K. Piperek (1983) predpokladá osobitného nositeľa znaku, ktorý úzko súvisí so substanciou výrazu, ale je mimo vlastného jazykového znaku.

Je zrejme, že predpoklad konkrétneho, zmyslami vnímateľného znakového vehikula vychádza z komunikačného postoja k jazykovému znaku. U G. Klauisa sa tento postoj negatívne odráža v pokuse vniesť do bilaterálnej teórie jazykového znaku teoretický aparát Morrisovej komunikačnej teórie. Pozitívnym prínosom G. Klauisa je jeho rozlíšenie sémantického a sigmatického vzťahu: ak je totiž jazykový znak prvkom systému, nevyhnutne musí mať možnosť stáť nielen za objekty v reálnom svete (sémantický vzťah), ale aj za ideálne objekty vyjadrované jazykom (sigmatický vzťah).

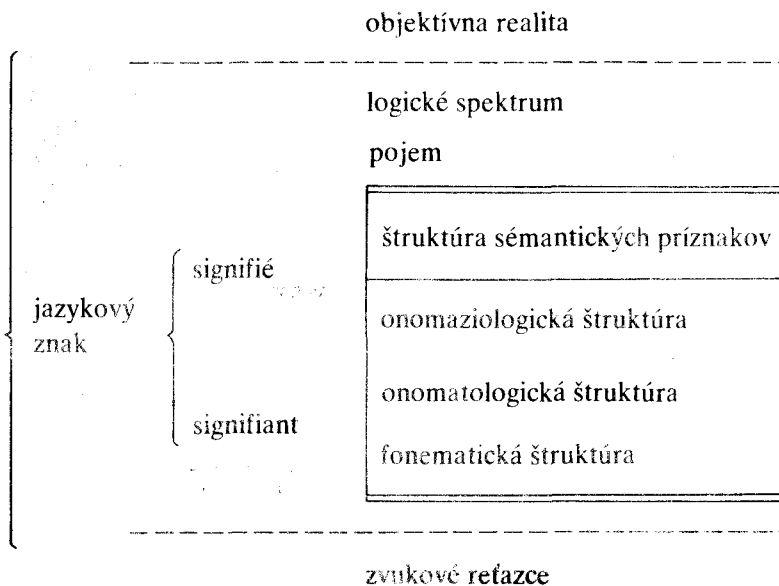
Bolo by unáhlené vidieť v de Saussurovom chápaní jazykového znaku, v jeho pojmoch concept a image acoustique, stopy teórie odrazu. No isté odrazové prvky v pojme signifié nepochybne sú. Celkom iste nemožno stotožňovať signifié s objektom reálneho sveta, ako sa naznačovalo u J. Lohmanna (1942—1943). Do znaku však nepatrí ani pojem, ako by naznačoval de Saussurov výraz concept. Ani objekty

(či už reálne alebo ideálne), ale ani pojmy nemôžu byť súčasťou znaku, lebo to protirečí základnej funkcii znaku, totiž stáť za niečo iné. Okrem toho pojmy nie sú zložkami jazykového znaku aj preto, že sú zložkami myšlienkovvej, resp. logickej oblasti, nepatria do jazyka.

Do označovanej zložky jazykového znaku môžu patriť len do značnej miery zovšeobecnené sémantické prvky, či už sa nazývajú sémy, semémy alebo sémantické príznaky (Horecký, 1980). Treba pritom predpokladať, že tieto sémantické príznaky sú rozličným spôsobom odstupňované (rozlišujú sa aspoň kategoriálne, identifikačné a špecifikačné sémantické príznaky) a v istých oblastiach štruktúrované.

Do označujúcej zložky jazykového znaku zase zrejme nemôžu patriť konkrétne zvuky, resp. hlásky, ale iba fonémy, chápané ako odrazové reality — objekty (Kráľ, 1974; Horecký, 1977; Paulíny, 1977). Pravda, ani v takomto chápaní nejde spravidla o izolované fonémy a v konkrétnom jazykovom znaku ani o celý fonologický systém, ale o ustálené rady (fonematické štruktúry), na ktoré je viazaný istý obsah, resp. isté štruktúry sémantických príznakov. Ani táto väzba však nie je priama, lež sprostredkovaná onomatologickými a onomaziologickými štruktúrami (Horecký, 1980).

Takto chápaný jazykový znak, veľmi zreteľne štruktúrovaný útvar, možno schematicky znázorniť takto:

Bolo by nesprávne vzťah medzi označujúcim a označovaným, najmä ak sa tieto zložky chápu v naznačenom zmysle, chápať ako arbitrárny v tom zmysle, ako by šlo o náhodné, nemotivované priradenie. Práve zaradenie onomaziologickej a onoma-

tologickej štruktúry do označujúcej zložky jazykového znaku ukazuje (pretože na týchto rovinách sa rozhoduje o konkrétnej podobe jazykového znaku v jeho jazykovej, resp. lexikálnej realizácii, najmä pokiaľ ide o odvodené slová alebo viacslovné pomenovania), že v prevažnej väčšine prípadov možno nájsť motív tohto priradenia. Okrem toho, ako zdôrazňuje napr. W. Neumann (1974), jazykový znak ako celok, teda aj spojenie označujúcej a označovanej zložky, je výsledkom tvorivej ľudskej práce, vynakladanej na vybudovanie jazyka ako systému prvkov a pravidiel, vhodného na tvorenie textov. Toto spojenie W. Neumann označuje ako tretiu zložku jazykového znaku, ako tzv. preskripčné pravidlo.

Treba však povedať, že vlastne nejde o tretiu zložku jazykového znaku (takže jazykový znak by bol trilaterálny), ale skôr o pragmatickú dimenziu známu už od Ch. Morrisa, o výsledok tvorenia a používania daného jazykového znaku, pri praktickom využívaní v jazykovom spoločenstve, o dynamický prvok znaku (Král, 1974).

V tomto ohľade ťažko súhlasiť s riešením, ktoré predkladá K. Piperek (1983). Aj podľa tohto autora treba totiž chápať jazykový znak ako trilaterálny, resp. trojzložkový útvar, zahrnujúci výraz, význam a zmysel. Zmysel je totiž vlastnosťou celého (bilaterálne chápaného) jazykového znaku, ktorá sa prejavuje až pri jazykovej komunikácii. Ide skôr o morrisovskú pragmatickú dimenziu.

Aj T. I. Dešerijeva (1985) pokladá jazykový znak za trilaterálny, prípadne až kvadrilaterálny útvar (v prípade predikatívneho znaku). Nominatívny znak vymedzuje ako trojicu $S=(m, n, s)$, kde m je forma, resp. označujúce, n je signifikát (pojem) súvisiaci s denotátom a s je syntagmatická hodnota vymedzená špecifikou signifikátu, jeho sémantickou spájateľnosťou, valenciou i gramatickou hodnotou. V predikatívnom znaku (ktorý sa vcelku zhoduje s výpovedou) uznáva dokonca štyri zložky: $S=(m, n', s, p)$, kde m je forma výrazu, resp. výpovede, n' je signifikát (súd) súvisiaci s fragmentom skutočnosti, resp. so situáciou, s je syntagmatická hodnota, selektivita nominatívnych znakov a napokon p zahrnuje predikatívnosť, konkretizovanú ako modálnosť a lokalizáciu zmyslu vyjadrovaného súdom.

Už na prvý pohľad vidieť, že znak sa chápe ako množina zložiek, pričom sa nerozlišuje hierarchické usporiadanie týchto zložiek. Je azda zrejmé, že zložky m a n , resp. m a n' sú na inej úrovni než všetky ostatné zložky v uvedených definíciách. Zložky s a p sa týkajú útvaru zloženého z m a n , sú vlastnosťami, príznakmi tohto útvaru, jazykového znaku ako celku. Toto usporiadanie by sa mohlo znázorniť vzorcami $S=((m, n), s)$, resp. $S=((m, n'), s, p)$. Aj sama autorka na inom mieste svojej práce pripisuje vlastnosti s a p slovu, ktoré sa približne zhoduje s jazykovým znakom $S=(m, n)$. Veľmi nápadná je okrem toho aj podobnosť zložiek s a p s Morrisovou syntaktickou a pragmatickou dimenziou. Ale aj keby sa tieto dimenzie mali pokladať za zložky znaku, bolo by výhodnejšie situovať ich do označovanej zložky v našom chápaní (přrov. schému) ako vlastnosti štruktúry sémantických príznakov, veď valentnosť a gramatická hodnota do veľkej miery vyplývajú aj z výskytu a konfigurácie sémantických príznakov.

R. G. Piotrovskij (1985) takisto navrhuje rozlišovať v jazykovom znaku štyri zložky: meno ako vnútorný psychický obraz signifikátu, designát ako prvok systému sociálnej skúsenosti korešpondujúci s denotátom, denotát ako celostný obraz reálneho alebo ideálneho objektu v mozgu nositeľa jazyka a napokon konotát ako súhrn emocionálnych, hodnotiacich a zmyslových asociácií. Je zrejme, podobne ako u T. I. Dešerijevovej, že konotát sa týka bilaterálneho znaku ako celku, teda nemôže stáť na jednej úrovni s menom a designátom. Proti zaradeniu denotátu v uvedenom chápaní do znaku treba namietat, že ak sa kladie do mozgu nositeľa jazyka, nie je vlastne súčasťou jazyka, ale mimojazykového konceptuálneho (pojmového) systému. V Piotrovského chápaní by patril skôr do okolia znaku. Treba súhlasiť s jeho mienkou, že signál nepatrí do znaku. Ale v komunikácii sa bez neho nezaobídeme, preto sa zdá výhodnejšie naše riešenie dvoch typov jazykového znaku, systémového a komunikačného.

Bilaterálny jazykový znak, ktorého obidve zložky sú štruktúrované, ako vidieť aj zo schémy, je ideálny objekt, jestvujúci v jazyku ako systéme slúžiacom nielen na dorozumievanie, ale aj na pomenúvanie reálnych objektov, ale aj myšlienkových, resp. širšie kultúrnych hodnôt ľudstva, ako aj na ich ukladanie.

Aby sa takéto ideálne objekty mohli používať pri komunikácii, aby sa dali prenášať od vysielateľa k prijímateľovi, musí mať príslušník daného jazykového spoločenstva k dispozícii istý konkrétny, zmyslami vnímateľný prostriedok. Obyčajne býva týmto prostriedkom rad zvukov, ktorý sa u obidvoch účastníkov komunikácie asociuje s pomenúvaným konkrétnym objektom. Tento rad zvukov sa síce pri každej ústnej komunikácii (v každom jednotlivom prípade) znova a znova realizuje artikulačnými pohybmi, ale je zrejme, že radenie zvukov nie je ľubovoľné, ale že vo vedomí každého príslušníka daného jazykového spoločenstva sú tieto rady ustálené, formované vopred ako reťazce, ktoré sú v bezprostrednom vzťahu s fonematickými štruktúrami daného jazykového znaku a cez ne s celým jazykovým znakom. Takýto rad zvukov, zvukový reťazec teda tiež zastupuje čosi, totiž ideálne objekty — jazykové znaky, preto má charakter jazykového znaku. Len v tomto zmysle možno pokladať za platné Čmorejove úvahy o znakovom charaktere označujúceho. Pravda, s tým, že označovaná zložka nie je prasto označované, ale ideálny objekt ako systémový jazykový znak. Na rozdiel od jazykového znaku ako ideálneho objektu (ktorý by sme mohli označiť ako systémový jazykový znak) možno tento druh jazykového znaku označiť ako komunikačný jazykový znak. Označujúcu zložku tohto komunikačného jazykového znaku tvoria spomínané zvukové rady, kým jeho označovanou zložkou sú ideálne systémové jazykové znaky:

komunikačný
jazykový znak

zvukový reťazec
systémový jazykový znak

Predpoklad dvoch typov jazykového znaku nie je v literatúre o jazykovom znaku celkom nový. Pracuje s ním napr. G. M. Meľnikov (1980), ale jeho riešenie je práve opačné než naše riešenie. Rečové znaky pokladá za zástupcov umelých denotátov, jazykové znaky za obrazy týchto denotátov. U Á. Kráľa (1974) sa takáto dvojitost výrazne prejavuje v téze, že treba dôsledne rozlišovať jazykový znak a znak, jazykový znak a slovo ako prvky dvoch odlišných rovín, resp. systémov. W. Neumann (1979) prichádza k záveru, že predpokladom jazykovej komunikácie je jestvovanie akejsi zásobárne významov, ku ktorým účastník komunikácie siaha pri konkrétnom dorozumievacom akte.

Rozlišovať nominatívne a predikatívne jazykové znaky, ako to navrhuje T. I. Dešerijeva (1985), nie je v tomto zmysle potrebné, predovšetkým preto, že predikatívne znaky sú na inej rovine ako nominatívne znaky. Ide najmä o to, že nominatívne jazykové znaky, ktoré by sme mohli porovnať k našim systémovým znakom, tvoria v každom jazyku akúsi zásobáreň, do ktorej účastníci komunikácie siahajú pri komunikačnom akte, kým výpovede alebo súdy, resp. k nim priradované predikatívne znaky netvoria takúto zásobáreň, konštruujú, resp. produkujú sa pri každom komunikačnom akte podľa konkrétnej situácie.

Naznačené vzťahy medzi jazykovým znakom a slovom, resp. významom slova možno dôslednejšie riešiť za predpokladu dvoch jazykových znakov, komunikačného a systémového.

Systémový jazykový znak, ako sme naznačili, je istým spôsobom štruktúrovaný. Táto štruktúra sa môže realizovať neodvodeným slovom, odvodeným i zloženým slovom, ale aj viacslovným pomenovaním. Z toho je zrejmé, že jazykový znak sa nerovná slovu. Na druhej strane zase možno ľahko ukázať, že aj neodvodené slovo (ale aj všetky ostatné typy pomenovaní) môžu zastupovať pojmy veľmi rozdielneho obsahu (napr. slovo *koreň* v botanike, stomatológii a lingvistike). Z toho možno vyvodzovať, že jazykový znak je ekvivalentom významu slova. Význam slova, ale vo všeobecnosti aj slovo samo nie je prvok z oblasti semiotiky, lež z oblasti sémantiky, resp. lexikológie a lexikografie. V semiotike, resp. v teórii jazykového znaku nemá zmysel hovoriť o význame, resp. významoch jazykového znaku, a to rovnako systémového i komunikačného.

Inými slovami: jazykový znak je predovšetkým ideálny objekt, ktorého úlohou je zastupovať objekty v reálnom svete, ale aj iné objekty pri ich ukladaní v spoločenskom vedomí daného jazykového spoločenstva. Pri jazykovej komunikácii sa tieto ideálne jazykové znaky vyberajú a pomocou komunikačných jazykových znakov prenášajú k prijímateľovi. Konkrétne výpovede pritom majú znakový charakter — stoja za isté situácie, ale nie sú jazykovými znakmi v navrhovanom chápaní.

Pretože nie je mysliteľné, aby pre každý reálny i myšlienkový objekt jestvoval osobitný rad zvukov, ľudskou prácou sa konštituuju osobitné jazykové prostriedky — pomenúvacie a usúvzťažňovacie (čiže lexikálne a gramatické) — ktoré sa však môžu vzťahovať na viacero jazykových znakov (polysémia, homonymia). Ba z rozlič-

ných príčin často vzniká aj taký stav, že pre jeden jazykový znak sa utvára viacero lexikálnych prostriedkov (synonymia).

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26

Bibliografia

- BENSE, M.: *Teorie textů*. Praha, Odeon 1967. 133 s.
- CMOREJ, P.: K explikácii pojmu jazykový znak. *Jazykovedný časopis*, 36, 1985, s. 150—162.
- CONRAD, R.: Zu den Beziehungen zwischen Arbitrarität und Motiviertheit in der Zeichenception Ferdinand de Saussure. *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung*, 38, 1985, s. 107—111.
- COSERIU, E.: *Die Geschichte der Sprachphilosophie von der Antike bis zur Gegenwart*. I. Von der Antike bis Leibniz. Tübingen 1968. 145 s.
- DEŠERIJEVA, T. I.: *Subjektno-objektnyje otnošenija v raznostrukturnych jazykach*. Moskva, Nauka 1985. 168 s.
- HORECKÝ, J.: K metodologickým otázkam ortoepickej kódifikácie. *Slovenská reč*, 42, 1977, s. 346—350.
- HORECKÝ, J.: Invariantný význam odvodených slov. *Slovo a slovesnosť*, 41, 1980, s. 81—85.
- HORECKÝ, J.: Semiotické aspekty sémantiky. In: *Jazykovedné štúdie 16*. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1981, s. 13—15.
- KLAUS, G.: *Semiotik und Erkenntnistheorie*. Berlin, Deutscher Verlag der Wissenschaften 1963. 182 s.
- KRÁL, A.: *Model rečového mechanizmu*. Bratislava, Veda 1974. 187 s.
- KRAMPEN, M.: Die Saussure und die Entwicklung der Semiologie. *Zeitschrift für Semiotik*, 1, 1979, s. 23—56.
- LOHMANN, J. a i.: De la nature du signe. *Acta Linguistica*, 3, 1942—1943, s. 24—30.
- MALMBERG, B.: *Signes et symboles. Les bases du langage humain*. Paris, Picard 1977. 455 s.
- MELNIKOV, G. M.: *Psichičeskaja priroda semiotičeskich kategorij*. *Linguistica Generalia III*. Acta Universitatis Carolinae. Philologica. Praha, Univerzita Karlova (v tlači).
- NEUMANN, W.: Zeichen, Gedanke, Handlung. Zur linguistischen Fassung des Zeichenbegriffs. In: *Linguistische Studien*, H. 10. Berlin, Akademie der Wissenschaften der DDR 1974. 125 s.
- NEUMANN, W.: Noch einmal: das Zeichen der Sprache. *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung*, 32, 1979, s. 584—591.
- OEHLER, K.: Idee und Grundriss der Peirceschen Semiotik. *Zeitschrift für Semiotik*, 1, 1979, s. 9—22.
- PANFILOV, V. Z.: Marksizm-leninizm kak filosofskaja osnova jazykoznanija. *Voprosy jazykoznanija*, 1979, č. 4, s. 3—18.
- PAULINY, E.: Otázky slovenskej ortoepie. *Slovenská reč*, 42, 1977, s. 214—219.
- PIOTROVSKIJ, R. G.: *Lingvističeskije uroki mašinogo perevoda*. *Voprosy jazykoznanija*, 1985, č. 4, s. 18—27.
- PIPEREK, K.: *Zeichen und Grammatik*. Heidelberg, C. Winter 1983. 116 s.
- POSNER, R.: Charles Morris und die Verhaltenstheoretische Grundlegung der Semiotik. *Zeitschrift für Semiotik*, 1, 1979, s. 49—79.
- SAUSSURE, F. de: *Cours de linguistique générale*. Lausanne et Paris 1916.
- SOLNCEV, V. M.: *Jazyk kak sistemno-strukturnoje obrazovanije*. Moskva, Nauka 1977. 292 s.

КОМПОНЕНТЫ И РАЗМЕРЫ ЯЗЫКОВОГО ЗНАКА

Резюме

В классическом билатеральном понимании языкового знака, как его сформулировал Ф. де Соссюр, различаются два компонента: означаемое и означающее. Эти компоненты не имеют материальной природы и поэтому соссюровский языковой знак следует считать идеальным объектом. Последний внутренне структурирован так, что в компонент «означаемое» входят семантические признаки и ономазиологическая структура, в компонент «означающее» ономазиологическая структура и фонемные ряды или же ряды морфем. Объективная реальность, понятия и звуки не входят в языковой знак. Все прочие элементы, рассматривающиеся в связи с языковым знаком (смысл, синтагматические отношения, модальность, денотат, конотат), относятся к языковому знаку в целом, вследствие чего их следует считать не компонентами, а размерами языкового знака. Чтобы функционировать в коммуникации, языковой знак как идеальный объект должен иметь материальный носитель. Поэтому следует постулировать коммуникативный знак, в который входит идеальный знак как означаемое и звуковые ряды как означающее.

ROZHLADY

KONCEPCIA A REALIZÁCIA ATLASU SLOVENSKEHO JAZYKA

IVOR RIPKA

1.0. Doterajšie hodnotenia jednotlivých zväzkov *Atlasu slovenského jazyka* (ďalej ASJ) v časopiseckých recenziách, prinášajúce veľa originálnych a odlišných pripomienok a pohľadov na spracúvanú problematiku, sa zásadne stotožňujú v dvoch bodoch: oceňujú teoretický a metodologický prínos zvolenej koncepcie diela a zdôrazňujú, že ASJ v svojom komplexe bude tvoriť nezastupiteľnú faktografickú a materiálovú základňu pre ďalšie mnohoaspektové výskumy v slovakistických i slavistických reláciách. Publikovanie IV. zväzku ASJ, v ktorom sa koncepcii celého diela zodpovedajúcimi metódami jazykového zemepisu spracúvajú a zobrazujú lexikálne diferencované javy v slovenských nárečiach, zavŕšilo realizáciu jedného z najvýraznejších projektov súčasnej slovenskej jazykovedy. Nadišiel čas, keď sa možno pokúšať o prvé súhrnné posúdenie heuristickej, teoretickej i kartografickej práce vykonanej slovenskými dialektológmi počas mnohých rokov. Atlas slovenského jazyka vychádzal šesťnásť rokov (I. zväzok vyšiel r. 1968, IV. zväzok má vročenie 1984), no jeho príprava (zbieranie materiálu i vypracúvanie koncepcie) má dlhšiu históriu. Niektoré fakty a okolnosti, determinujúce riešenie s koncepciou diela súvisiacich teoretických otázok i vlastnú realizáciu jednotlivých zväzkov atlasu, chceme pripomenúť aj na tomto mieste.

2.0. Koncepcia Atlasu slovenského jazyka sa vypracúvala a spresňovala postupne, drobné korektúry si celkom prirodzene vyžadovala realizácia jednotlivých zväzkov, predstavujúcich diferencované javy z rozličných jazykových rovín. Základnú podobu koncepcie ASJ výrazne formovali E. Pauliny a J. Štolc, ktorí hneď v prvej povojnovej etape systematického výskumu slovenských nárečí pripravili a r. 1947 aj vydali *Dotazník pre výskum slovenských nárečí* (Atlas slovenského jazyka). Zúročili súdobé poznatky lingvistickej geografie predstavené v dostupných (už realizovaných) projektoch národných atlasov a tvorivo využili skúsenosti, ktoré pri svojich priekopníckych výskumoch získal V. Vážný. ASJ vyrastal na poznaní, že kvalitu pri terénnych výskumoch získaných informácií zásadným spôsobom ovplyvňuje v prvom rade dotazník, ktorý predurčuje obsah plánovaného atlasového diela a v určitom zmysle determinuje aj samotné spracúvanie materiálu. Na základe dokladov získaných pomocou prvého atlasového dotazníka vznikli dva zväzky ASJ

venované hláskosloviu a morfológii; na viacerých miestach (súpis recenzií pozri v literatúre) zdôraznené konštatovanie o vysokej dokumentačnej úrovni predstave-ného materiálu dovoľuje vysloviť záver, že celá rozsiahla výskumná akcia (príprava explorátorov, výber informátorov, práca s dotazníkom, overovanie materiálu a pod.) bola dobre zorganizovaná a vychádzala z adekvátnych teoretických postulátov a predpokladov.

2.1. V. Vážný zasielal v dvadsiatych rokoch svojich 26 *Dialektologických dotazníkov pre Slovensko* (Skúmanie slovenských nárečí) širokému okruhu korešpondentov; títo explorátori neboli na zberateľskú prácu v teréne nijako zvlášť pripravovaní (navyše niektorí skúmané nárečia dôsledne neovládali). Napriek tomu však táto akcia zohrala pozitívnu úlohu v histórii slovenskej dialektológie, lebo na podklade údajov a poznatkov získaných touto nepriamou korešpondenčnou anketou (doplne-ných vlastnými výskumami i neskoršími zisteniami svojich žiakov) vypracoval V. Vážný syntetickú štúdiu *Nárečí slovenská*, publikovanú v 3. zväzku Československej vlastivedy r. 1934, ktorá vlastne až do vydania ASJ plnila úlohy základného dialektologického a jazykovo-zemepisného kompendia. Tým, že zistil hlavné dife-rencované javy v slovenských nárečiach, ktoré analyzoval a interpretoval v štúdiách a predstavoval na mapách, vypracoval i preskúšal rozličné metódy nárečového výskumu, pomohol nepriamo pri príprave uvažovaného projektu Atlasu sloven-ského jazyka.

2.2. Heuristický nárečový výskum organizovaný a vykonaný slovenskými dialek-tológmi pre ciele a potreby ASJ v priebehu piatich rokov (v r. 1947—1951) je pozoruhodný z viacerých aspektov. Dotazník E. Paulinyho a J. Štolca (bolo v ňom 750 číslovaných otázok s 1960 slovami v rozličných tvaroch) bol vyplnený vo všetkých slovenských obciach (vtedy ich bolo 2559) na súvislom jazykovom území. Relatívne veľké množstvo javov (sledujúcich v zásade iba hláskové a tvarové diferencie) sa teda podarilo vyskúmať v maximálnom počte lokalít. Je prirodzené, že tu zohral rozhodujúcu úlohu menší rozsah skúmaného slovenského územia, no i tak je to aj v širších európskych reláciách ojedinelý zberateľský výkon. Gestor celej akcie J. Štolc v úvode k I. zväzku ASJ vysoko ocenil prácu explorátorov. Konštato-val, že „generácia univerzitných študentov v prvých piatich povojnových rokoch mala v sebe nielen hlboký záujem o výskum, ale aj živý zápal za slovenský jazyk prejavujúci sa v ochote nie zriedka prechádzajúcej do obetavosti“ (Štolc a kol., 1968, s. 25). O necelých dvadsať rokov neskôr (pri druhej atlasovej dotazníkovej akcii) boli takéto postoje externých zberateľov nezriedka anachronizmom.

Explorátori pri terénnych výskumoch pre ASJ zisťovali nárečové varianty v dotaz-níku uvádzaných spisovných slov (resp. ich lexikálnych ekvivalentov); pred vyslaním do terénu (uprednostňovala sa výskumná práca v autochtónnom prostredí) boli špeciálne inštruovaní a poučení o metódach zbierania nárečového materiálu, zásadách zvolenej fonetickej transkripcie a pod. Tento spôsob prípravy explorátorov (zaiste ho nemožno použiť pri zabezpečovaní získavania materiálu pre veľké

medzinárodné projekty, napr. *Slovanský jazykový atlas*) sa osvedčil; väčšina explorátorov získala v teréne korektné údaje. Zapisovali sa priamo na jednotlivé listy dotazníka, ktoré boli technicky pripravené tak, aby sa bez ďalších úprav mohli zaradiť do kartotéky. Táto moderná pracovná metóda, ktorá sa používala aj pri práci so slovotvorným a lexikálnym dotazníkom ASJ, má viaceré výhody; definitívne terénne zápisy netreba napr. ďalej prepisovať, čím sa vylučuje možnosť chybných prepisov.

2.3. Teória ASJ vychádza z tézy, že otázka počtu explorátorov vo vzťahu k homogénnosti a spoľahlivosti výskumu nemá zásadný význam; výhoda jedného explorátora (predpokladaná jednotnosť zápisov) je práve taká problematická ako nevýhoda viacerých explorátorov (možnosť rozdielov rozmanitého charakteru v zápisoch). Je všeobecne známe, že niektoré atlasy spracúvajú priame terénne údaje získané jedným zapisovateľom (*Atlas linguistique de la France* J. Gilliérona, *Atlas językowy polskiego Podkarpacia* K. Nitscha a M. Maleckého), iné korešpondenčné odpovede mnohých spolupracovníkov (*Deutscher Sprachatlas* G. Wenkera a F. Wredeho). Navyše tu značnú úlohu zohráva konkurenčný vzťah rozsahu získavaného materiálu a počtu skúmaných bodov (nemecký atlas napr. spracúva 240 javov získaných približne v 40 000 obciach, francúzsky 1920 javov zistených len v 639 vybraných bodoch). Atlas slovenského jazyka je z tohto aspektu vyrovnanejší; 2355 zistených slov a tvarov v 2559 obciach vytvára priaznivý pomer. Účasť 121 explorátorov nemala negatívny vplyv na hodnotu získaného materiálu.

Skúsenosti explorátorov z terénnych výskumov pre ASJ okrem toho potvrdili, že pri výbere vhodného informátora treba mať na zreteli viaceré okolnosti, ktoré môžu ovplyvniť empirickú fázu poznania (napr. fyzický vek, pohlavie, pobyt informátorov v cudzom prostredí, výber času na výskum a pod.). V teórii a metodológii ASJ našiel svoj odraz poznatok, že vyjadrovacie prostriedky tradičného dialektu používa najviac ženská časť staršieho dedinského obyvateľstva.

3.0. Miera úspešnosti realizácie väčších nárečových výskumných projektov priamo súvisí s časovou zložkou, t. j. s trvaním zbierania (získavania) a následného spracúvania materiálu. Národný jazykový atlas by mal byť pripravený v časovom rozpätí jednej generácie. ASJ mal od začiatku vytvorené predpoklady na naplnenie tejto požiadavky, hoci sa vysoké pracovné tempo dosiahnuté pri vyplňaní dotazníkov v teréne nepodarilo v nasledujúcich rokoch v plnom rozsahu dodržať. Nové impulzy priniesla činnosť Slovenskej dialektologickej komisie, ktorá sa utvorila po IV. moskovskom medzinárodnom zjazde slavistov (september 1958). Na jej zasadnutí v marci 1961 boli prijaté pracovné zásady Atlasu slovenského jazyka; formulovali sa v intenciách naznačených na dialektologickej konferencii 29. 2. a 1. 3. 1960 (Pikorová, 1960).

V týchto rokoch sa najviac diskutovalo o hustote siete bodov na atlasových mapách, pričom riešenie tohto problému úzko súviselo s ďalšími zásadnými otázkami kartografovania a pod. Spočiatku sa totiž pre ASJ staval maximalistický plán,

podľa ktorého bolo treba zachytiť jazykovú situáciu príslušnou technikou (symbolmi, izoglosami, šrafovaním a ich kombináciami) vo všetkých obciach, z ktorých sa získal materiál (porov. Kotulič, 1971). Tento teoreticky diskutabilný a prakticky nerealizovateľný námet (drobné symboly na mapách by nebolo možné ďalej diferencovať) sa neprijal. Po diskusii sa na porade v marci 1961 dohodlo, že sa podstatne zredukuje počet bodov — až na 335. Toto riešenie jednoznačne pozitívne ovplyvnilo ďalšie spresňovanie koncepcie ASJ. Tak sa neskôr prijala zásada, že sa na jednej (analytickej) mape zobrazí príslušnou jazykovozemepisnou metódou len jeden jazykový jav, kým ostatné jazykovo dôležité javy sa budú komentovať v osobitnej časti ASJ. Tieto samostatne spracúvané a vydávané komentáre sa nakoniec stali špecifikom celého projektu ASJ.

3.1. Treba pripomenúť, že v čase intenzívneho mapovania a vyhotovovania pracovných i čistopisných elaborátov do ASJ na začiatku 60. rokov sa definitívne vyriešila aj otázka netradičného rozdelenia diela podľa zložiek jazykovej stavby na viac častí, a to vokalickej a konsonantickú, morfológickú, slovotvornú a lexikálnu. (V tých rokoch sa uvažovalo aj o príprave syntaktickej časti ASJ.) Takéto predstavenie materiálu je v národných dialektologických atlasoch dodnes ojedinelé (podobnú koncepciu majú súčasné veľké medzinárodné atlasové projekty, napr. *Slovanský jazykový atlas*, *Európsky jazykový atlas*), a preto je „náskok“ ASJ povzbudzujúci. Navyše tento spôsob spracovania má oproti tzv. zmiešaným atlasom, spracúvajúcim v jednom zväzku jazykové javy z rozličných rovín, isté prednosti (systematický a komplexný pohľad na príslušný jav). O rozčlenení územia Slovenska na menšie celky (v *Bulharskom nárečovom atlase* sa napr. územie člení na štvrtiny) sa pri príprave ASJ neuvažovalo.

Všetky atlasové práce viedla (od 5. 4. 1962) najprv Vedeckým kolégiom jazykovedy SAV ustanovená tzv. hlavná redakcia (E. Pauliny ako predseda, I. Kotulič, J. Štolc), ktorá schválila výber javov a slov, rozvrh redukovanej siete bodov, určila formu komentára a stanovila, že ASJ má mať prísne opisný charakter. Neskôr prevzal vedenie redakcie J. Štolc; okrem pôvodných členov v nej pracovali ešte aj F. Buffa a A. Habovštiak. Táto skutočnosť pravdepodobne určila aj zaradenie autorského kolektívu I. zväzku ASJ, ktorý tvoril J. Štolc ako hlavný autor a vedúci pracovnej skupiny, F. Buffa a A. Habovštiak ako spoluautori, A. Ferencíková, Š. Lipták a I. Ripka ako spolupracovníci.

3.2. Významnou zložkou teórie i praxe I. zväzku ASJ je systematická prezentácia jazykových prvkov v ich vzájomných vzťahoch a väzbách. Prejavuje sa v tom, že územne diferencované jazykové javy sa zobrazujú na konkrétnych slovách (slovných tvaroch); ide teda o atlas kategóriálnych jazykových javov (nielen izolovaných slov). Jedna séria atlasových máp je venovaná niektorému vokalickejmu alebo konsonantickému javu (procesu), ktorý je príznačný pre slovenský jazyk ako celok (napr. slabičné /a r/) a medzi ostatnými slovanskými jazykmi reprezentuje jeho špecifiku. Autorom sa už samotným kartografickým spracovaním podarilo vcelku jednoznačne

dokázať, že diferencované javy sú organickou súčasťou jazykovej celosti, v ktorej majú svoj pôvod, odôvodnenie a zmysel.

Jednotlivé javy sa v ASJ vymedzujú ako výsledok istého historického procesu, iste homogennej zmeny v čase. Ich súčasná zemepisná situácia sa zobrazuje na mapách pomocou zreteľného systému grafických symbolov (znakov) alebo čiar, ktorých význam sa vysvetľuje v legende. Spolu je v I. zväzku ASJ 299 analytických, výrezových a syntetických máp.

3.3. Odborná kritika v zásade pozitívne prijala tzv. javové analytické mapovanie (napr. na slovese *ďakovať* sa reflexy *ď*, *'a*, *-ova-*, *-ť* sledujú na štyroch samostatných mapách), no súčasne upozornila aj na isté problematické miesta v realizácii tejto zásady. Ide totiž o to, že programové nesledovanie prípadných ďalších diferencií mapovaného slova (okrem skúmaného reflexu) bolo treba v legende máp (a potom aj v komentároch) nejako typograficky naznačiť, lebo pri príslušných znakoch (symboloch) v legende uvádzané znenia lingvisticky špeciálne nepripraveného používateľa atlasu niekedy dezorientujú. Stáva sa to najčastejšie práve pri spracúvaní tzv. polyvalorických položiek, t. j. slov, ktoré môžu pri analytickom mapovaní reprezentovať súčasne viac diferencovaných javov. Pod príslušným symbolom, vysvetleným v legende znením *ďakovať*, sa napr. na mape sledujúcej reflex *'a* „skrývajú“ aj znenia *ďakuvat*, *dzakovac* a *i*.

Na konkrétne nedôslednosti v mapovej a najmä v komentárovej časti ASJ I. upozornil v podrobnej a dôkladnej recenzii I. Kotulič (1971; o ďalších dieloch podobná recenzia nevyšla). Komentáre v ASJ sú vlastne akýmsi úvodom, upozornením na problematiku, hlavné smery diferenciácie, ktorá je predmetom kartografického spracovania na jednotlivých mapách príslušnej série. Atlas je opisným dielom; vyčerpávajúci lingvistický výklad príčin nárečovej diferenciácie presahuje kompetenciu jazykového zemepisu. Jazykový jav sa v ASJ posudzuje z historického aspektu ako v súčasnosti existujúci posledný stupeň zmien v čase vychádzajúcich zo staršieho hypoteticky jednotného stavu. V komentároch ASJ I. sa preto uvádza východisková praslovanská podoba slova a jeho spisovné paralely v slovanských jazykoch, no pri realizácii tohto koncepčne akceptovateľného zámeru sa nepostupovalo dostatočne dôsledne. Zo slavistického hľadiska je táto (v zahraničí pravdepodobne dosť sledovaná) zložka komentárov ASJ najproblematickejšia a môže spôsobovať ujmu celkovému kreditu diela.

4.0. Druhý zväzok ASJ, ktorý opisuje a metódami jazykového zemepisu zobrazuje formálne diferencované javy slovenských nárečí, je materiálom východiskom a zvolenou metodológiou späť s prvým hláskoslovným zväzkom. Jeho realizácia — a to najmä technická — nebola jednoduchá, a preto vyšiel so značným časovým odstupom za prvým zväzkom. Jozef Štolc ho autorsky dokončil už r. 1971, no jeho mapová (prítom označená ako prvá) časť vyšla fakticky až r. 1982 (má vročenie 1981). Vydavateľstvo ju publikovalo súčasne s mapovou časťou slovotvornej problematike venovaného III. zväzku ASJ, ktorý pripravil takisto jediný autor.

(„Prechod“ na individuálne autorstvo je inak po kolektívnej a tímovej práci v I. zväzku prekvapujúci a v kontexte moderných národných atlasov výnimočný.) Vznikla tak v istom zmysle nezvyčajná — a pri bibliografickom citovaní týchto diel priamo paradoxná — situácia, že vydanie druhej komentárovej časti predbehlo o tri roky publikovanie (správnejšie vari vytláčenie) máp (ASJ II/2 i ASJ III/2 majú vročenie 1978). Pri definitívnej úprave máp a porovnávaní údajov v ich legendách s údajmi v predstihu vydannej komentárovej časti atlasu participovali pracovníci dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV. J. Štolc sa, žiaľ, vydania kompletného II. zväzku ASJ nedožil.

4.1. Morfológia je jazykový plán, ktorého vývin je rozhodujúcim spôsobom určený podnetmi ostatných jazykových rovín a úsilím o vnútornú usporiadanosť, teda podnetmi vnútrojazykovými (Šlosar, 1983). J. Štolc ju chcel predstaviť čo najkompletnejšie, a možno preto sa v určitom zmysle vrátil k ideí pôvodnej atlasovej koncepcie a exponoval na mapách úplný materiál (údaje zo všetkých vyskúmaných obcí). Je prirodzené, že na to nemohol využiť do I. zväzku vybranú sieť bodov a znázorňovať diferencie grafickými symbolmi; zemepisné rozšírenie jednotlivých flektívnych javov preto zobrazil technikou rozlične šrafovaných ucelených plôch, doplnených v prípade ostrých rozmedzí medzi susednými areálmi ohraničujúcimi líniami izoglos. Navyše sa v ASJ II. využíva aj nápisová metóda; príslušný fonetický zápis skúmaného javu (v zátvorkách sa niekedy uvádzajú aj paralelné varianty) sa uvádza priamo v strede šrafovaním či izoglosou vyznačeného územia. Výsledný obraz na mape je síce informatívnejší než areály, ktoré vytvárajú symboly umiestnené pri bodoch aj tej najhustejšej sieti (používateľ atlasu v niektorých prípadoch ani nepotrebuje študovať legendu mapy), ale zároveň je to predovšetkým v prechodových územiach a pri konkurencii viacerých dvojtvarov zasa obraz neurčitejší (Utěšený, 1983).

4.2. Druhý zväzok ASJ pokračuje v tradícii analytického spracúvania jednotlivých javov na mapách; táto črta je výrazným znakom teórie i praxe prvých dvoch zväzkov atlasu. Analytický aspekt sa niekedy uplatňuje až hyperkorektne, lebo J. Štolc zaraďuje medzi javy zobrazujúce rozdielnu formálnu flexiu aj jednotky s inou slovo tvornou štruktúrou, ktoré do tejto vyhranene analytickej projekcie územných protikladov vlastne nepatria. Odôvodnenie tohto prístupu nie je vysvetlené ani v komentároch, ktoré v súlade s koncepciou ASJ v prvom rade jednotným spôsobom „dynamizujú“ istú statickosť máp. Ani v druhom zväzku sa v nich nepodarilo eliminovať niektoré nepresnosti pri uvádzaní inoslovanských paralel skúmaných slov. Tieto drobné nedôslednosti však nemôžu zasiahnuť fakt, že zatiaľ ešte nijaký slovanský jazykový atlas nepriniesol toľko materiálu z morfológie, hoci podľa názoru viacerých bádateľov práve ona tvorí ťažisko systémovej diferenciácie všetkých slovanských dialektov. Morfológia miestnych nárečí národného jazyka okrem toho poskytuje ojedinelý materiál na poznanie mechanizmu jazykového vývinu, a tak 278 máp zaradených do II. zväzku ASJ vytvára neobyčajne inšpiratívny súbor aj pre

bádanie v oblasti histórie jazyka. Na mapách zobrazený flektívne diferencovaný materiál je dokladom neustále sa obnovujúcej rovnováhy a dynamiky vzťahov mikrosystémov v rámci jazykového celku i vo sfére formálnej morfológie.

5.0. Už počas záverečných prác na I. zväzku ASJ sa začalo uvažovať o koncepcii atlasov venovaných zobrazeniu slovtvorných a lexikálnych odlišností slovenských nárečí. Najprv bolo treba pripraviť špeciálny dotazník; zostavili ho autori plánovaných zväzkov, Ferdinand Buffa a Anton Habovštiak. Nemali najjednoduchšiu úlohu, pretože slovenská dialektológia sa lexikálnymi a najmä slovtvornými otázkami zaoberala iba sporadicky. Slovtvorné zvláštnosti sa z celoslovenského aspektu neskúmali, a preto bolo náročné vybrať také javy, ktoré by sa dali spracovať metódami lingvistickej geografie. F. Buffa nakoniec skúmal slovtvorné diferencie podstatných mien (393 otázok), prídavných mien (115 otázok), sloviac (71 otázok) i prísloviac (13 otázok). Lexikálna časť dotazníka obsahovala 1259 číslaných otázok; A. Habovštiak ich zaradil do 13 vecných okruhov (krajina, rastlinstvo, živočíšstvo a pod.).

Dotazník sa vyplňal v rokoch 1965—1970 v sieti bodov, ktorá sa stanovila pre I. zväzok ASJ (335 bodov reprezentujúcich nárečovo bohato členené územie Slovenska). Terénny výskum sa opieral o približne tie isté metodologické východiská ako veľká zberateľská akcia realizovaná pred dvadsiatimi rokmi. Zistené slovtvorné a lexikálne javy sa iba zapisovali (pri výskume slovenských nárečí v Juhoslávii sa odpovede na dotazníkové otázky zapisujú a súčasne nahrávajú) priamo na lístky dotazníka; tie sa neskôr po kontrole zaraďovali priamo do škatúl. Externí explorátori boli inštruovaní (zväčša písomne), informátori vyberaní podľa istých kritérií.

Výskumy potvrdili, že na spoľahlivosť získaných informácií negatívne pôsobí nielen únava či nesústredenosť rozprávača, ale aj zapisovateľa. Pri dlhších výskumoch vzniká fenomén „selektívneho počúvania“, ktorý pôsobí tak, že explorátor nezaznamenáva vlastne skutočné odpovede informátorov, ale zapisuje „očakávané“ odpovede, t. j. podoby, ktoré by podľa jeho vedomia mal rozprávač používať (Ripka, 1984). Niekedy explorátor imputuje do zápisov slovo, ktoré sa v dotazníku uvádzalo na exemplifikáciu otázky a v skúmanej lokalite je jeho výskyt vylúčený. Nedôslednosti tohto typu a druhu sa pred atlasovým spracovaním materiálu eliminovali.

5.1. Veľké národnoreprezentatívne diela (atlasy, slovníky) pripravujú v súčasnosti zväčša väčšie pracovné tímy. III. zväzok ASJ má jediného autora F. Buffu. Pri zaradovaní spracúvaného materiálu do jednotlivých kapitol vzhľadom na značné slovtvorné svojskosti jednotlivých slovných druhov použil ako hlavné delenie podľa slovných druhov. Centrálné postavenie v atlase majú podstatné mená; v rámci tejto skupiny využil autor ako najdôležitejšie klasifikačné kritérium onomaziologické hľadisko, doplnené — najmä so zreteľom na istú kvantitatívnu obmedzenosť materiálu — sémantickým hľadiskom. Pri tvorbe koncepcie diela vykonal priekopnícku prácu, pretože poznatky o slovtvornej diferenciácii boli skromné; chýbali východiskové informácie o tom, ktoré slovtvorné typy sú v nárečiach najfrekvento-

vanejšie a pod. ASJ III bol prvým dielom medzi atlasmi, v ktorom sa problematika tejto jazykovej roviny predstavila súborne a systematicky na analytických i syntetických mapách (je ich spolu 406). Na jednej mape, ktorá je samostatnou jednotkou, je zachytená slovotvorná diferencovanosť v rámci jedného slova, pričom ťažisko je v rozličných derivátoch so spoločným slovotvorným základom a s tým istým významom. Takéto deriváty označil F. Buffa na mapách rozličnými kontrastnými symbolmi. Zvolená systematika je inštruktívna a preukazná, mapy sú kontrastné a dobre čitateľné.

Komentáre, v ktorých sú aj výklady o slovotvornej štruktúre jednotlivých javov (teda nielen opisné údaje), majú vyváženú štruktúru; jednoznačne zvyšujú zobrazovaciu hodnotu a teoretický dosah máp.

6.0. Posledný z radu slovenských jazykových atlasov je zväzok venovaný zobrazeniu členitosti nárečovej lexiky. Jeho mapová a komentárová časť vyšli už súčasne. Pri citovaní ASJ IV bude treba uvádzať rok 1984, no na knižnom trhu sa objavil fakticky až začiatkom r. 1985. Je nesporné, že je čitateľsky najpríťažlivejší, a preto jeho vydanie malo v kultúrnej verejnosti široký ohlas. V doterajších glosách sa už zdôrazňuje jeho „príslušnosť“ k predchádzajúcim zväzkom, široká a všestranná využiteľnosť a použiteľnosť v iných spoločenskovedných disciplínach, v krásnej literatúre a i.

Tieto postrehy zrejme podporí aj odborná kritika, lebo A. Habovštiak vybral z dotazníkového materiálu na definitívne kartografické spracovanie také javy, ktoré zreteľne členia slovenské nárečia na isté zemepisné oblasti. A vybrať mohol, pretože pomocou starostlivo koncipovaného dotazníka získal preukazný a spoľahlivý materiál. Bolo to zaiste aj preto, že nepodľahol etnografizujúcim tendenciám a nezaradil doň otázku na také — z aspektu etnografa diferencujúce — znaky reálií (pracovných nástrojov, stavieb, odevov), ktoré nenašli svoj odraz v jazyku.

6.1. Štvrtý zväzok ASJ je najrozsiahlejší; 431 máp prvej časti dopĺňajú tradičné komentáre. A. Habovštiak sa pokúša zistené fakty o územnej členitosti aj interpretovať, no táto časť úvodnej kapitoly, vymykajúca sa z rámca v koncepcii celého diela avizovanej a v praxi v podstate dodržiavanej zásady pozitivistickej registrácie faktov, obsahuje aj diskusné miesta. Treba však priznať, že samotné mapy priamo ponúkajú témy na ďalšie štúdium, pri ktorom by sa korigovali niektoré prežívajúce názory o členitosti slovenských nárečí. Nové pohľady prinášajú mapy dokumentujúce netradičné dichotomické členenie územia v lexikálnom pláne (napr. dichotómia stredoslovensko — západoslovensko-východoslovenská, západoslovensko — stredoslovensko-východoslovenská atď.).

Mapy aj v tomto zväzku ASJ majú v zásade analytický charakter, t. j. pomocou zvolených symbolov sa na nich zobrazuje lexikálna diferenciácia iba jedného pojmu. V súlade s prijatou koncepciou sú v atlase aj syntetické mapy, na ktorých sa územný rozsah používania viacerých lexém zaznamenáva pomocou izolex.

7.0. Úloha *Atlasu slovenského jazyka* sa v období jeho príprav formulovala

stručne: mal vhodným spôsobom zobraziť situáciu diferencovaných javov vo všetkých zložkách jazykovej stavby slovenských nárečí na súvislom jazykovom území slovenského jazyka. Je prirodzené, že jeho základná koncepcia sa v priebehu prác v istej miere — zodpovedajúcej vari onomu signalizovanému hľadaniu adekvátneho spôsobu — modifikovala, no jej základ bol progresívny a teoreticky i metodologicky inšpirujúci. V rozličných posudkoch ASJ sa objavili viaceré hodnotiace prívlastky diela; jeho svedectvo o bohatstve slovenských nárečí sa pokladá za epochálne. Realizácia takého veľkého projektu sa zrejme nemohla vyhnúť istým nevyrovnanostiam zapríčineným rozličnými faktormi, no možno konštatovať, že na 1414 mapách predstavené a príslušne komentované údaje o diferenciácii slovenských jazykových javov sa po konfrontácii s inými historickými a spoločenskými faktmi stanú na dlhý čas jedinečnou materiálou základňou pre ďalšie výskumy. Dokumentárna hodnota nárečového materiálu je nesporná a nezastupiteľná; pomáha pochopiť historickú vývinovú kontinuitu jazyka, umožňuje lepšie sa orientovať v jeho súčasnom stave. Rovnako dôležité údaje a impulzy prináša ASJ aj na riešenie slavistických problémov, vzťahov slovenčiny k iným slovanským jazykom.

Socialistická spoločnosť vytvorila podmienky pre vznik diela, ktoré bude dôstojne reprezentovať slovenskú jazykovedu aj v širších slovanských a neslovanských reláciách. Publikovaním štyroch zväzkov *Atlasu slovenského jazyka* splnila slovenská dialektológia so ctou prvú časť závažnej úlohy; príprava *Slovníka slovenských nárečí* a výraznejšie uplatňovanie sociolingvistických metód sú dominujúcimi a perspektívnymi zložkami jej ďalších výskumných úloh.

Jazykovedný ústav E. Štúra SAV
Bratislava, Nálepčova 26

Bibliografia

- BUFFA, F.: Atlas slovenského jazyka. III. Tvorenie slov. Časť prvá. Mapy. Bratislava, Veda 1981. 428 s. — Časť druhá. Úvod — komentáre — dotazníky — indexy. Bratislava, Veda 1978. 248 s.
- BUFFA, F. (rec.): Štvrtý zväzok Atlasu slovenského jazyka. In: Slovenská reč, 50, 1985, s. 310—313.
- Dotazník pre výskum slovenských nárečí. (Atlas slovenského jazyka.) Zost. E. Paulíny a J. Štolc. Bratislava, SAVU 1947.
- Dotazník pre výskum slovenských nárečí. II. 1. Lexikálna časť. Pripravil A. Habovštiak, 2. Slovtvorná časť. Pripravil F. Buffa. Bratislava, SAV 1964 (cyklostyl).
- HABOVŠTIK, A.: Atlas slovenského jazyka. IV. Lexika. Časť prvá. Mapy. Bratislava, Veda 1984. 464 s. — Časť druhá. Úvod — komentáre — dotazníky — indexy. Bratislava, Veda 1984. 368 s.
- HABOVŠTIK, A.: Atlasové spracovanie slovenských nárečí. In: Studia Academica Slovaca, 14. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1985, s. 169—189.
- KOTULIČ, I.: Nad Atlasom slovenského jazyka I. Jazykovedný časopis, 22, 1971, s. 77—96.
- ORAVEC, J. (rec.): Druhý zväzok Atlasu slovenského jazyka. In: Slovenská reč, 48, 1983, s. 310—313.
- PIKOROVÁ, J.: Konferencia o úlohách a problémoch slovenskej dialektológie. Jazykovedný časopis, 11, 1960, s. 190—200.
- RIPKA, I. (rec.): Atlas slovenského jazyka. III. In: Jazykovedný časopis, 34, 1983, s. 75—77.
- RIPKA, I.: Teoretické a empirické poznanie v dialektológii. Jazykovedný časopis, 35, 1984, s. 158—163.

- ŠLOSAR, D. (rec.): Atlas slovenského jazyka II. Flexia. In: Slavica Slovaca, 18, 1983, s. 75—77.
- ŠTOLC, J.: Ku koncepcii Atlasu slovenského jazyka. Jazykovedný časopis, 12, 1961, s. 159—176.
- ŠTOLC, J. a kol.: Atlas slovenského jazyka. I. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá. Mapy. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968. 314 s. — Časť druhá. Úvod — komentáre — materiály. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968. 200 s.
- ŠTOLC, J.: Atlas slovenského jazyka. II. Flexia. Časť prvá. Mapy. Bratislava, Veda 1981. 314 s. — Časť druhá. Úvod — komentáre. Bratislava, Veda 1978. 192 s.
- UTĚŠENÝ, S. (rec.): Nad I. zväzkom Atlasu slovenského jazyka. In: Slovo a slovesnosť, 32, 1971, s. 168—173.
- UTĚŠENÝ, S. (rec.): Atlas slovenského jazyka. III. Tvorenie slov. In: Slavia, 52, 1983, s. 413—416.

КОНЦЕПЦИЯ И РЕАЛИЗАЦИЯ АТЛАСА СЛОВАЦКОГО ЯЗЫКА

Резюме

Выпуск IV-ого тома *Атласа словацкого языка* (лексика) является завершением одного из самых знаменательных проектов современного словацкого языкознания. Атлас выходил шестнадцать лет; реализация отдельных томов, изображающих дифференцированные явления разных уровней языковой системы (I. Вокализм и консонантизм; II. Флексия; III. Словообразование) требовала, конечно, некоторые уточнения концепции.

Как содержание атласа, так и обработка материала в первую очередь обусловлены вопросом. Первые два тома атласа, в которых территориально дифференцированные явления аналитически изображаются на конкретных словах (формах слов), были созданы на основе вопросника, заполненного во всех местоположениях на территории Словакии. Аналитические карты дополняют отдельно обработанные и выпускаемые комментарии (усиливающие систематическую презентацию элементов языка в их взаимоотношениях), которые являются спецификой всего проекта Атласа словацкого языка.

Богатство диалектов на территории Словакии представляется в атласах на сетке 335 пунктов; второй вопросник для изучения словообразовательных и лексических отличий словацких говоров заполняется уже только в этих пунктах. Словообразовательный том атласа (III) является первым трудом, в котором проблематика этого языкового уровня представлена в полном виде и систематически на аналитических и синтетических картах. Эта концепция реализована тоже в последнем (IV) томе; на картах с помощью определенного набора символов изображается лексическая дифференциация только одного понятия.

Атлас словацкого языка в своем комплексе представляет незаменимую фактографическую и материальную базу для дальнейших многоаспектных исследований. Успешная реализация этого большого проекта оправдала принятую концепцию; ее основа является прогрессивной, теоретически и методологически вдохновляющей.

K VYMEDZENIU POJMU PREKLAD A TLMOČENIE

TAIDA NOVÁKOVÁ

V princípe sa k teórii prekladu a tlmočenia pristupuje z pozícií makrolingvistic-kých alebo mikrolingvistic-kých. Makrolingvistická koncepcia teórie prekladu a tlmočenia zohľadňuje vzájomné pôsobenie jazykových a mimojazykových faktorov a ich vplyv na výsledný rečový produkt — komunikát. Základom mikrolingvistickej koncepcie je predpoklad, že zákonitosti prekladu sú determinované len štruktúrou formálnych a funkčných zhôd medzi východiskovým a cieľovým jazykom. Podľa O. Kadeho (1979, s. 3—11) si mikrolingvistika nemôže robiť nároky na adekvátnu rekonštrukciu prekladu a tlmočenia, hoci mikrolingvistické výskumy nenegujú makrolingvistické, ale sa považujú za ich integrovanú súčasť. O. Kade však jednoznačne zamietá tvrdenie, že systém ekvivalentných vzťahov medzi jednotkami dvoch jazykov (ako dvoch znakových systémov) a fungovanie tohto systému si jedine a výhradne zasluhujú pozornosť a iba preklad, ktorý sa realizuje striktným dodržiavaním jazykových faktorov, predstavuje „vlastný preklad“ a je jediným všeobecným a aj špecifickým predmetom teórie prekladu a tlmočenia.

L. Barchudarov (1979, s. 43) tvrdí, že vedu o preklade treba chápať ako parciálnu disciplínu makrolingvistiky, ktorá neskúma jazyk ako izolovaný jav, ale s jeho vzájomnými vzťahmi s neязыkovými faktormi, ktoré ležia mimo vlastnej štruktúry jazyka: „Ak namiesto pojmu makrolingvistika použijeme pojem mikro-lingvistika, strácame vlastne platformu, na ktorej možno vybudovať objektívnu teóriu prekladu.“ Takéto široké chápanie predmetu teórie prekladu a tlmočenia neneguje podľa O. Kadeho jej lingvistický charakter, ak budeme za lingvistický pokladať spolu s výskumom jazyka ako systému aj výskum reči. B. J. Norman (1978, s. 14) v tejto súvislosti uvádza, že jazyk sa každému skúmateľovi prezentuje len ako reč: „...vnímať a tvoriť ho možno zas len prostredníctvom reči... Ak použijeme filozofické termíny, môžeme povedať, že vzťah jazyka a reči je vzťahom podstaty a javu.“ V. A. Zvegincev (1967, s. 222) konštatuje, že jazyk sa často skúma ako abstraktný kód, ktorý slúži na odovzdanie rovnako abstraktnej informácie. Z hľadiska bežnej rečovej situácie nie je jazyk len to, čo povieme, ale aj to, čo adresát pochopí. Tak vzniká podľa V. A. Zveginceva potreba skúmať jazyk „z druhého konca“, z hľadiska jeho chápania. Pri takom postupe sa ľahko prekročí hranica medzi kódom a rečou. Spomínaný prístup „z druhého konca“ skrýva nebezpečenstvo, že sa zamieňa systém jazyka s mechanizmom jeho chápania. Jazyk, reč a mechanizmus chápania sú navzájom pospájané javy, ktoré sa navzájom

podmieňujú, a preto najlepšou zbraňou proti ich zámene je ich výskum ako jedného komplexu. Toto Zvegincevovo tvrdenie platí hlavne pre výskum tlmočenia, kde je veľmi ťažko stanoviť presne hranicu medzi systémom — rečou a mechanizmom chápania.

Teda podľa makrolingvistickej koncepcie sú predmetom teórie prekladu všetky vlastnosti reálneho predmetu, determinované zákonitým pôsobením jazykových a nejazykových faktorov na tvorenie komunikatívne ekvivalentných textov. V tejto koncepcii sa berie do úvahy dvojaký charakter textu: text ako produkt aktualizácie jednotiek jazyka ich spájaním podľa noriem a pravidiel, a na druhej strane text ako komunikát, ktorý je nositeľom informácie v určitej situácii a o určitej situácii. Čiže translácia (pojem, ktorý sa ujal nielen v NDR, ale i v ostatných európskych krajinách na spoločné označenie prekladu a tlmočenia) v širšom (makrolingvistickom) zmysle vyžaduje:

- a) príjem a dekódovanie textu vo východiskovom jazyku;
- b) zmenu kódu východiskový jazyk — cieľový jazyk;
- c) realizáciu textu v cieľovom jazyku.

Translačná lingvistika si všima len fázu b). G. Jäger (1975, s. 77) pristupuje k problematike prekladu a tlmočenia z čisto lingvistických pozícií. Z Jägerovho prístupu k problematike vyplýva aj formulácia cieľa translačnej lingvistiky, ktorý vidí „vo výskume translačných procesov ako jazykových procesov a v analýze jazykových mechanizmov, ktoré tvoria bázu týchto procesov.“ Isté nezhody možno pozorovať pri určovaní spôsobu realizácie translácie. I. I. Revzin a V. J. Rozen-
cvejg (1964, s. 57) uvádzajú dva spôsoby:

1. prevod,
2. interpretácia.

„Perevod“ sa uskutočňuje cez systém vzťahov, ktoré sa predpokladajú pre danú dvojicu jazykov. Tento systém nazývajú „jazyk — postredník“. Podľa nich prekladateľ pri interpretácii identifikuje text, prechádza k situácii, teda orientuje sa na objektívnu skutočnosť a úplne sa odpúta od textu. Táto orientácia na objektívnu skutočnosť sa uskutočňuje „v interpretácii“, v jej priebehu, kým „v prevode“ sa uskutočnila v minulosti. O. Kade (1968, s. 15) rozčlenil tieto dva pojmy na tri: substitúciu, interpretáciu a parafrázu.

Oprávnené sa tvrdí, že substitúcia by pri dokonalom zistení systému ekvivalentných vzťahov mohla byť najracionálnejšou formou translácie, lebo pri substitúcii sa jednotkám východiskového jazyka priradujú jednotky cieľového jazyka za pomoci čisto formálnych kritérií. Translácia teda prebieha na gramatickej rovine, na základe lingvistického opisu ekvivalentných vzťahov medzi formatívmi východiskového a cieľového jazyka. To však neznamená, že sémantické kritériá sa vôbec neberú do úvahy. Podľa O. Kadeho (ibid.) pri zisťovaní ekvivalentných vzťahov medzi znakmi východiskového a cieľového jazyka má veľkú úlohu lexikálny význam, ale opis ekvivalentných vzťahov sa uskutočňuje v termínoch a kategóriách gramatického

významu. Interpretácia je spôsob translácie, ktorý sa realizuje na základe signifikatívneho významu: definuje ho ako vzťah formatív — odraz. Naproti tomu parafráza sa realizuje na základe denotatívneho významu a chápe ho ako vzťah formatív — objekt. Pojem „formatív“ sa v NDR používa na označenie jednotiek, ktoré tvoria materiálnu bázu jazykového kódu. Úmyselne sa uprednostňuje tento pojem pred pojmom „znak“, ktorý označuje formu i obsah (Neubert, 1968, s. 21). Formatívy sú jednotky, ktorými sa jazyky od seba líšia. Zachovanie invariantu, ktorým je obsah, je úlohou prekladateľských a tlmočnických procesov.

Invariantom u G. Jágra (1975, s. 87) je komunikatívna hodnota textu, ktorá sa na základe výskumu textu v rovine sémantickej, syntaktickej a pragmatickej nahrádza funkčnou hodnotou textu. Funkčnú hodnotu textu tvorí aktuálny signifikatívny význam, pragmatický význam a aktuálne členenie.

Podľa L. Barchudarova (1979, s. 79) je stupeň zachovania významov pri porovnaní textov východiskového a cieľového jazyka rôzny a závisí od typu významu. Najúplnejšie sa zachováva denotatívny význam, hoci konkrétne prostriedky na jeho vyjadrenie sú rozmanité. Príčinu zachovania denotatívneho významu vidí v tom, že sa v ňom fixuje skúsenosť celého jazykového spoločenstva a keďže objektívna realita, v ktorej tieto spoločenstvá žijú, má viac spoločného ako rozdielneho, odzrkadľuje sa táto skutočnosť v tom, že v denotatívnych významoch je viac identického ako diferencujúceho. V stupni „preložiteľnosti“ sú na druhom mieste pragmatické významy a napokon vnútrojazykové; požiadavka po ich zachovaní je podľa L. Barchudarova nereálna.

Invariantom pri tlmočení je aj podľa D. Seleskovitchovej (1979) zmysel, ktorý však chápe širšie. Teória tlmočenia sa podľa tejto autorky zakladá na tvrdení, že sa netlmočí jazyk ako taký, ale iba zmysel výpovedí, ktorý vyplýva zo súhry známych slov a zo schopnosti človeka spájať vnímané slová so všeobecnými vedomosťami. Každá veta vytrhnutá z kontextu spôsobuje pri tlmočení ťažkosť, pretože zmysel nie je nikdy jednoduchým súčtom významov jednotlivých častí, a až vtedy, ak tlmočník pochopí súvislosť a okolnosti, je výpoveď rečníka zrozumiteľná. Na pochopení zmyslu výpovede participujú podľa D. Seleskovitchovej dva druhy vedomostí:

1. tlmočník ovláda jazyk,
2. tlmočník pozná tému, súvislosť.

S týmito vedomosťami spája význam počutých slov do príslušného zmyslu. Zmysel odhaľuje tlmočník pomocou tohto spájacieho článku medzi vlastnými vedomosťami a medzi jednotlivými formulovanými jazykovými prvkami. Na tomto princípe je založená teória tlmočenia a ako taká môže významne prispieť k teórii prekladu a jazykovedy vôbec (op. cit., s. 40).

Tlmočenie podľa D. Seleskovitchovej nie je prekódovanie jazykových významov, ale pochopenie zmyslu a jeho „odovzdanie“ (op. cit., s. 31). Pri tomto názore však vzniká podstatná diskrepancia s lipskou školou. Podľa teórie podrobne vypracovanej v NDR sa za najdôležitejšiu fázu translácie považuje predovšetkým prekódova-

nie — teda nahradenie znakov jedného jazyka znakmi druhého jazyka. Rozhodujúcu fázu tvorí odovzdávanie jazykových významov a za definitívny cieľ vedy o preklade (zahrňujúcej preklad i tlmočenie) sa pokladá dôkladný opis ekvivalentných vzťahov dvoch jazykov tak, aby sa mohla dosiahnuť substitúcia ako najracionálnejšia forma translácie. Podľa D. Seleskovitchovej, naopak, substitúcia sa vôbec nerealizuje, pre tlmočenie vôbec nie je relevantný text východiskového jazyka, resp. jeho vlastnosti. K opačnému názoru, že práve vlastnosti textu (dĺžka a hĺbka viet, počet vetných členov, ktoré sa viažu na jeden predikát) a vlastnosti, ktoré sú typické pre systém jazyka (napr. pre nemčinu postavenie slovesa na konci verbálneho rámca, nominálny rámec, zložené substantíva a adjektíva a pod.) majú pozitívny alebo negatívny vplyv na proces vzniku translátu, dospeli vo svojich prácach napr. L. Romer (1968), G. Dalitz (1979), R. Gläser (1968) na základe konfrontačného výskumu v konkrétnych podmienkach tlmočenia v nadväznosti na teoretické poznatky G. Jägra a O. Kadeho.

Tlmočenie a preklad nemajú podľa D. Seleskovitchovej vychádzať z langue, ale z parole. V tom sa autorkin názor zhoduje s koncepciou sovietskej školy, ktorá v lingvistickej teórii prekladu vôbec neuvažuje o langue, ale iba o parole. Nehovorí sa o prechode z jednej roviny do druhej, resp. o ich vzájomnom pôsobení v procese prekladu, tak, ako je to v teórii lipskej školy, ale aj v základných definíciách sa hovorí iba o rovine parole. Ďalším spoločným východiskom je nerelevantnosť formálnej ekvivalencie, ktorá je podľa spomínaných autorov skôr predmetom porovnávacej štylistiky. Podstatný rozdiel vo výskume v NDR a ZSSR a na druhej strane v NSR a Francúzsku spočíva v tom, že v NDR a ZSSR sa pokladá za najdôležitejšie zisťovanie ekvivalentných vzťahov a skúmanie procesov, ktoré vedú k zachovaniu invariantu (obsahu) a ktoré sa chápu ako jazykové procesy. Podľa D. Seleskovitchovej (1979, s. 43) sú prvoradé nie jazykové, ale psychické procesy, otázky pamäti, vnímania, chápania. Faktormi tohto procesu sú faktory ľudského jazyka a jeho mechanizmu a nemajú nič spoločného s opisom jazyka. V tomto bode dochádza vlastne k úplnému rozchodu interpretovaných teórií, pretože v NDR i v ZSSR sa postupuje pri vysvetľovaní prekladateľských i tlmočnických procesov cez opis jazyka, cez zistené zhody a rozdiely v systémoch oboch jazykov. Podľa I. Kadeho (1979) sa v procese prekladu a tlmočenia vytvárajú zhody medzi jednotkami reči, napr. medzi vetami východiskového a cieľového jazyka ako medzi najmenšími komunikatívnymi jednotkami na rovine reči, funkčné zhody medzi jednotkami jazykov sú predpokladom existencie komunikatívnych zhôd medzi jednotkami reči (dvoch jazykov). Funkčné medzijazykové zhody na rovine langue nie sú samy o sebe dostatočnou podmienkou vytvorenia komunikatívne ekvivalentných vzťahov. Systém medzijazykových ekvivalentných vzťahov (t. j. systém funkčných zhôd medzi jednotkami rôznych jazykov) má potenciálny charakter. Jeho aktualizácia sa uskutočňuje v procese prekladu a tlmočenia, t. j. výber funkčne ekvivalentných

jednotiek cieľového jazyka pri tvorení komunikatívne ekvivalentných jednotiek reči cieľového jazyka sa čiastočne určuje faktormi, ktoré sa zakladajú na štruktúre daných dvoch jazykov, a tým aj systémom zhôd medzi nimi a čiastočne mimojazykovými faktormi (Kade, 1979, s.6).

V tejto súvislosti treba poukázať na dva zásadné rozdiely medzi výskumom vedy o preklade v NDR a u nás. V otázke tlmočenia sa prejavuje skôr trend k samostatnému výskumu tejto reproduktívno-receptívnej činnosti a jej výsledkov (Hromazová, Mašek v začiatkoch; A. Keníž, Slouková, Janovcová, J. Hříbal v súčasnosti) na rozdiel od lipskej školy, ktorá hľadá v prekladateľských a tlmočnických procesoch spoločného menovateľa a v teórii tlmočenia smeruje k vyššiemu stupňu abstrakcie, napr. zavádzaním schémy tzv. ideálneho translátora (Kade, 1971, s. 170—190). Druhý rozdiel sa vzťahuje na vlastný predmet tzv. lingvistickejšie orientovanej vedy o preklade, ktorá analyzuje tie texty, kde ide o invariantnosť obsahu, a nie o formálno-estetické zložky. Ide teda o texty (Kade, 1968, s. 47), v ktorých je forma v službách obsahu. Tým sa literárny preklad vylučuje z lingvistickej analýzy prekladania. Dôvodom je to, že formálna zložka nemá pre literárne texty iba komunikatívnu hodnotu, ale je prostriedkom umeleckého stvárnenia textu. Preto nie sú predmetom tohto príspevku práce o umeleckom preklade (J. Levý, A. Popovič, F. Miko, J. Vilikovský).

Naše publikácie o odbornom preklade (V. Schwanzer, F. Miko, V. Bečka, V. Barnet, J. Filipec, J. Dubský, J. Rakšányiová, Hančilová) svedčia o tom, že základ tvorí konfrontácia, avšak s rozdielnym prístupom, ktorý potvrdzuje oprávnenosť existencie samostatnej vedy o preklade. Tento rozdielny prístup determinujú dva faktory: a) procesuálnosť prekladu, teda dichotómia, ktorú tvorí preklad ako proces + jeho výsledný produkt v porovnaní s originálom; b) porovnávanie jazykových jednotiek na základe ich sémantickej afinity.

Konfrontačná lingvistika sa snaží skúmať jazykové jednotky skôr ako uzavreté v jednej rovine, vo vede o preklade sa toto delenie prekonáva a pozorujeme vzájomné komplexné pôsobenie kvalitatívne rozličných jazykových prostriedkov.

Pre úplnosť zostáva ešte vymedziť, čo je predmetom konfrontácie teórie, resp. vedy o preklade: originály a transláty v procese svojho vzniku. A. V. Fedorov a kol. (1968, s. 18) v tejto súvislosti píše, že upustenie od konkrétnych textov vedie k ochudobneniu konfrontácie. Podľa V. N. Komissarova (1976, s. 6) je text jedným z najdôležitejších problémov súčasnej teórie prekladu. Pretože práve v texte sa prelínajú teoretické a praktické otázky prekladateľskej a tlmočnickej činnosti, zaujíma text dôležité miesto i v tomto teoretickom výskume.

K teórii prekladu a tlmočenia možno v zásade pristupovať z pozícií mikrolingvistických alebo makrolingvistických. Kým mikrolingvistický výskum prekladu vyúsťuje do objektivizácie prekladateľského procesu, výskum tlmočenia vyžaduje makrolingvistický prístup. Objektivizácia tlmočenia nie je možná bez zohľadnenia mimoja-

zykových činiteľov. Bolo by účelné aj v našich podmienkach sledovať preklad i tlmočenie podľa modelu lipskej školy v rámci jednej vedy — vedy o preklade.

*Filozofická fakulta UK
Bratislava, Gondova 2*

Bibliografia

- BARCHUDAROV, L.: Sprache und Übersetzung. Leipzig, VEB Verlag Enzyklopädie 1979. 259 s.
- DALITZ, G.: Zur Beschreibung typischer Vorgriffsfälle beim Simultandolmetschen. In: Neue Beiträge zur Übersetzungswissenschaft. Red. A. Neubert. Leipzig 1979, s. 123—128.
- FEDOROV, A. V. a kol.: Nemecko-russkije jazykovyje paraleli. Moskva, Izdatelstvo literatury na inostrannyh jazykach 1961. 302 s.
- GLÄSER, R.: Zur Struktur des Textes der Ausgangssprache beim Dolmetschvorgang. In: Grundfragen der Übersetzungswissenschaft. Red. A. Neubert. Leipzig 1968, s. 83—85.
- JÄGER, G.: Translation und Translationslinguistik. Halle/Saale, VEB Max Niemeyer 1975. 214 s.
- KADE, O.: Kommunikationswissenschaftliche Probleme der Translation. In: Grundfragen der Übersetzungswissenschaft. Red. A. Neubert. Leipzig 1968, s. 3—19.
- KADE, O.: K voprosu o predmete lingvističeskoj teoriji perevoda. Tetradi perevodčika, 16, 1979, s. 3—11.
- KOMISSAROV, V. N.: Teorija perevoda na sovremennom etape. Tetradi perevodčika, 13, 1976, s. 3—12.
- NEUBERT, A.: Pragmatische Aspekte der Übersetzung. In: Grundfragen der Übersetzungswissenschaft. Red. A. Neubert. Leipzig 1968, s. 21—33.
- NORMAN, B. J.: Sintaksis rečevoj dejatel'nosti. Minsk, Vyšejšaja škola 1978. 152 s.
- REVZIN, I. I.—ROZENCVEJG, V. J.: Osnovy obščego i mašinogo perevoda. Moskva, Vyššaja škola 1964. 180 s.
- RÖMER, L.: Einige syntaktische Gesetzmässigkeiten beim Simultandolmetschen. In: Grundfragen der Übersetzungswissenschaft. Red. A. Neubert. Leipzig 1968, s. 65—71.
- SELESKOVITČH, D.: Zur Theorie des Dolmetschers. In: Übersetzer und Dolmetscher. Red. V. Kapp. Heidelberg 1979, s. 37—50.
- SCHWANZER, V.: Anpassung der Ausdrucksweise beim Übersetzen von Fachtexten. Kwartalnik neofilologiczny, 25, č. 3, 1978, s. 305—324.
- ZVEGINCEV, V. A.: Teoretičeskaja i prikladnaja lingvistika. Moskva, Prosveščenije 1968. 760 s.

К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЙ ПЕРЕВОД И УСТНОЙ ПЕРЕВОД

Резюме

В теории перевода и устного перевода можно в принципе исходить из микролингвистической и макролингвистической позиций. Микролингвистическое исследование перевода отражается в объективизации процесса перевода, исследование устного перевода требуют макролингвистический подход. Объективизация устного перевода не может осуществляться без экстралингвистических факторов. В наших условиях было бы полезным исследовать перевод и устный перевод по образцу лейпцигской школы в рамках одной науки — науки о переводе.

SPRÁVY A POSUDKY

PROFESOR JOZEF RUŽIČKA SEDEMDESIATROČNÝ

Vo všetkých hodnoteniach života a práce prof. Jozefa Ružičku, člena korešpondenta SAV, ktoré boli napísané pri jeho životných jubileách (narodil sa 12. januára 1916 v Nových Zámkoch), vidieť úsilie o periodizáciu. Vymedzujú sa spravidla tri obdobia, rámcované jednak rokmi strávenými v istom postavení, jednak, a to predovšetkým hlavným, prevažným zameraním jeho bádateľskej práce.

Ukázalo sa tak, že prvé obdobie, od r. 1940 do r. 1950 možno označiť ako všeobecnojazykovedné, druhé obdobie, trvajúce od r. 1950 do 1965 je charakterizované gramatickými záujmami a napokon pre tretie obdobie, od r. 1965 je príznačný sústredený záujem o problematiku spisovnej slovenčiny, resp. spisovného jazyka vôbec. Prirodzene, medzi týmito obdobiami niet presnej hranice, uvádzané roky slúžia skôr na orientáciu v čase a v životných osudoch jubilanta. Vedecké záujmy J. Ružičku sice v týchto obdobiach boli výrazne zamerané uvedeným hlavným smerom, ale vždy ho priťahovali aj iné témy. Tak medzi prvým a druhým obdobím je výrazný záujem o štylistickú problematiku, najmä o štylové vlastnosti slovenskej prózy. Tento záujem však priamo súvisí s prípravou na výskum v oblasti gramatickej stavby spisovnej slovenčiny. A na prechode od gramatického obdobia ku spisovnému sa zase objavujú hojné príspevky o kultúre spisovnej slovenčiny, vyúsťujúce celkom prirodzene do celkovej koncepcie spisovného jazyka a jeho fungovania v spoločnosti.

Netreba osobitne dokazovať, že závažným spoločným, resp. nosným prúdom vo všetkých troch obdobiach bol neutíchajúci záujem o teoretickú problematiku. Svedectvo o tomto záujme vydávajú početné recenzie jazykovedných prác. J. Ružička sústavne recenzoval české syntaktické a štylistické práce, ale aj publikácie nemecké (najmä z NDR), a čo je pre nás dôležité, aj práce maďarské. Zo sovietskych publikácií sa orientoval na monografie o syntaxi a na slovakistické práce v ZSSR. Mohlo by prekvapovať, že minimálnu pozornosť venoval slovenským prácam. Je to však preto, že týmto prácam venoval neobyčajnú starostlivosť už pri ich zrode, ako vedecký redaktor alebo recenzent.

Svedectvo o teoretickej rozhladenosti J. Ružičku podávajú aj závažné teoretické úvahy, rámcované dvoma základnými štúdiami. Na začiatku bádateľskej cesty J. Ružičku stojí prehľadná, ale zároveň kritická štúdia *O jazykovom znaku* (Slovo a tvar, 1, 1947, s. 3—8), v ktorej sa kladú základy sémantického a semiotického výskumu v našej jazykovede. Z posledných štúdií treba spomenúť kritický pohľad na metodologické problémy našej jazykovedy v štúdiu *Kritik der Sprachwissenschaft der Gegenwart. Zu methodologischen Problemen der Erforschung der slowakischen Sprache* (Recueil linguistique de Bratislava, 6, 1982, s. 223—227). J. Ružička tu ukazuje, že v slovenskej jazykovede sa uplatňujú osvedčené filologické metódy najmä pri príprave syntetických diel o slovenčine a že práve práca na týchto dielach obmedzuje priestor pre experimentovanie, pre využívanie nových metód. Možno to ukázať na stave fonológie na jednej strane a lexikológie na druhej strane. Závažným nedostatkom však je, že v našej jazykovede sa obchádza ontologická problematika (ako oneskorený prejav pozitivistickej orientácie), pozornosť sa obracia na gnozeologické problémy. Ale čo je najvýraznejší nedostatok, to je uprednostňovanie synchronného hľadiska a zanedbávanie diachronického zretela. A pritom je zrejmé, že časová dimenzia patrí k základným prejavom jazyka ako spoločenského javu.

V životnom diele J. Ružičku však možno vybrať aj ďalší nosný prúd, a to je neprekonateľné úsilie organizovať slovenskú jazykovedu, sústreďovať bádateľov na riešenie základných sporných otázok. Svedčí o tom nielen desiatka konferencií, ktoré organizoval, ktoré otváral fundovanými prejavmi

a ktorých výsledky kriticky zhodnocoval. Svedčí o tom aj činnosť J. Ružičku vo vedení oddelenia spisovnej slovenčiny, no najmä vo funkcii dlhoročného riaditeľa Jazykovedného ústavu L. Šúra SAV, vo funkcii predsedu Združenia slovenských jazykovedcov (dnešnej Slovenskej jazykovednej spoločnosti), ktorého činnosť rozprestrel na celé územie Slovenska, a napokon aj činnosť v rozličných iných funkciách.

Pri sedemdesiatke J. Ružičku znova oceňujeme jeho cielavedomosť, húževnatosť a neprestajné úsilie preniknúť do teoretických otázok a na ich základe do problematiky jazykovedného bádania vo všeobecnosti a do tajov slovenčiny, najmä jej spisovnej formy zvlášť.

J. Horecký

JOZEF MISTRÍK — 65 ROKOV

Aj po svojej šesťdesiatke pokračuje prof. PhDr. Jozef Mistrík, DrSc., v bádateľskej práci i v publikačnej činnosti v nezmenšenom rozsahu a tempe. Svedčí o tom pohľad na bibliografické záznamy za posledných päť rokov.

Svoje dávne záujmy o písmo, reprezentované prácou v oblasti stenografie, oživil J. Mistrík v monografii *Grafológia* (1982, 2. vyd. 1985), kde popri tradičných grafologických pohľadoch poukázal najmä na vzťah písanej podoby jazyka ku zvukovej podobe, najmä k fonológii. K tejto publikácii sa pridružuje prakticky orientovaná knižka o čítaní (*Rýchle čítanie*, tiež vo dvoch vydaniach — 1980, 1983).

Dávna orientácia J. Mistríka na štatistický výskum slovenčiny dostáva novú podobu v monografii *Frekvencia tvarov a konštrukcií* (1985), kde sa na základe údajov z rozsiahleho súboru textov podávajú charakteristiky tvarov, gramatických kategórií a syntaktických konštrukcií.

Pozoruhodnou črtou posledných piatich rokov v živote J. Mistríka je aj úsilie zhrnúť poznatky získané celoživotným bádáním. O tomto svedčí monumentálna *Štylistika* (1985), v ktorej sa zhrnujúco pretvárajú a dotvárajú charakteristiky uvádzané vo viacerých starších publikáciách (*Štylistika slovenského jazyka, Rétorika, Dramatický text, Kompozícia jazykového prejavu, Žánre vecnej literatúry*). Vzniká tak všestranná charakteristika spisovnej slovenčiny v jej fungovaní. Menej monumentálna, ale rovnako zhrnujúca je monografia *Moderná slovenčina* (1984): čitateľovi sa v nej predkladá celkový obraz súčasnej slovenčiny, charakterizovaný nielen tradičnými výkladmi a poučkami o gramatickej stavbe, o charaktere slovnej zásoby a o štylistických vlastnostiach, ale aj novými zisteniami, často získanými vlastným výskumom.

Novým prvkom v tomto smere, ale rovnako užitočne nadväzujúcim na všeobecné i vlastné poznatky o fungovaní slovenčiny, je mládeži adresovaná publikácia *Jazyk a reč* (1984). Údaje o jazyku sú tu vpletené do množstva faktov, drobností, epizód a vyobrazení. Je to vlastne svojským spôsobom a v podobe súvislejších textov spracovaná encyklopédia jazykovedy. V súvislosti s orientáciou na encyklopedické spracovanie faktov treba pripomenúť aj Mistríkovu aktivitu v príprave, organizovaní a spracovaní *Encyklopédie jazykovedy*, ktorá v rozsahu vyše 100 tlačových hárkov chce podať informácie o slovenčine, ale aj o všeobecných jazykovedných problémoch. Zároveň bude aj spoľahlivým bibliografickým prameňom informácií o práci slovenských jazykovedcov od najstarších čias až po dnešok.

Pri hodnotení záujmov a výsledkov práce J. Mistríka nemožno obísť ani jeho záujmy o umelecký prednes, ani ustavičný zreteľ na výchovu. A to nielen na vysokej škole, ale aj v rozličných kurzoch, no predovšetkým v letnom seminári slovenského jazyka a kultúry (SAS). Ako riaditeľ (od r. 1972), ale predovšetkým ako duša tohto seminára, vypracoval a úspešne realizuje široký pedagogický, kultúrny a informačný program pre desiatky zahraničných záujemcov o Slovensko vo všetkých jeho prejavoch. Čo je však hlavné, sústavne sa stará o pravidelné vydávanie zborníka štúdií z tohto seminára (dnes už 14 väzok). V súvislosti s touto orientáciou vzniklo aj niekoľko verzií gramatiky slovenčiny pre zahraničných slovakistov.

Každé zastavenie pri životných jubileách nevdok vyvoláva potrebu klasifikovať a triediť výsledky jubilanovej práce. U J. Mistríka však nemožno vystačiť s pevným klasifikačným rámcom. Jeho bádateľské i pedagogické záujmy sa ustavične rozvíjajú, do klasifikácie treba dodávať vždy novšie a novšie rubriky, a tak vzniká rozkošatený strom reprezentujúci šírku i hĺbku záujmov nestarnúceho Jozefa Mistríka. Ani veriť sa nechce, že 2. februára 1986 sa tento rodák zo Španej Doliny dožil 65 rokov.

J. Horecký

ŠEŠŤDESIATPÄT ROKOV VINCENTA BLANÁRA

Máme ešte v pamäti pôsobivé pripomenutie Blanárovej šesťdesiatky spred piatich rokov z pera E. Paulinyho (Jazykovedný časopis, 31, 1980, s. 173—175). Recenzia jubilanovej monografie *Lexikálno-sémantická rekonštrukcia* (Jazykovedný časopis, 36, 1985, s. 180—182) od J. Furdíka je zasa dôstojným zhodnotením teoreticko-metodologickej koncepcie V. Blanára v oblasti lexikológie, uplatnenej už v predchádzajúcej monografii *Zo slovenskej historickej lexikológie*, ktorá vyšla pred štvrtstoročím (1961). A predsa sa pri príležitosti šesťdesiatych piatych narodenín docenta PhDr. Vincenta Blanára, DrSc. (nar. 1. 12. 1920 v Hule, okr. Nové Zámky), vedúceho vedeckého pracovníka Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, nemožno nepristaviť, najmä preto, že v rokoch, keď by sa človek mal pomaly chystať na zaslúžený odpočinok, Blanárova vedeckovýskumná činnosť kulminuje, autor čoraz prehĺbenejšie a presnejšie formuluje výsledky svojej bádateľskej práce a dáva im syntetizujúcu podobu. Po desiatkach štúdií monografia o lexikálno-sémantickej rekonštrukcii predstavuje teoretickú syntézu historického skúmania slovnej zásoby, náročnú a premyslenú lexikologickú koncepciu, presahujúcu aj rámec historickej lexikológie, aj rámec slovakistiky. Prostredníctvom svojich metodologických základov (ako uvádza aj recenzent) môže dielo slúžiť priam za učebnicu teoretickej lexikológie, najmä lexikálnej sémantiky.

V. Blanár sa venoval aj dejinám spisovnej slovenčiny, najmä v zahraničí sú známe jeho rozhladené konfrontačné štúdie s balkanistickou tematikou, ale od svojho vstupu do slovenskej jazykovedy vari najviac pozornosti venoval druhej svojej veľkej vedeckej láske — onomastike. Škoda, že lingvistickej a onomastickej odbornej verejnosti nie je známa a prístupná dizertačná práca V. Blanára z r. 1945 *Osobné mená (K základom semiologickej onomastiky)*. Už táto dizertačná práca totiž priniesla to, čo v slovenskej a slovanskej onomastike dovtedy nebolo: nový funkčný pohľad na vlastné meno, na jeho podstatu a jeho úlohu v spoločenskom styku a v systéme jazyka, základ, na ktorom o dvadsať rokov neskôršie V. Blanár vybudoval onomastickú teóriu na marxistických základoch, ako ju poznáme z jeho prác o špecifike onomastiky, o lingvistickom a onomastickom statuse vlastného mena, o designatívnej stránke osobných mien, o apelatívnej a propriálnej sémantike a i.

V monografii *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomicestných mien v Maďarsku* (1950) podal u nás po prvý raz celostnú charakteristiku jazykovej výstavby slovenských osobných mien a chotárnych názvov. V práci rieši aj základné problémy kategórie vlastných mien. Zhrnutie mnohoročných výskumov a úvah týkajúcich sa obsahovej stránky osobných mien predstavujú dva diely veľkej syntézy o neúradnom pomenúvaní na strednom Slovensku, ktorú vydal v spolupráci s J. Matejíčkom (*Živé osobné mená na strednom Slovensku*. I. 1. *Designácia osobného mena*, 1978; i. 2. *Distribúcia obsahových modelov*, 1983). V. Blanár vypracoval teóriu designácie osobných mien a metodiku klasifikácie antroponymických obsahových modelov. Táto teória dobre umožňuje charakterizovať úradnú a neúradnú sústavu osobných mien v synchronickom i diachronickom aspekte. Svoju koncepciu teoretickej onomastiky rozpracúva v desiatkach štúdií a článkov; ide o také problémy a otázky, ako sú napr. lexikografická a gramatická problematika vlastných mien, morfematická stavba prímene a priezviska, polysémia, homonymia, antonymia a synonymia vlastných mien, základné jednotky v antroponomastike, vznik sekundárnej dvojmennej sústavy a pod. Blanárova koncepcia vychádza z požiadavky, že súčasná onomastika sa musí

usilovať o komplexnú analýzu onymických javov, smerujúcu od pomenovaných reálií k odrazu okolností pomenúvania v designácii vlastného mena a k spôsobu stvárnenia onymického obsahu. Vlastné meno ako jazykový znak sui generis vyžaduje, aby sa jeho vyčerpávajúca charakteristika, komplexná onomastická analýza skladala okrem jazykovej analýzy aj z analýzy z hľadiska príslušnej onymickej sústavy; má teda obsahovať aj analýzu designácie a modelovej hodnoty vlastného mena.

S Blanárovým menom je spätá dšasťročná aktívna činnosť Slovenskej onomastickej komisie, ktorá vznikla koncom roka 1964 z jeho podnetu a ktorej predsedom bol v rokoch 1964—1977. Teraz je V. Blanár členom predsedníctva Slovenskej onomastickej komisie a Československej onomastickej komisie. Je členom Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku pri Medzinárodnom komitáte slavistov (a predsedom jej antroponomastickej subkomisie) a aj Medzinárodného onomastického komitátu (Comité international des sciences onomastiques).

Spomenuté životné jubileum našo V. Blanára v dobrom zdraví, naplneného pracovným elánom a životným optimizmom. Bude mu ho pripomínať i čestná strieborná plaketa Ludovica Štúra Za zásluhy v spoločenských vedách, ktorú mu pri tejto príležitosti udelilo Predsedníctvo SAV.

Do ďalších rokov želáme V. Blanárovi dobré zdravie a nerušené pokračovanie v široko a hlboko rozpracovanom vedeckom diele. Doterajšie výsledky, vedecká akribia, obdivuhodná pracovitosť a celkový aktívny prístup k životu dávajú tomuto želaniu opodstatnenie a reálnu bázu.

M. Majtán

TĚŠITELOVÁ, M. A KOL.: KVANTITATIVNÍ CHARAKTERISTIKY SOUČASNÉ ČEŠTINY. Studie a práce lingvistické 19. Praha, Academia 1985. 249 s.

Kvantitatívna charakterizácia jazyka je založená na myšlienke, že jednotky daného jazyka majú tri dimenzie: paradigmatickú, syntagmatickú a pravdepodobnostnú. Sú v pomerne stálom, resp. ustálenom vzťahu k jednotkám svojho typu v systéme, majú isté kombinatorické možnosti v texte (spájateľnosť) a vyskytujú sa v istom počte prípadov. Pravdepodobnostná charakteristika sa zisťuje skúmaním (a vlastne len spočítaním) výskytu. Pravda, pri konkrétnom štatistickom zisťovaní treba rozlišovať aspoň dva krajné prípady. Na jednej strane sú v jazyku jednotky, ktoré sa vyskytujú v systéme, resp. fungujú v textoch daného jazyka ako samostatné a konkrétne individuá. To sú fonémy, resp. grafémy a slová (presnejšie slovné tvary). Na druhej strane sú útvary konštituované radením individuálnych jednotiek prvého typu, teda lineárne útvary. Sú to slabiky a vety. Medzi týmito krajnými pólmi sú gramatické kategórie, abstraktné jednotky realizované v jazyku a textoch konkrétnymi morfematickými útvarmi. Sú to napr. kategórie rodu, čísla a pádu, nezriedka vyjadrované tou istou morfému.

Tieto rozdiely v charaktere a štruktúre zisťovaných jednotiek sa odrážajú aj v možnostiach štatistických zisťovaní. Vidieť to aj na recenzovanej monografii. Pri zisťovaní foném (resp. grafém) sa zostavuje poradie podľa miery výskytu v istom korpuse a potom pri podrobnejšej charakteristike sa vymedzujú isté skupiny. Sú to predovšetkým klasické skupiny vokálov a konsonantov, ale v ďalšom sa napr. konsonanty členia na sonanty a nesonanty, tieto na znelé a neznelé a pod. Pritom sa, prirodzene, konštatujú vzťahy medzi vyčlenenými skupinami a rozdielny stupeň ich využitia v textoch. Aj pri zisťovaní výskytu slov sa vymedzujú isté skupiny, a to podľa frekvencie.

Je tu skupina slov s najvyššou a vysokou frekvenciou, skupina slov so strednou frekvenciou a napokon skupina slov s nižšou a najnižšou frekvenciou. Ako vidieť z dškie, bolo by tu možno vyčleniť až päť skupín, pričom sa ani pri bohatšom členení nedá viesť presná hranica (alebo sa určuje hranica celkom konvenčne). V monografii sa ďalej v rámci vymedzených skupín venuje pozornosť zastúpeniu jednotlivých slovných druhov a konštatuje sa, že ich zastúpenie sa mení podľa uvedených skupín. Je do istej miery škoda, že sa tu nevyužilo napr. členenie J. Mistríka na slová konštrukčné, subjektívno-situčné, gnómicke a tematicko-odborné.

V skupine lineárnych prvkov je, prirodzene, odlišný postup. Zisťuje sa výskyt jednotlivých slabičných typov, dĺžka slabiky, ale najmä vzťah dĺžky a početnosti. Pri vete sa zase zisťuje frekvencia vetných členov a vzťahov medzi nimi, ale najmä vzťah syntaktickej funkcie a lexikálneho významu, pomer vetného a nevetného vyjadrenia, pomer jednoduchých viet a súvetí, frekvencia vedľajších viet atď.

V strednej skupine sa rozlišuje predovšetkým typ ohybných slovných druhov a v nich výskyt príslušných gramatických kategórií, ako aj neohybných slov. Závažné sú zistenia o kombinovateľnosti jednotlivých gramatických kategórií (napr. číslo a rod).

Možno si klást otázku, či inventár kvantitatívnych charakteristík, s ktorými sa v knihe pracuje, je dosť úplný. Azda by bolo možné zisťovať aj niektoré ďalšie charakteristiky, ale celkový obraz súčasnej češtiny (treba dodať, že ide o spisovnú češtinu) by sa tým nezmenil. Treba povedať aj to, že skúmaný korpus je vo všetkých prípadoch dostatočne reprezentatívny a že je vhodne rozdelený na základné štýly (umelecký, odborný, publicistický a administratívny), pričom charakteristiky sú zvýraznené aj tým, že sa charakterizuje celá skupina vecných štýlov proti umeleckému. Práve pri takomto rozdelení a protipostavení možno konštatovať (a to sa v knihe robí sústavne) isté typické štýlové rozdiely vo využívaní skúmaných jednotiek, ba dokonca aj isté vývinové tendencie (napr. vo využívaní gramatickej kategórie rodu v publicistickom štýle).

Pri charakterizovaní jednotlivých rovín sa uvádza aj história výskumu. Je však príznačné, že kým pri skúmaní zvukovej roviny sa možno odvolávať na také mená ako V. M a t h e s i u s a J. V a c h e k, pri skúmaní slovných druhov a viet možno citovať len práce spoluautorov. Ale práve tento fakt zvýrazňuje priekopnícky charakter celej práce i celého neveľkého kolektívu M. Těšitelovej v Ústave pre český jazyk ČSAV. O výkonoch tohto kolektívu svedčí nielen recenzovaná monografia, ale aj bohatá bibliografia publikovaných prác.

Ako je známe, základným predpokladom pre zisťovanie početnosti je jednoznačné vymedzenie zisťovanej jednotky. Najväčšie problémy sú pri vymedzovaní slova. Tu sa autorský kolektív rozhodol pre sémanticko-paradigmatické kritérium: za jedno slovo sa pokladá aj zložený slovný tvar typu *byli bychom se bývali učili*. No na druhej strane sa sémantické hľadisko nerešpektuje a také ucelené výrazy ako *Karlov Vary, páví okosa* skúmajú ako zložené z dvoch slov. V tejto súvislosti treba pripomenúť, že by iste stálo za to zisťovať pomer medzi jednoslovnými a viacslovnými pomenovaniami a využiť ho na charakterizovanie jednotlivých štýlov.

V úvode recenzovanej práce sa hovorí, že monografia vlastne tvorí doplnok k akademickej *Mluvnici češtiny*, hoci pôvodne sa uvažovalo o tom, že kvantitatívne charakteristiky by mali byť nedeliteľnou súčasťou výkladov o jednotlivých javochoch v spomenutej akademickej gramatike. Zdá sa, že toto pôvodné riešenie bolo vedecky viac oprávnené. Ale aj predložené riešenie má zrejme výhody, najmä v tom, že kvantitatívne charakteristiky sa uvádzajú v úplnosti a tak lepšie vyniká skutočnosť, že recenzovaná práca predstavuje prvý sústavný opis štatistickej (resp. pravdepodobnostnej) dimenzie spisovnej češtiny a popri tom aj sústavne spracovaný materiál zachytený v značnom počte tabuliek. Takto sa bude môcť získať materiál využiť nielen pri ďalšom skúmaní spisovnej češtiny, ale nepochybne v podobe parametrických údajov aj pri skúmaní iných jazykov. Tieto perspektívy sú najlepším ocenením monografie a jej miesta v súbore prác o dnešnej češtine.

J. Horecký

OBSAH A FORMA V SLOVNEJ ZÁSObE. Materiály z vedeckej konferencie o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny (1.—4. marca 1983 v Smoleniciach). Red. J. Kačala, Bratislava, Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 1984. 399 s.

Zborník obsahuje materiály z vedeckej konferencie, ktorú pripravil Jazykovedný ústav L. Štúra SAV. Materiály sú rozčlenené do piatich tematických okruhov.

V prvom tematickom okruhu sa v referáte J. Horeckého—V. Blanára—E. Sekaninovej *Obsah a forma ako organizujúce princípy slovnej zásoby* (s. 13—21) tézovite podáva teoretický obraz o vzťahu

slova k pomenovaniu, resp. jazykovému znaku, ako aj o typoch prvkov slovnjej zásoby a vzťahov medzi nimi. Vychádza sa zo známej koncepcie J. Horeckého o netotožnosti slova a znaku a z jeho poňatia systémového a komunikačného jazykového znaku. Ako sa dá v lexikografickej praxi zužitkovať jeho chápanie vzťahu medzi pojmovými štruktúrami, ktoré možno explikovať ako tzv. logické spektrum, a sémantickými štruktúrami, ukazuje I. Masár (s. 68—71) pri riešení problematiky definície termínu v Krátkom slovníku slovenského jazyka (KSSJ).

Prehľad o princípoch a metódach spracovania KSSJ s ukázkami z tohto slovníka podáva J. Kačala a kol. (s. 22—34). Vyzdvihuje sa princíp systémového prístupu k slovnjej zásobe, požiadavka zachytenia systémových vzťahov medzi lexikálnymi jednotkami a metóda vnútrojazykovej konfrontácie. Aplikáciu systémového princípu dobre znázorňuje E. Tibenská pri sémantickom rozbere a opise slovies s predponou za- (s. 87—91) a M. Pisárčiková (s. 61—64), ktorá vlastne ukazuje (na príklade pomenovaní osôb vykonávajúcich tradičné remeslá), že sémantická analýza lexikálnej jednotky je späť a rekonštrukciou onomaziologickej lexikálnej paradigmy. Diskutabilné je však zaradenie dodatkového prvku „samostatný živnostník“ (s poznámkou „v minulosti“) do výkladu významu slov z tohto okruhu, čo sa zdôvodňuje tým, že tento (pôvodný) význam jestvuje ešte vo vedomí nositeľov jazyka (s. 61). Azda predsa treba tu hovoriť o druhom (samostatnom) význame, pretože napr. slovo *pekár* sa nevzťahuje iba na naše reálie, resp. historicko-spoločenské prostredie (porov. *Anglickí pekári, másiari a ďalší živnostníci protestovali proti cenovej politike monopolov*). Ak sa tento význam uvádza iba ako dodatkový sémantický prvok, chápe sa vlastne ako „kulturologická“ obsahová zložka, čím sa dáva najavo, že dané slovo sa priraduje k istej kultúre (v širokom zmysle). V tom prípade však poznámku „v minulosti“ treba rozšíriť o poznámku „v súčasnosti v nesocialistických, ale aj v niektorých socialistických krajinách“, čo iste nie je výhodné riešenie.

G. Kempcke a D. Viehweger z NDR (s. 35—50) rozoberajú otázku zobrazenia syntagmatických sémantických vzťahov v modernej lexikografii. Nastolili požiadavku vypracovať modelový slovník osnovaný na sémantickej spájateľnosti slov, ktorý by bol potom východiskom pri spracúvaní jednojazyčných výkladových slovníkov. — Príspevky Š. Michalusa (s. 83—87) a L. Dvonča (s. 94—96) sa zaoberajú otázkou homonymie, resp. spracovania homonym v KSSJ: homonymá sa diferencujú podľa stupňa významovej súvislosti a spracúvajú sa jednak v samostatných heslách, jednak v jednej heslovej stati. V súvislosti s diferenciaciou homonymie a polysémie sa žiada pripomenúť názor J. D. Apresiana, podľa ktorého hranica medzi týmito javmi sa stanoví pomocou pojmu neelementárna spoločná časť významov. Pri elementárnej spoločnej časti ide ešte o homonymá. — Predmetom ďalších príspevkov sú rozmanité lexikografické otázky: J. Mlacek (s. 51—57) poukazuje na problém variantnosti frazeológie vo vzťahu k jej zachyteniu v slovníku; I. Němec—M. Homolková (s. 57—60) zvyrazňujú informativnosť, prehľadnosť a úspornosť lexikografického opisu; E. Smiešková (s. 72—75) uvádza príslovkové výrazy a ich adverbializáciu a L. Dvonč (s. 79—83) nové neohybné slová z predložkových spojení; V. Petráčková (s. 75—79) sa vyslovuje ku gramatickým informáciám vo výkladových slovníkoch; M. Považaj (s. 97—100) podáva prehľad o spracovaní skratiek v KSSJ; E. Ríšová (s. 100—104) načrtáva problematiku skúmania názvov výrobkov. — F. Kočíš (s. 64—67) predkladá argumenty proti nadbytočnej prítomnosti spony *byť* pri slovesách typu *zdať sa, cítiť sa*, pritom poukazuje na to, že jazyková prax je iná, čo vyžaduje osobitnú pozornosť pri lexikografickom spracovaní týchto slovies. — J. Filipec (s. 91—94) oboznamuje s niektorými poznatkami, ktoré sa získali pri spracovaní Slovníka spisovnej češtiny pro školu a veřejnost (1978).

V druhom tematickom okruhu K. Buzássyová a J. Bošák (s. 107—116) načrtli projekt opisu dynamiky slovnjej zásoby súčasnej slovenčiny, t. j. opisu systému slovnjej zásoby so všetkými sémantickými, slovotvornými a štylistickými procesmi charakteristickými pre lexikálnu zložku v jej nominatívnom a komunikatívnom aspekte. Informáciu o materiálovej báze projektu pripojila k úvodnému referátu M. Nábělková (s. 173—176). Aj príspevky K. Matějovej (s. 187—189), G. Horáka (s. 190—196), J. Jacka (s. 196—199), J. Šikru (s. 199—202), S. Šokovej (s. 203—207) a J. Kociskej (s. 164—168) sú prínosom k rozšíreniu jeho materiálnej základne.

E. Paulíny (s. 117—121) objasňuje významovú premenlivosť a stálosť lexikálnej jednotky z hľadiska komunikanta: automatizovanosť spôsobuje ustálenosť, na aktualizácii sa zakladá premenlivosť. — F. Kočiš (s. 177—180) sa vyslovuje k tomu, čo nemožno považovať za výsledok pôsobenia dynamiky, a upozorňuje na regresívnu dynamiku. — V. Krupa (s. 127—131) vysvetľuje gnozeologicko-semiotický a percepčný princíp metafory a E. Nemcová (s. 180—183) poukazuje na isté typy metaforických vzťahov v sémantickom poli slovies hovorenia. — J. Furdík (s. 144—150) vyzdvihuje úlohu slovtvorby pri štrukturácii a reštrukturácii slovnej zásoby a jej funkcie vo vzťahu k vývinu lexiky. — J. Bosák (s. 141—144) načrtáva dynamickú štruktúru hovorového štýlu a J. Findra (s. 151—156) ukazuje, že slohový význam lexikálnych štýlém predstavuje dynamickú štruktúru. — J. Sabol (s. 156—163) si všima **účasť foném** a suprasegmentálnych javov pri eufonickej a expresívnej výstavbe slova. — M. Čejka (s. 131—136) skúma lexikálne prostriedky na vyjadrovanie vágnosti predikátu, S. Ondrejovič (s. 183—187) rozoberá slovesá s významom „dávania“ a „dostávania“ a B. Poštoľková (s. 168—173) objasňuje proces determinologizácie.

Príspevok J. Mistríka (s. 124—127) o interakcii slova s textom oživuje diskusiu o vzťahu langue — parole v súvisе со slovným významom. — V. Blanár (s. 136—137) a J. Filipec (s. 138—141) zdôrazňujú teoretickú i praktickú potrebu určenia invariantných významov textologických slov. Treba len pripomenúť, že **vzťah medzi lexikologickým a textologickým slovom** možno hlbšie teoreticky objasniť na pozadí vzťahu medzi pomenúvacou a komunikatívnou funkciou slova. Ide o základnú otázku, či sú invariantné významové komponenty pri každom type lexikologického slova reálnymi určujúcimi vlastnosťami, pomocou ktorých sa v komunikácii — teda pri uplatňovaní textologických slov — identifikujú pomenúvané objekty.

Tretí tematický okruh zahŕňa konfrontačné otázky slovenskej a ruskej lexiky. E. Sekaninová a E. Kučerová (s. 215—226) podávajú príkladný prehľad o ekvivalenčných typoch lexém a frazém vo Veľkom slovensko-ruskom slovníku, pričom M. Masárová (s. 227—230) poukazuje na to, že aj v odbornej lexike jestvujú takéto ekvivalenčné typy. Problematiku spracúvania tohto slovníka ilustrujú rozborы rozličných čiastkových otázok: ekvivalenty zvrtných slovies datívneho typu (V. Dorotjaková, s. 235—238), distributívnych slovies (A. Jarošová, s. 244—247), frazeologických jednotiek s významom kvantity (P. Ďurčo, s. 248—251) a štylistických kvalifikátorov (M. O. Malíková, s. 252—255). — Príkladom dobre premysleného spracovania bezekvivalentnej lexiky sú rozborы tohto javu v príspevkoch M. Filkusovej (s. 231—234) a E. Balážovej (s. 239—243). — I. Ripka (s. 256—259) dopĺňa problematiku konfrontačného výskumu poznatkami z porovnávania českej a slovenskej lexiky.

Vo vzťahu k ekvivalentom J. Filipec (s. 260) pripomína, že absolútna platnosť ekvivalentov je oslabená distribučnými rozdielmi. Podobne aj N. Savický (s. 268) poznamenáva, že absolútna symetrická ekvivalencia pri polysémických slovách platí len na istej úrovni analýzy. Prírodné, aj tu sa prejavuje spomínaný problém vzťahu lexikologického a textologického slova. Pri spracovaní žiadneho slovníka sa nemožno zaobiš bez istej abstrakcie, odhliadania od istých použití slova. Preto je pochopiteľný záver M. Filkusovej (s. 234) k otázke bezekvivalentnej lexiky, a to, že prekladový slovník prekladateľa v danej problematike len orientuje.

Štvrtý tematický okruh sa dotýka problematiky spracúvania **Slovníka slovenských nárečí**. V referáte I. Ripku a kol. (s. 271—281) sa poukazuje na najdôležitejšie otázky výskumu a opisu nárečovej lexiky, ktoré ďalší autori podrobnejšie rozoberajú v samostatných článkoch: vymedzuje sa nárečová lexika — osobitne ju osvetľuje F. Buffa (s. 295—298); vyčleňujú sa typy územne determinovaných synonymicko-heteronymických a homonymicko-tautonymických vzťahov — k tejto otázke sa vyslovuje aj A. Ferenciková (s. 292—295); objasňuje sa termín ľudová terminológia, ako aj termín **etnografizmus** — samostatne sa k nemu vyjadrujú J. Nižnanský (s. 306—309) a A. Habovštiak (s. 310—312); naznačuje sa problematika štylistického hodnotenia nárečových slov — osobitne ju osvetľujú Š. Lipták (s. 299—301) a J. Findra (s. 313—316). — Tento okruh otázok rozširuje J. Matejčík (s. 304—306) článkom o vývine nárečovej slovnej zásoby za socializmu. — O výskume slovnej zásoby pre atlasové spracovanie referujú A. Habovštiak a F. Buffa (s. 282—291).

V článku I. Ripka a kol. sa vymedzujú aj termíny tautonymia a heteronymia v dialektológii. Ak si uvedomíme, že napr. termín tautonymum sa uplatňuje napr. aj v terminológii, stretávame sa s tým, že aj výraz tautonymum je tautonymický. Ukazuje sa potreba premyslenej revízie niektorých termínov vzťahujúcich sa na náuku o slovnej zásobe.

V piatom tematickom okruhu sa pertraktuje problematika histórie slovnej zásoby. Š. Ondruš (s. 321—332) poukazuje na fakty, ktoré sťažujú spracovanie Slovenského etymologického slovníka a objasňuje metodologické princípy tohto slovníka. — V. Blanár a kol. (s. 333—340) referujú o príprave Historického slovníka slovenského jazyka (HSSJ), ktorý má poskytnúť obraz o lexikálnom bohatstve kultúrnej slovenčiny v 11.—18. storočí. Ďalšie príspevky sú venované čiastkovým otázkam histórie slovnej zásoby.

E. Krasnovská (s. 341—346) načrtáva problematiku výskumu slovotvorby v slovenčine predberno-lákovského obdobia. — J. Skladaná (s. 346—350) sa dotýka problematiky frázem v predpisovnom období. — M. Majtánová (s. 350—355) rozoberá vzťah herbárovej tradície a ľudových botanických názvov. — R. Kuchár (s. 356—360) objasňuje genetické súvislosti slovenskej administratívno-právnej terminológie. — I. Kotulič (s. 360—366) píše o vplyve češtiny na rozvoj slovenskej historickej slovnej zásoby a Š. Peciar (s. 367—369) o spracovaní slov českého pôvodu v HSSJ. — B. Ricziová (s. 369—375) uvádza doklady o vplyve latinčiny na vývin lexiky slovenského jazyka. — Zásady spracovania vlastných mien v HSSJ vysvetľuje M. Majtán (s. 375—380). — Š. Peciar (s. 380—384) rozvádza zásadu úspornosti v spracovaní HSSJ. — M. Homolková (s. 385—387) sa vyslovuje k lexikografickému opisu neefektívnej polysémovej štruktúry. — E. Jóna (s. 387—390) hodnotí význam starších slovníkov pre spracovanie HSSJ.

Zborník *Obsah a forma v slovnej zásobe* je predovšetkým reprezentatívnym prehľadom o najnovších výsledkoch teoretického skúmania a praktického opisu slovného významu a slovnej zásoby slovenčiny v jej súčasnom, ako aj historickom, resp. etymologickom aspekte. Podáva svedectvo o vysokej teoretickej úrovni slovenskej jazykovedy vo vzťahu k všestrannému výskumu slovnej zásoby a prináša cenné zovšeobecnenia získané z rôznorodej lexikografickej praxe. Je dobrou teoretickou i materiálou základňou pre tvorbu syntetickej Lexikológie slovenského jazyka.

J. Dolník

BOSÁK, J.—BUZÁSSYOVÁ, K.: *VÝCHODISKÁ MORFÉMOVEJ ANALÝZY. MORFEMATIKA. SLOVOTVORBA*. Jazykovedné štúdie 19. Bratislava, Veda 1985. 134 s.

Po prvý raz v edícii Jazykovedné štúdie vychádza monografická práca dvoch autorov. V prvej časti knihy (*Východiská morfémovej analýzy*, s. 5—81) Ján Bosák podáva kritický prehľad o moderných smeroch bádania v oblasti morfémovej analýzy s úsilím o precízne vystihnutie ich teoreticko-metodologického základu. V kapitole o vymedzení morfémy (s. 15—30) rozoberá definície a interpretácie morfémy, s ktorými sa stretávame v Pražskej škole (Skaličikova koncepcia s nadväznosťou na učenie Baudoina de Courtenay — autora termínu morféma), u amerických deskriptivistov a jednotlivých novších bádateľov, pričom osobitnú pozornosť venuje dvom smerom skúmania morfém v slovenskej jazykovede (koncepcia J. Ružičku a výskumy J. Horeckého). Prehľadne ukazuje spôsoby riešenia otázky morfémy v súvislosti s asymetriou výrazového a obsahového plánu, hodnotí prínos N. S. Trubeckého termínu morfonéma a analyzuje rozličné poňatia morfonológie.

V kapitole o morfematickej analýze (s. 30—47) sa osvetľuje podstata morfematickej analýzy v najvýznamnejších prácach svetovej a domácej jazykovedy. Poukazuje sa na rozdiely medzi deskriptívnou a európskou lingvistikou vo vzťahu k morfematickej analýze, ktoré sa prejavujú v stanovení cieľa analýzy a vo výbere základnej jednotky výskumu (morféma u deskriptivistov, slovo u sovietskych a našich

jazykovedcov). Načrtávajú sa diferencie medzi slovotvornou, tvarotvornou a morfeatickou analýzou, pričom sa poukazuje na to, že v súčasnosti nie je prvoradou otázka, ako sa od seba odlišujú jednotlivé typy analýz slovného tvaru, ale otázka úplného zachytenia morfeatickej alebo slovotvornej štruktúry daného jazyka pomocou slovníkov morfém. Hodnotia sa jestvujúce slovníky morfém, vyzdvihuje sa Worthov—Kozakov—Jonsonov *Ruský derivačný slovník*, ktorého teoretickým základom je generatívne chápanie morfológie slovanských jazykov: derivačná morfológia je čiastkový systém hĺbkovej štruktúry, flexívna morfológia patrí k povrchovej štruktúre. Termíny hĺbková a povrchová štruktúra sa viažu na generatívne modely morfeatickej štruktúry slovného tvaru (čiže súvisia s dynamickým chápaním tohto javu), ich potreba sa všeobecne zdôvodňuje tým, že isté jazykové javy sa dajú neprotirečivo opísať len vtedy, ak sa interpretujú v abstraktnejšej („hľbšej“) rovine. Tieto termíny sa vysvetľujú pomocou generatívneho modelu slovotvornej štruktúry P. A. Sobolevovej a výkladu D. S. Wortha o morfológickom systéme slovanských jazykov. Vyplývajú z takých metodologických zásad jazykového opisu, v ktorom sa rozlišujú prvky a operácie.

Do tohto teoreticko-metodologického kontextu zahraničného i domáceho výskumu začleňuje J. Bosák svoju vlastnú koncepciu morfeatickej analýzy (s. 47—76). K analýze pristupuje ako k aplikácii istých kategórií marxistickej dialektiky (obsah a forma, podstata a jav, časť a celok) a uplatňuje systémovú metódu ako čiastkový prípad všeobecného princípu marxistickej dialektickej metódy. Bezprostredným metodologickým východiskom segmentácie je rozlišovanie členiteľnosti a odvodenosti slovného tvaru, v čom sa zračí rozdiel medzi slovotvornou a morfeatickou analýzou. Slová s morfeatickou štruktúrou sú normálne alebo formálne (t. j. potenciálne alebo reziduálne) členiteľné. Formálne členenie vyplýva z dôsledného uplatňovania princípu opakovateľnosti až po najnižšiu hranicu, pričom sa ukazuje, že treba pracovať s pojmom hĺbkovej štruktúry. Tie vyčlenené segmenty, ktoré majú iba štruktúrnu funkciu, tvoria okruh submorf (reziduálne vyčlenené submorfy, tematické submorfy, konektívne submorfy a asémantické prvky pri aktuálnej synchronnej derivácii). Submorfy sú signály dialektického protirečenia formy a obsahu, sú prejavom zaostávania formy za obsahom. Štrukturácia slovného tvaru (vzťahy alomorf a submorf) je základom pre deduktívny opis morfeatickej štruktúry súčasnej spisovnej slovenčiny. Postulujú sa generatívne modely morfeatickej stavby slovného tvaru v hĺbkovej štruktúre pre mená (substantíva a adjektíva) a slovesá a zisťuje sa, ako sa tieto modely menia pri prechode do povrchovej štruktúry. Tento prechod sa opisuje ako proces (resp. operácia) pripájania, trunkácie a alternácie vokál/nula v koreňovej morféme, ktorý prebieha vo vzťahu k základnému tvaru koreňovej morfémy. Zmyslom deduktívneho opisu je zachytenie dynamiky skúmaného javu.

Štúdia J. Bosáka je cenným príspevkom k rozvoju teoretickej morfológie, najmä k ujasňovaniu jej metodologických základov z hľadiska kategórií marxistickej dialektiky. Rozvíja poznatky z domácej literatúry v tejto oblasti (nadväzuje najmä na práce J. Horeckého, J. Ružičku, M. Dokulila, Z. F. Oliveriusa, E. Slavičkovej a V. Strakovej) na základe skúmania rozsiahleho materiálu (50 000 slov), pričom sa zúžitkovali výsledky najdôležitejších prác zahraničných lingvistov.

V druhej časti knihy Klára Buzássyová skúma motivačné vzťahy a význam derivátov s formantom *-stvo* (s. 83—117), demonštruje na nich rozličné typy motivácií, ako aj nepravidelnosti v stupňovitosti derivačného procesu (vynechávanie istých stupňov) a ukazuje, ako motivácia ovplyvňuje slovotvorný i lexikálny význam, ale aj synonymické vzťahy týchto odvodenín. Najprv si všíma názvy odborov činnosti, ktoré sú najčastejšie odvodzované od konateľských mien s príponou *-ár*, *-iar*, *-ník*, resp. *-č*, *-tel*. Slovotvorný význam týchto derivátov pripúšťa aj motiváciu adjektívom (*ošetrovateľstvo* = činnosť, povolanie ošetrovateľa, ošetrovateľské povolanie, práca). Polymotivačnosť s bezprostrednou a sprostredkovanou motiváciou pozoruje pri derivátoch od konateľských mien s formantom *-ár*. Pravda, dvojaká motivácia sa nemusí prejavovať ako diferenciácia lexikálneho významu. Z hľadiska „synchronnej derivačnej histórie“ v prípadoch, keď sa neuplatňuje vzťah ku konateľskému menu osoby, sa hovorí o desémantizácii tohto derivačného kroku. V koncepcii, v ktorej sa sledujú deriváty ako výsledný binárny útvar, sa tento jav spája s perintegráciou sufixu (*bavlnárstvo* = 1. *bavlnár-stvo* „zamestnanie bavlnára“, 2. *bavln-árstvo* „pestovanie bavlny, bavlnársky priemysel“).

Presvedčivo sa zdôvodňuje prípustnosť nových názvov odborov činnosti typu *vodárenstvo*, ktoré v porovnaní s derivátmi typu *strojárstvo* sa javia ako neústrojné. Poukazuje sa na novšiu tendenciu druhotného utvárania názvu osôb k názvu odboru (*konzervárstvo* — *konzervár*), ako aj na tendenciu k ústupu slovotvorne vyjadreného významu hromadnosti. Ďalej sa ukazuje, že odvodeniny s formantom *-stvo*, ktoré sú motivované deverbatívnymi substantívami, môžu v kontexte vyjadrovať aj aktuálny dej (ich lexikálny význam ovplyvňuje sprostredkovaná motivácia slovesom).

Deriváty typu *hazardérstvo* sa uvádzajú ako doklad istej sémantickej cyklickosti derivačného procesu: sémanticky blízke sú dvojice typu *hazard* — *hazardérstvo*; niekedy má druhostupňový derivát inú štylistickú kvalitu: *obrana* — *obranárstvo* (pejor.). S druhostupňovými derivátmi s príponou *-stvo* je spojené aj tzv. medzistupňové odvodzovanie, pri ktorom sa vynecháva derivačný stupeň reprezentovaný názvom osoby (*kritika* — *kritikárstvo*, ale nejestvuje „kritikár“ ani „kritikársky“). Z istého hľadiska ide o analogické tvorenie slov. Čo sa týka formálno-významových vzťahov, tieto prípady komplikujú otázku desémantizovaných segmentov.

Pri derivátoch s formantom *-stvo*, ktoré majú vlastnostný význam, resp. ktoré sú názvami hodností a funkcií, ako aj rozličných hnutí, sa predpokladá substantívno-adjektívna motivácia, pričom táto motivačná nejednoznačnosť sa neprejavuje ako slovotvorná alebo lexikálna dvojnásobnosť. Zdôrazňuje sa neostrosť hranice medzi vlastnostným a činnostným významom pri spomínaných derivátoch a vymedzuje sa prechodná oblasť (názvy zo základového substantíva ako nositeľa dejevnej vlastnosti). Často je vyjadrovanie vlastnostného významu späté so štylistickou príznakovosťou. Napokon sa poukazuje na stavový význam desubstantívnych derivátov s formantom *-stvo/-ctvo*. V závere sa určuje, že abstraktný význam derivátov s formantom *-stvo* je v systéme kategórie spredmetnenia deja a spredmetnenia vlastnosti medzi nominami actionis a abstraktami s formantom *-osť*. Ukazuje sa, že z paradigmatických protikladov v systéme (vzájomný vzťah abstrákt s formantom *-stvo*, ako aj ich vzťah k iným abstraktám), ale aj zo syntagmatických vzťahov v texte vyplývajú relevantné opozičné dištinkcie stálosť príznaku — nestálosť príznaku, aktuálnosť — neaktuálnosť (deja, činnosti), neutrálnosť — štylistická príznakovosť príznaku. V pripojenej prehľadnej tabuľke sa interpretujú jednotlivé významy odvodenín na *-stvo* pomocou týchto príznakov.

Výsledky analýzy K. Buzássyovej výrazne prehĺbujú poznatky o sémantike substantívnych derivátov s formantom *-stvo* a pomáhajú ďalej vniknúť do procesov slovotvorby v súčasnej slovenčine.

Recenzovaná kniha je závažným obohatením poznania tých aspektov fungovania systému slovenského jazyka, v ktorých sa premieta morfematická a slovotvorná štruktúra slovného tvaru, resp. slova.

J. Dolník

VAŇKO, J.: *INTERPRETÁCIA JAZYKA UMELECKEJ PRÓZY*. Štúdie 5. Vedeckovýskumné pracovisko literárnej komunikácie a experimentálnej metodiky. Nitra, Pedagogická fakulta 1985. 228 s.

Ako 5. zväzok štúdií vydalo Vedeckovýskumné pracovisko literárnej komunikácie a experimentálnej metodiky v Nitre pokus J. Vaňka o načrtnutie základných myšlienok týkajúcich sa interpretácie umeleckej prózy z jazykového, resp. jazykovedného hľadiska. Cieľom tejto práce je sledovať, ako jazykovoštylistická analýza prispieva ku komplexnej interpretácii umeleckého prozaického textu. Preto skúma najmä také javy, ktoré sú pre takúto interpretáciu najrelevantnejšie. Vlastný predmet výskumu sa tu však nevymedzuje dosť zreteľne: raz sa ako cieľ proklamuje úloha skúmať proces vzniku (teda skúmať jazyk v činnosti — *language in use*, s. 54), inokedy skúmať text z hľadiska príjemcu (receptie — s. 55); miestami sa poukazuje aj na potrebu skúmať text ako hotový útvar. No prakticky sa analyzujú skutočne len hotové texty, resp. uvádzajú sa príklady nie na vznikanie či vnímanie textu, ale na ilustráciu štruktúry textu. To je napokon prirodzené, lebo z hľadiska tvorenia a vnímania textu by sa vyžadoval ďalší výskum, a to aj za pomoci psychológie a sociológie.

Takto vymedzená štúdiá sa člení na tri časti: stav teórie, textová analýza, jazyková (resp. jazykovoštylistická) analýza, pričom na záver sa pripája zhrnujúci pohľad o jazykovom obraze autora.

V kapitole o stave teórie sa podáva všeobecný prehľad o názoroch na jazyk literárneho diela. počnúc starovekými poetikami (resp. rétorikami) a končiac teóriou nitrianskej školy. Treba však pripojiť niekoľko poznámok. Zdá sa, že význam generatívnej gramatiky pre teóriu výskumu literárneho diela sa značne preceňuje. Sotva možno povedať, že generatívna gramatika sa zaoberá hĺbkovou štruktúrou jazykového znaku, ktorý akoby J. Vaňko stotožňoval s rečovým aktom, keď na s. 35 hovorí „zaoberá sa teda hĺbkovou štruktúrou jazykového znaku (rečového aktu)“. Ako je dostatočne známe, v teórii generatívnej gramatiky sa nepracuje s pojmom jazykového znaku. Ani teória jazykových rovin nie je charakteristická pre generatívnu gramatiku N. Chomského. Dôkladnejšie ju rozpracovala (s využitím doterajších teórií) pražská skupina v podobe funkčného generatívneho (viacstupňového) opisu jazyka. Nemožno ani tvrdiť, že podľa F. de Saussura jazyk je systém systémov (s. 20) alebo že podľa českého štrukturalizmu štruktúra je súhrn znakov. Nie celkom jednoznačne sa v tejto kapitole chápe jazykový znak. Na jednej strane sa naznačuje, že jazyk je znak, keď sa napr. na s. 44 tvrdí, že literárne dielo ako znak je vytvorené z média, ktoré samo osebe je znakom, alebo keď sa na s. 46 poukazuje na rozdiel medzi znakovým charakterom umeleckého diela a jazykovým znakom. Treba zdôrazniť, že jazyk ako celok nie je znak, ale že to je systém znakov, resp. presnejšie, že v zložitom jazykovom systéme tvoria jazykové znaky (v podstate zhodné s pomenovaniami) osobitný podsystém. Nejasný je tu aj pojem nadjazyková, resp. nadlingvistická rovina (s. 50, 52, 77), ktorý sa používa v súvislosti s textom, resp. predmetom textovej lingvistiky. Text, ako vidieť z radu štúdií o jeho povahe i z radu analýz konkrétnych textov, nemôže tvoriť nejakú osobitnú rovinu, ktorá stojí nad základnými jazykovými rovinami. Text je skôr útvar, nie jazyková rovina. Nie je teda opodstatnený ani nadpis kapitoly *Projekcia rovin v texte umeleckej prózy*, keď sú do nej zahrnuté tri podkapitolky o texte, jeho sémantickej organizácii a obsahovej výstavbe. Neplatí ani tvrdenie, že teória významu čiže sémantika je založená na komunikačnej funkcii, na procese komunikácie (s. 53). Veď veľmi výraznú zložku sémantiky tvorí práve skúmanie vzťahu jazykových výrazov k objektívnej realite.

Vaňkova analýza textu patrí k najpôvodnejším a najpresvedčivejším častiam práce. Vhodne sa orientuje na tematicko-rematické členenie textu a buduje si vlastný pojmový aparát. Pracuje s takými pojmami ako princíp kvalitatívnych pomenovaní, princíp následných kvantitatívnych pomenovaní (malo by sa azda hovoriť o princípe následnosti pomenovaní), princíp výrazovej explicitnosti (už sa tu ohlasuje Mikova teória výrazových kategórií). Takisto plodne pracuje J. Vaňko s pojmom rematickej dominanty. Jednotlivé typy tejto dominanty by však bolo treba zreteľnejšie hierarchizovať, resp. uviesť do protikladných vzťahov (napr. podmetová — predmetová rematická dominanty, akčná — stavová rematická dominanty). Okrem toho by však bolo účelné konfrontovať rematické dominanty s novšími teóriami českej sémantiky sloviess, resp. predikácii.

V kapitole o morfologických javoch J. Vaňko skúma distribúciu slovných druhov, ich štylistické vlastnosti, resp. ich prínos k charakterizovaniu štylistických vlastností textu. Podobne postupuje aj pri charakterizovaní jednotlivých gramatických kategórií. Tieto výklady však už nemajú taký ucelený charakter ako úvahy o analýze textu. Zdá sa, akoby tu cieľom malo byť skôr ilustrovanie jednotlivých položiek v Mikovej schéme výrazových kategórií, keď sa napr. poukazuje na to, že adjektíva dosahujú markantnosť výrazu (s. 143), inštrumentály sú znakom figuratívnosti (s. 142), hromadenie substantív v pluráli je symptómom markantnosti výrazu, ale aj oslabenej určitosti (s. 139).

Prekvapuje zistenie, že podmieňovací a predpovedací (prediktívny) spôsob sa vyjadruje dvoma vetami (s. 164). Zrejme sa tu slovesný spôsob nechápe ako tradičná gramatická kategória, ale ako istý príznak textu. Nejasné je vymedzenie hovorovosti: sotva budeme súhlasíť s tvrdením, že vety typu *Dlho ho prenasledovali, Naši získali víťazstvo majú hovorový ráz*. Skôr platí, že typ *Naši získali víťazstvo* má knižný charakter na pozadí bežnej vety *Naši vyhrali*. Prekvapuje aj tvrdenie, že vety typu *Prší, Hrmí* sú klišé a že sa vyskytujú v hovorovom, ale aj publicistickom štýle (s. 106).

Pri sledovaní slovných zásoby sa J. Vaňko obmedzuje na fungovanie tzv. kľúčových slov a skúma, čo

vplyva na výber slov (téma, stav národného jazyka a idiolekt autora). Svoje tvrdenia však ilustruje iba niekoľkými príkladmi, obmedzenými na časové a priestorové zobrazenie reality. Vo fonetickej (presnejšie zvukovej) rovine najviac zdôrazňuje otázky rytmu a rytmizácie prózy.

V záverečnej kapitolke skúma J. Vaňko realizáciu pásma postáva a pásma postáv, resp. pomer medzi jazykom rozprávača a jazykom postáv. Zavádza tu užitočný pojem **miera zblížovania**, resp. miera odstupe medzi. Pravda, samu mieru nijako nešpecifikuje ani nekvantifikuje. **Užitočné** je aj skúmanie modálnosti, resp. modalít textu, založené na rozlišovaní autosémantických a synsémantických textových jednotiek. Tieto poznatky však patria skôr do kapitoly o projekcii nadjazykovej roviny než do celkového obrazu autora.

Vcelku treba povedať, že Vaňkov výskum i metódy jeho výskumu sa oprávnene orientujú na jazykovú zložku komplexnej interpretácie prozaického umeleckého diela. Je to práve zložka, ktorej sa doteraz venovalo najmenej pozornosti a v ktorej je aj metodika interpretácie najmenej prepracovaná. J. Vaňko dobre poukazuje na jednotlivé zložky, na ich vzájomnú prepojenosť. Ale práve z tohto hľadiska sa nezdá dosť oprávnené obmedzovať interpretáciu na inventarizovanie jednotlivých kategórií, resp. typov slov v rámci jazykových rovín. Oveľa presvedčivejšie by bolo, keby sa poznatky o výrazových vlastnostiach jednotlivých zložiek napájali priamo na výklady o vlastnostiach textu, resp. jeho základných zložiek. Okrem toho by bolo veľmi žiadúce načrtnúť postupy využiť pri komplexnej interpretácii jedného uceleného umeleckého diela.

J. Horecký

GREGOR, F.: *DIE ALTE UNGARISCHE UND SLOWAKISCHE BERGBAUTERMINOLOGIE MIT IHREN DEUTSCHEN BEZÜGEN*. Budapest, Akadémiai Kiadó 1984. 344 s.

V popredí záujmov maďarských slavistov je už tradične lexikologická problematika, a tu najmä vzťah maďarčiny k jazyku etník, s ktorými sa Maďari dostávali do kontaktov od príchodu do podunajskej nížiny („*honfoglalás*“) až dodnes. Výsledky filologickej analýzy sa obyčajne spájajú so širšími otázkami sídlíštnej histórie; pritom sa primerane využíva aj svedectvo vlastných mien. Nechýbajú ani veľké syntézy. Po Melichovi (*Szláv jövevényiszavaink*. I/1—2. Budapest 1903—1905) zhrnul túto rozsiahlu a zložitú problematiku I. Kniezsa (*A magyar nyelv szláv jövevényiszavai*. I/1—2. Budapest 1955) a na vysokej odbornej úrovni sa (aj) zo slovanciny prevzaté lexikálne prvky spracúvajú v maďarskom historicko-etymologickom slovníku (*A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. I—III, Budapest 1967—1976). Pravda, doterajší, predovšetkým starší lexikologický výskum sa nemohol opierať o potrebnú materiálovú bázu (na prvom mieste treba spomenúť slovanské historické a nárečové slovníky) a bol poplatný vtedajšej metodológii. Pri osvetľovaní problematiky prevzatých slov znamenajú aj z metodologického hľadiska krok dopredu novšie práce, ktoré spracúvajú menšie úseky slovnej zásoby a berú do úvahy požiadavky modernej lexikológie, napr. spájanie onomaziologického a semaziologického aspektu, pohľad na lexikálnu jednotku ako na prvok čiastkového systému, dynamické poňatie lexikálneho významu (uvedme napr. výskumy L. Hadrovicsa: *Jövevényiszó-vizsgálatok*, Budapest 1965 a i.). V tejto súvislosti zasluhuje pozornosť monografia budapeštianskeho slovakistu a slavistu F. Gregora o starej maďarskej a slovenskej banskej terminológii vo vzťahu k jej nemeckým pendantom.

F. Gregor vo svojej práci charakterizuje najdôležitejšie vývinové črty maďarskej a slovenskej banickej terminológie vo vzájomných historických vzťahoch. Z terminológie doloženej v historických písomnostiach vybral základnejšie termíny z banickej výroby, ako aj typické a zaujímavejšie javy. Jeho výber je pomerne reprezentatívny (okolo 800 maďarských a 600 slovenských termínov a ich variantov). Všíma si najmä ich terminologické osobitosti, vývin fonematickej štruktúry a zmeny významovej stavby prevzatých odborných názvov. Vychádza z historických podmienok, v ktorých sa v severných krajoch bývalého Uhorska rozvíjala banická výroba a ktoré hrali rozhodujúcu úlohu pri utváraní slovenskej

a maďarskej banickej lexiky. Stotožňuje sa s mienkou slovenských historikov, že predkovia Slovákov dolovali a spracúvali rudu pred príchodom Maďarov do dunajskej nížiny. Svedčia o tom také základné termíny ako *baňa* a *ruda*, ktoré sa dostali slovenským prostredníctvom do maďarčiny. Baníctvo v bývalom hornom Uhorsku zaznamenalo nový rozmach príchodom nemeckých baníkov, ktorí sa sem sťahovali od 12. storočia a najmä po tatárskom vpáde. Prinášali rozvinutejšie pracovné postupy a technické zariadenia. Slovinskí a potom aj maďarskí baníci si s novými vecami prisojovali aj ich nemecké pomenovania, ktoré sa v slovenčine a maďarčine postupne adaptovali podľa zákonitostí domáceho jazyka. Preto je v týchto banických terminológiách pomerne vysoké percento lexikálnych prvkov prevzatých z nemčiny. Autor analyzuje asi 250 základných nemeckých termínov, ktoré sa zväčša dostali do slovenskej i maďarskej odbornej reči. Základné nemecké banické termíny (najmä z okruhu dolovania rudy) sa stali prvkami slovenského jazyka najneskôr v 14.—15. stor., niektoré už v 13.—14. stor. (napr. *haviar*, *šachta*, *lôn*, *gápel*//*gepel*, *pergy*//*piargy*). Nemecký vplyv zasiahol najprv reč slovenských baníkov. Vplyv nemčiny na maďarskú banickú terminológiu bol neskorší a nebol taký bezprostredný; neraz sa dostávali nemecké termíny do maďarčiny slovenským prostredníctvom, napr. slov. *šichta*→maď. *sikta*, *lajсна*//*lajšňa*→*lajszna*, *kuks*//*kuksa*→*kuksza*, *šachta*→*sakta*, *šlág*, *šlóg*→*slág*, *štolňa*, *štolna*→*stolna*, *krám*→*karám*. Vplyv maďarčiny na slovenskú banickú terminológiu bol slabší; ide o miestne obmedzené prevzatia (napr. *baňas*, *sénbaňa*, *banka*) alebo o slová z ľudovej reči, ktoré sa môžu používať aj ako banické termíny (napr. *sersam*, *čakan*, *jalč*). F. Gregor zaznamenáva aj synonymné pomenovania prevzatého termínu a všima si, ako sa vyjadruje príslušný pojem v iných slovanských jazykoch (najmä v češtine, poľštine, srbochorváčtine a slovincine). Tým získala práca široký porovnávací ráz. Vo svojich výkladoch sleduje proces začleňovania prevzatých termínov od najstarších dokladov v historických písomnostiach po súčasnosť. Ako vidieť, uplatňuje sa metodologický postup, ktorý sme vyskúšali pri lexikálnom rozbere počtových kníh z *Boce* (*Zo slovenskej historickej lexikológie*, 1961). F. Gregor však významne rozširuje materiálovú bázu najmä historickými dokladmi zo starých písomností.

Jednotlivé termíny spracúva podľa pojmových okruhov, ako sa vypracovali v banskej výrobe. Zaoberá sa jazykovým stvárnením pojmov „baňa, banské dielo, banský podnik“; „baník“; „majiteľ bane, banský podnikateľ“; „zamestnanci pri banskej výrobe“; „organizácia práce, odmeňovanie“; „bývanie a odev baníka“; „základné fázy banskej výroby“; „rudy“; „banické nástroje“; „ventilačné zariadenie, osvetlenie, čerpadlá“; „vystuženie hanského diela“; „preprava rudy“; „drviace zariadenie“. Pretože ide o oblasť odborného názvoslovía, je primeraný postup výkladov od pomenovanej veci k jazykovej stránke termínu. Termíny totiž patria do vrstvy slov, v ktorých sa odrazové prvky neintegrovali do lexikálneho významu; ich denotačný význam utvárajú znaky obsahového pojmu. Avšak tam, kde sa konštituuje terminologický význam z lexikálneho prvku používaného v bežnej slovnej zásobe, postihneme tento proces hlbšie vtedy, ak ukážeme, ktoré významové komponenty sa pri terminologizácii stali sémanticky relevantnými. To je prípad takých lexém, ako sú *žila*, *koryto*, *klín*, *riad*, *strela* a i. F. Gregor pripomína, že slovný materiál člení na čiastkové jednotky vzhľadom na situáciu a daný materiál, ale že „sa pri tom nepridrža obvyklých štruktúrnych schém“ (s. 21); nie je dosť jasné, čo sa rozumie takouto formuláciou.

Prednosťou Gregorovej monografie je fakt, že sa triezve a objektívne výklady opierajú o vynikajúcu znalosť historických, zväčša nepublikovaných písomností. Autor pre tento cieľ po dlhé roky skúmal archívy v Maďarsku a na Slovensku. Hoci v zbieraní pramenného materiálu nedosiahol úplnosť (uvádza, že nepreštudoval rumunské archívy; možno dodať, že nové údaje sa dajú očakávať zo zbierok Komorného archívu vo Viedni), pre svoje výklady si vybudoval spoľahlivú materiálovú bázu. Pozoruhodná je aj Gregorova znalosť odbornej literatúry a reálií z okruhu banskej výroby. Aplikovaním historických hláskoslovných zákonitostí mohol posunúť dobu prevzatia pri niektorých skupinách banických termínov ďalej do minulosti, ako sú prvé záznamy slova v starých písomnostiach (porov. *stupa*, *haviar*, *jar(e)c*, *g(e)verk*, *šachta* a i.). Pri sledovaní vývinu a vzájomného vzťahu z nemčiny prevzatých banických termínov správne rozlišuje prevzaté slová, ktoré zdomácnili, t. j. začlenili sa do slovenskej (maďarskej) lexiky, prípadne sa stali východiskom ďalších odvodených slov, napr. *haviar* — *haviarsky* — *haviarstvo*, *krám* — *krámec* — *krámčok* — *krámik*, *štolna* — *štolňa* — *štolnár* — *štolník*, *šichta* — *šichtár* — *šichtený* —

šich(t)majster — *šich(t)ník*, *šichtový* — *šichtový majster*, a slová, ktoré ostali na okraji slovej zásoby, nezdomácnili, pretože pre príslušné myšlienkové obsahy mal jazyk iné pomenovania, napr.: *puchverk//puchberk* „zariadenie na drvenie rudy“ — udržalo sa pomenovanie *stupa*; *filfas//fulfas//filpas* a iné varianty „uhliarsky koš, opálka, vrece, nádoba na rudu“ — udržali sa domáce pomenovania; *fedrovat//fidrovat* „vozit, dovážať, dodávať (rudu, uhlie)“ — udržali sa domáce pomenovania. Najmä pri termínoch, pre ktoré bola príznačná polysémia a polylexia, paralelné uplatňovanie onomaziologického a semaziologického aspektu pomohlo riešiť mnohé otázky slovenskej, resp. maďarskej historickej banickej terminológie. (O zásadách svojho pracovného postupu autor podrobnejšie nehovorí.)

Celkove aj pri vymedzenom výbere skúmanej banickej terminológie podáva autor dobre fundovaný obraz o jednej výrobnej činnosti v bývalom hornom Uhorsku, ktorá zohrala významnú úlohu v hospodársko-spoločenských dejinách Slovenska. Náčrt vývinu, rozvoja a vzájomného vzťahu slovenskej a maďarskej banickej terminológie vo vzťahu na nemeckú lexiku prináša nové poznatky pre nemčinu na Slovensku, pre slovenskú i maďarskú lexikológiu a lexikografiu. Z Gregorovej monografie veľa vyťaží *Historický slovník slovenského jazyka*. Gregorovou monografiou sa dopĺňajú, resp. opravujú niektoré naše staršie poznatky (napr. výklady týkajúce sa slov *baník*, *Handlová*, *čakan*, *stupa//stomp(a)* — nem. *Stampfa* — maď. *stomp//stompa//stampa*). Gregorove výklady bude musieť brať do úvahy každý bádateľ, ktorý sa bude v budúcnosti zaoberať touto problematikou a pokúsi sa o vyčerpávajúce spracovanie tohto výseku slovenskej (alebo maďarskej) historickej slovej zásoby. Autor na viacerých miestach pripomína, že príslušný banický termín, resp. terminologický význam doterajšie (slovenské alebo maďarské) slovníky nezaznamenávajú. No odborné názvy sa spracúvajú úplne iba v slovníkoch tezaurového typu a v terminologických slovníkoch. Analýza odborného názvoslovnia ostáva úlohou podobných monografických prác.

A nakoniec ešte jednu poznámku. V poslednom desaťročí bola — napodiv — znova nastolená otázka kontinuálneho//diskontinuálneho vývinu slovenčiny (porov. najmä výroky maďarského historika Gy. Györfyho o konštituovaní slovenskej národnosti a jej jazyka v 14.—15. storočí). Keď F. Gregor ukazuje, že niektoré najstaršie banické termíny prijali Maďari po príchode do dunajskej nížiny od slovenského obyvateľstva a že početné dôležitejšie termíny (ktoré sa zväčša v našom jazyku dodnes uchovali) sa dostali spolu s pomenovanými vecami do slovenčiny z jazyka nemeckých kolonistov — **baníkov** v 13.—14., resp. najneskôr v 14.—15. stor., zdôvodňuje kontinuálny vývin slovenčiny. Treba uvítať, že takáto argumentácia prišla z radov maďarských slavistov.

Škoda, že vinou tlačiarne vypadli v nemeckom, maďarskom a slovenskom slovnom registri (str. 331—341) čísla stránok príslušných slov v texte.

V. Blanár

TOMPA, J.: *KLEINE UNGARISCHE GRAMMATIK*. 2. Aufl. Budapest, Akadémiai Kiadó 1985. 247 s.

Edičná politika mnohých vydavateľstiev rešpektuje danosti, ktoré náš súčasný, často uponáhľaný život a zároveň informačná explózia prinášajú so sebou. Popri vydávaní rozsiahlejších syntetických diel ambíciou každého dobrého vydavateľstva je uspokojovať záujem čitateľov aj o príručky **nevelké** rozsahom, ktoré na malej ploche podávajú o príslušnej problematike hutnú, obsažnú informáciu. Túto funkciu si dobre plní aj maďarské akademické vydavateľstvo. Príkladom edičného činu takejto povahy je i *Malá maďarská gramatika* J. Tompu, ktorá zrejme pre svoje kvality a úspešnosť vychádza v r. 1985 už v druhom vydaní (1. vyd. 1972).

Meno J. Tompu nie je u nás neznáme. Poznáme ho ako redaktora a vedúceho autorského kolektívu opisnej dvojväzkovej akademickej gramatiky *A mai Magyar nyelv rendszere* (1961, 1962), aj ako autora rozsiahlejšej po nemecky napísanej gramatiky *Ungarische Grammatik* (1968), ktorej výsledky sa uplatnili aj v recenzovanej „malej“ gramatike. V tejto gramatike autor zúročil nielen skúsenosti

z autorstva na vedeckých gramatikách akademického typu, ale aj svoje dlhoročné pedagogické skúsenosti z vyučovania nemčiny a maďarčiny na maďarských gymnáziách.

Malú maďarskú gramatiku možno zaradiť medzi implicitné kontrastívne gramatiky. O implicitnosti sa **dá podľa nášho názoru hovoriť preto**, lebo aj keď sa pri rozličných špecificky maďarských syntaktických **konštrukciách**, pri špecifických morfológických tvaroch sústavne uvádzajú nemecké ekvivalenty, resp. v prípade potreby doslovné nemecké znenia, cieľ, ktorý si autor postavil, nie je vypracovať konfrontačnú či kontrastívnu maďarsko-nemeckú gramatiku, lež opísať maďarčinu ako cudzí jazyk pre inojazyčného adresáta, a to **konkrétne nemeckého**. Nejde pritom o elementárnu praktickú príručku maďarského jazyka, akúsi „Basic Hungarian“. Autor predpokladá čitateľa, čo už má o maďarčine isté základné vedomosti, ktoré si chce obohatiť o hlbšie poznanie typologických vlastností tohto ugrofínskeho jazyka, o poznanie jeho gramatických kategórií a o poznanie istých pravidiel používania maďarských jazykových prostriedkov z rozličných rovin jazyka. Treba hneď na začiatku oceniť modernosť tohto opisu spočívajúcu v tom, že autorov gramatický opis je dôsledne funkčný, programovo prihliada na funkciu opisovaných výrazových prostriedkov v súčasnej komunikácii (upozorňovanie na štýlovú hodnotu jazykových prostriedkov, na ich uplatňovanie vo vyššom spisovnom vyjadrovaní, v bežnom hovorenom jazyku, upozorňovanie na javy rečovej etikety a pod.).

Malá maďarská gramatika má vcelku klasickú stavbu s tromi časťami: *Hláskoslovím* (30 strán), *Morfológiou* (153 strán) a *Syntaxou* (80 strán). Proporcie základných troch častí a najmä priestor, ktorý sa v ich rámci poskytuje kapitolám venovaným jednotlivým jazykovým javom, sú, ako to aj sám autor v predhovore uvádza, podmienené kritériom zhodnosti či rozdielnosti vo fungovaní príslušných prostriedkov medzi maďarčinou a nemčinou. Paralelne fungujúcim javom venuje autor menšiu pozornosť, javy, ktoré môžu pôsobiť na cudzinca exoticky, komentuje podrobnejšie. Z hláskoslovia venuje J. Tompa pozornosť charakteristike vokalickeho a konsonantického systému, palatálnym a velárnym vokálom, vokalickej harmónii, ktorá sa uplatňuje v stavbe maďarských slov a premieta sa aj do variantnosti kmeňov a sufixov. Medzi hláskoslovnými zvláštnosťami spomína autor aj neprítomnosť diftongov, v konsonantizme dlhé a krátke konsonanty a špecifické uplatňovanie asimilácie medzi susednými konsonantmi.

Z pohľadu príslušníkov flektívneho indoeurópskeho jazyka neprekvapuje, že najviac priestoru sa dostáva morfológii. Na morfológickej rovine sa totiž zvláštnosti aglutinačného typu jazyka prejavujú najvýraznejšie. Morfológiu J. Tompa vnútorne člení na dve časti. V morfematickej časti charakterizuje stavbu kmeňov a rozličné druhy sufixov: prefixy, slovotvorné sufixy, paradigmatické sufixy ako ukazovatele gramatických kategórií (číslo, príslušnosti a osoby) a paradigmatické koncovkové sufixy (pádové). Druhú časť morfológie tvorila kapitoly venované jednotlivým slovným druhom. V maďarskej gramatickej tradícii nie je zvykom rozlišovať formálnu a sémantickú morfológiu. Tejto tradícii je vcelku verný aj J. Tompa — formálnu a obsahovú stránku výrazových prostriedkov preberá zásadne v jednote. Úsilie podať adresátovi charakteristické zvláštnosti gramatickej stavby prehľadne donútilo však autora venovať gramatickým kategóriám a ich ukazovateľom aj osobitnú pozornosť (s. 101—124). Gramatický opis tým nesporne získal na hodnote, prehľbil sa kontrastívny aspekt.

Príslušníka indoeurópskeho jazyka zaiste zaujme na maďarskej morfematike bohatý inventár sufixov a ich variantov jednak ako dôsledok fungovania vokalickej harmónie, jednak ako dôsledok toho, že isté gramatické kategórie (napr. číslo a posesivnosť) fungujú v maďarčine v súčinnosti, čím narastá napríklad variovanie posesívnych sufixov podľa (gramatickeho) čísla vlastnených predmetov i čísla vlastníkov.

Malá maďarská gramatika J. Tompu sa dobre číta tomu, kto pozná z hľadiska typológie jazykov veľmi cennú štúdiu V. Skaličku *O typologickom konštrukte* (Ein „typologisches Konstrukt“). In: *Travaux linguistique de Prague*. 2. 1966, s. 157—163). V. Skalička pod ním chápe ideálny, hypotetický model, v ktorom sa dôsledne dodržiavajú všetky charakteristické zvláštnosti príslušného jazykového typu. Na pozadí vlastností aglutinačného typu v jeho čistej podobe (ktorú, pravdaze, nijaký prirodzený jazyk nedodržiava) a vlastností flektívneho typu možno v Tompovej gramatike sledovať, kde maďarčina zachováva vlastnosti ideálneho aglutinačného typu, aj v ktorých bodoch sa od neho odchyľuje k iným typom. Napríklad neprítomnosť slovných druhov v aglutinačnom konštrukte sa v maďarčine prejavuje

v slabom odlišení mien medzi sebou, najmä substantív a adjektív. V maďarčine nejstúvuje špecifická deklinácia pre substantíva, adjektíva ani pre zámená, iba jediná menná deklinácia, čo súvisí s neexistenciou menného rodu. Iba v málo prípadoch možno podľa J. Tompu o niektorom mennom pádovom sufixe povedať, že sa spája výlučne so substantívami alebo s adjektívami. Na druhej strane napríklad oproti flektívnym jazykom sa v mennej deklinácii prejavuje väčšia závislosť niektorých relačných (pádových) sufixov od lexikálneho významu príslušného ohýbaného slova (napr. sufix temporálu *-kor* môžu priberat iba slová, ktoré značia istý časový úsek: *három óra-kor* „o tretej hodine“, *kedvező alkalmak-kor* „za priaznivých okolností“, čiže temporál je pád, ktorý má vo vete funkciu časového adverbialného určenia). J. Tompa oprávnene zdôrazňuje osobitý charakter mennej pádovej deklinácie v maďarčine, a to výrazne syntaktickú funkciu maďarských pádov, ktoré v súhrne pokrývajú vzťahy vyjadrované v iných jazykoch bezpredložkovými aj predložkovými pádmí.

Značnú pozornosť venoval autor problematike priestorovej determinácie — funkčným rozdielom v používaní dvoch radov pádov, a to pádov vnútorného lokalizačného vzťahu (inessív — *ben/ban* „v“, elatív *-ből/-bol* „z čoho“, illatív *-ba* „do“) a pádov vonkajšej lokalizácie, resp. lokalizácie na povrchu niečoho (supressív *-n, -en/-ön* „na čo“, delatív *-ről/-ról* „z povrchu niečoho“ a sublatív *-re/-ra* „na niečom“). Tu sa v maďarčine napr. v spojení s názvami miest (sídél) uplatňuje (podobne ako v niektorých iných jazykoch) striedavé používanie pádov prvého alebo druhého radu viazané normou jazyka. Ide o obdobné dištinkcie, aké v slovenčine predstavujú spojenia v *Martine* oproti na *Vrútkach*, ilustrované v maďarčine prípadmi typu *Rómá-ban* (v Ríme), ale *Újvidék-en* (v Novom Sade, doslovne „na Novom Sade“) alebo *Kairó-ba* (do Káhiry), ale *Munkács-ra* (do Mukačeva, doslovne „na Mukačevo“). Na tieto javy sa v lingvistickej literatúre často poukazuje, lebo predstavujú z hľadiska osvojenia si cudzieho jazyka istý problém práve tým, že jazyková forma tu neodráža logiku mimojazykovej skutočnosti, predstavuje čisto vnútrojazykovú štylizáciu skutočnosti. Niektoré maďarské sémanticky podmienené dištinkcie sa v iných jazykoch nevyjadrujú, resp. v prípade potreby sa musia vyjadriť lexikálne, nie gramatickými morfémmi; porov. *Szolnok-ból* „zo Szolnoku“ (župy), *Szolnok-ról* „zo Szolnoku“ (mesta).

Prehľadne a pritom vyčerpávajúco je v Malej maďarskej gramatike podané všetko to, čo charakterizuje sloveso ako osobitný slovný druh: morfematická stavba slovesných kmeňov, sémanticko-morfologické poddruhy slovíes (medzi nimi autor preberá duratíva, iteratíva, inchoatíva, rozličné sémantické skupiny denominálnych slovíes, faktitíva, slovesá možnosti a reflexíva), pričom informuje o produktívnosti každého poddruhu v súčasnom jazyku. Pri viacerých týchto poddruhoch sa výrazne prejavuje spätosť aglutinačného princípu s princípom syntetickosti: informácia vyjadrená v maďarčine jedným slovesným tvarom sa v nemčine — a môžeme dodať aj v slovenčine — vyjadruje analyticky (napr. *be-mehet-ek* „smiem vstúpiť“, *ki-jav-ít-hat-t-a-m* „mohol som to opraviť“).

Medzi morfologickými javmi predstavujúcimi pre cudzinca zvláštnosť, prípadne aj isté úskalie, spomína autor ohybnosť infinitívu podľa kategórie osoby a s tým spätú potrebu vedieť rozlíšiť, kedy možno infinitív použiť ako skutočne neurčitý, neosobný tvar, kedy ho treba používať s osobnými sufixami, ďalej ohybnosť prísloviek (takisto ohýbateľných podľa osoby), stupňovateľnosť smerových prísloviek, stupňovateľnosť substantív (keď majú hodnotiaci význam blízky adjektívnemu) a pod.

Časť venovaná skladbe je spracovaná na základe vetnočlenskej systematiky. Obsahuje základné poučenie o subjekte, predikáte a kongruencii subjektu a predikátu. Objekt a adverbialné určenia, atribút a apozícia sa oprávnene analyzujú spoločne, lebo ich spájajú výrazné komplementárne črty. Napríklad pre tzv. kvalitatívne a kvantitatívne prívlastky platí v maďarčine obligátna neprítomnosť zhody, slová v apozíciom postavení sa naopak zhodujú v čísle a osobe vlastníka s menom, ktoré určujú. Pri objekte a adverbialnom určení sa rozdielnosť maďarčiny oproti iným jazykom prejavuje predovšetkým v tradícii gramatického spracovania, nie v tom, ako tieto lingvistické objekty odrážajú mimojazykovú skutočnosť. Objekt sa chápe úzko (je nim iba priamy akuzatívny objekt), v rámci adverbialných určení sa vyčleňuje užšia skupina tzv. stálych adverbialných určení, pri ktorých lexikálnym významom podmienené obligátne doplnenia slovíes či adjektív majú charakter väzby (napr. *elfeledkezik valakirol* „zabudne na niekoho“, doslovne „zabudne o niekom“; *segény szénben* „chudobný na uhlie“, doslovne „chudobný v uhli“).

Nečudo, že cudzinec si takéto rekcije osvojuje rovnako ťažko, ako si maďarskí hovoriaci osvojujú väzby sloviess napríklad v slovanských jazykoch.

V stavbe súvetí J. Tompa upozorňuje na rozdielnosť maďarčiny oproti nemčine alebo aj napríklad oproti románskym jazykom v tom, ako zreteľne sa v nej odlišujú hlavné a vedľajšie vety. Ak V. Skalička pri charakteristike aglutinačného konštruktú konštatoval, že v ideálnom aglutinačnom jazyku niet rozdielu medzi hlavnými a vedľajšími vetami, Tompova charakteristika podradovacích súvetí v maďarčine je do značnej miery so Skaličkovou konštruktúovou charakteristikou súzvučná (s. 205). Maďarčina nemá pre hlavné, resp. vedľajšie vety pevne stanovený slovosled, a pre slovesné spôsoby (mody) neplatia vo vedľajších vetách nijaké iné pravidlá ako pre hlavné vety. Pri rozlíšení hlavných viet od vedľajších viet hrá však v maďarčine dôležitú úlohu intonácia a dôraz. Týmto javom, ako aj slovosledu venoval autor pozornosť v osobitnej záverečnej kapitole.

Záverom možno konštatovať, že *Malá maďarská gramatika* J. Tompu je vydarenou príručkou, po ktorej môžu siahnuť nielen lingvisti zaujímajúci sa o maďarský jazyk, ale aj záujemcovia o všeobecnú a porovnávaciu jazykovedu. Prináša veľa podnetov aj pre porovnávací výskum slovanských a neslovanských jazykov.

K. Buzássyová

SEREBRENNIKOV. B. A.: *O MATERIALISTIČESKOM PODCHODE K JAVLENIJAM JAZYKA*. Moskva, Nauka 1983. 320 s.

V uvode k svojej najnovšej knihe *O materialistickom prístupe k jazykovým javom* akademik Boris Alexandrovič Serebrennikov vyslovuje konštatovanie, že v základe všetkých teoretických omylov vo vede o jazyku je nerešpektovanie materialistického prístupu pri skúmaní a interpretácii jazykových javov. Poukázať na niektoré prípady, kde k takýmto chybám a nedôslednostiam dochádza, je hlavný cieľ jeho publikácie. Kritike však nepodrobuje len predstaviteľov západných idealistických smerov, ale aj viaceré práce sovietskych lingvistov a filozofov. Svoje východisko B. A. Serebrennikov formuluje — inšpirovaný F. Engelsom — neobyčajne stručne ako potrebu „skúmať jazyk taký, aký je, a nepridávať k nemu nič, ani mu nič neuberat“.

Okruchy problémov, o ktorých B. A. Serebrennikov uvažuje v tejto publikácii, sú dobre viditeľné z názvov jednotlivých kapitol: 1. *O materialistickom prístupe k jazykovým javom* (s. 5—34), 2. *O sociálnej podstate jazyka* (s. 35—55), 3. *Problém jazykového znaku a významu* (s. 56—75), 4. *Problém typov myslenia* (s. 76—111), 5. *Problém idioetnického a univerzálneho v jazyku* (s. 112—146), 6. *Problém štádií vo vývine jazykov sveta* (s. 147—192), 7. *O spojení jazykových javov s dejinami spoločnosti* (s. 193—224), 8. *O osobitostiach vývinu myslenia a jazykových štruktúr* (s. 225—230), 9. *Bolo myslenie prvotného človeka difúzne?* (s. 230—254), 10. *Kategória vec, vlastnosť a vzťah a ich prejavy v jazyku* (s. 255—262), 11. *O prajazyku* (s. 263—272), 12. *Typické javy v jazykoch sveta* (s. 273—314).

B. A. Serebrennikov je presvedčený o vážnych nedostatkoch už aj vo vyučovaní všeobecnolingvistickej, teoretickej disciplíny na vysokých školách, kde sa neraz kanonizujú sporné alebo i celkom neutržateľné výklady a postoje. Správne uzatvára, že nádej na úspech má len taká teória, ktorá je schopná správnejšie a hlbšie pochopiť a vysvetliť jazykové javy v porovnaní s inými teóriami. Marrovo „nové učenie o jazyku“ kľuč k hlbšiemu pochopeniu fungovania jazykových javov nikdy nedávalo, a preto ho, prirodzene, ani nemožno hodnotiť ako marxistickú jazykovedu. Niektorí sovietskí jazykovedci, napr. R. A. Budagov a V. I. Aba je v zdôrazňujú, že marxistický jazykovedec je predovšetkým humanista, ktorý skúma jazyk ako „čisto ľudský jav“ a ktorý nepripustí jeho dehumanizáciu, t. j. v podstate to, aby sa skúmal štruktúrnymi metódami. Je však zrejme, že sa uvedení autori dovoľávajú v tomto prípade krajnosti. B. A. Serebrennikov oprávnenne poukazuje na to, že jazyk je natoľko zložitý jav, že ho nemožno hlbšie preskúmať len jednou metódou.

Mnohí lingvisti napr. vychádzajú z predpokladu, akoby bezprostredné pozorovanie už samo osebe zaisťovalo správne materialistické ponímanie jazykových javov. Avšak, ako vhodne upozorňuje autor, bezprostredné pozorovanie neochráni bádateľa pred tým, aby sa nevydal bludnou cestou alebo nerobil chyby. Veď aj autori idealistických teórií v jazykovede začínali zväčša z bezprostredného pozorovania. Skutočná veda vždy prekračuje hranice priameho pozorovania, odhaľujúc vo svojom predmete stále nové a nové vlastnosti.

V ďalších kapitolách sa autor vracia na viacerých miestach k náhľadu, že jazyk je spoločenský jav a pochopiť jeho zákonitosti možno len v tom prípade, ak jeho výskum prebieha v spojení s výskumom spoločnosti, ktorej daný jazyk patrí. Podľa B. A. Serebrennikova je to jednostranné tvrdenie. Existuje mnoho javov, ktoré sa nikdy nepodari preskúmať na pozadí dejín príslušných národov: osobitosti distribúcie foném, zjednodušenie hláskových skupín vo výslovnosti, asimilácie, tvorenie tvarov podľa analógie a pod. Preto autor vyslovuje požiadavku, s ktorou nemožno nesúhlasiť a ktorá v danom kontexte prestáva byť triviálnou: „Skúmajme v jazyku v spojitosti s dejinami národa len to, čo je s nimi skutočne spojené a nespájame s nimi to, čo s nimi spojené nie je a ani nemôže byť“ (s. 10).

Je známe, že jednou z devíz štruktúrnej lingvistiky bol neprotirečivý, úplný, objektívny a ekonomický opis faktov. Neprotirečivý opis jazykových javov nemožno pokladať za všeobecný princíp marxistickej teórie poznania. Marxistická teória totiž vyžaduje, aby bádateľ odhalil aj protirečenia v skúmanom predmete, lebo okrem formálnologických protirečení jestvujú objektívne protirečenia, ktoré vznikajú zákonite a nezávisle od vôle a želaní ľudí (dialektické protirečenia), čo autor dokumentuje na takých „antinómiách“ v jazyku, ako je jazyk a reč, synchronia a diachronia, individuálne a spoločenské a pod.

Ďalšiu časť knihy B. A. Serebrennikova tvorí polemika s tvrdením niektorých sovietskych lingvistov, že všetky zmeny v jazyku sú v konečnom dôsledku podmienené vonkajšími stimulmi. Často sú to však len vnútorné príčiny, ktoré vedú k zmenám v jazyku. Ani vznikanie nových slov netreba vždy podľa B. A. Serebrennikova výkladu usúvzťažňovať len s novými potrebami v spoločnosti. Nové výrazy môžu vzniknúť ako dôsledok nových asociácií alebo ako prostriedok na odstránenie homonymie či zníženie polysémie.

Nikto zo súčasných jazykovedcov nepochybuje, že jazyk je sociálny jav. Je sociálny, prirodzený, už preto, že ho vytvorila spoločnosť, že slúži spoločnosti a zabezpečuje jej fungovanie. B. A. Serebrennikov však upozorňuje na konkrétne prípady vulgárnosociologickej interpretácie vzťahu jazyka a spoločnosti. Mnohí z domácich lingvistov uznávajú totiž vnútorné zákonitosti, ale sú presvedčení, že je v nich tak alebo onak prítomný prvok, ktorý odráža pohyb v živote spoločnosti. Zdôrazňuje, že v jazyku sa odrážajú nielen zákony spoločnosti, ale aj zákony prírody. Človek nie je len spoločenská, ale aj biologická bytosť, podliehajúca zákonom organizácie a rozvoja živých organizmov. Biologickými osobitosťami ľudského organizmu vysvetľuje aj tendenciu k ekonómii jazykových prostriedkov.

Treba zrejme uznať, že v jazyku sú sféry úplne indiferentné voči tomu, čo sa deje v spoločnosti. B. A. Serebrennikov navyše však zdôrazňuje, že chybné je každé preceňovanie sociálneho v jazyku (chápanie sociálneho ako samostatnej, určujúcej sily) a potlačanie roly individua. Upozorňuje v tejto súvislosti, že každé nové slovo či tvar vytvára nevyhnutne najprv individuum, ich vznik predpokladá iniciatívu, ktorú nemôžu prejavíť všetci členovia spoločnosti naraz. Úlohou spoločnosti je potom len prijať a rozšíriť tieto nové prvky v jazyku. Dokonca podľa B. A. Serebrennikova sa nemožno ani domnievať, že individuum pri vytváraní inovácií vyplňuje vždy sociálnu objednávku. Často sa totiž riadi svojimi osobnými, individuálnymi záujmami a nestará sa o to, či jeho novotvar bude majetkom celého kolektívu alebo nie. Podľa autora aj ignorovanie roly individua vo vývine jazyka má začiatok u N. J. Marra. Materialisticky pristupovať k jazyku, hovorí autor, znamená pripustiť, že pri tvorení jazykovej stavby pôsobia súčasne sociálne a individuálne faktory.

Pri interpretácii znaku v sovietskej jazykovede vyčleňuje tri hľadiská: a) koncepciu, podľa ktorej znaková teória je idealistickým učením (Reznikov, Budagov), b) unilateralistickú koncepciu (Galkina—Fedoruk, Panfilov, Solncev), c) koncepciu ponímajúcu znak ako odraz (Kopnin, Lomtev, Stepanov). Z nich podľa B. A. Serebrennikova ani jedna nie je prijateľná. Treba súhlasiť s tým, že vyčleňovanie významu zo znaku sa rovná likvidácii jeho podstaty, ale B. A. Serebrennikov má iste pravdu i v tom, že

odmieta stotožňovať význam s odrazom (skutočnosť sa neodráža vo význame, ale v pojme). Podstata významu spočíva podľa neho v „ukazovacej“ funkcii, ktorá vzniká na základe čisto konvenčného vzťahu medzi zvukovým komplexom a predmetom, resp. javom. Ako vidieť, podstatu znaku najlepšie podľa B. A. Serebrennikova vystihuje bilaterálna teória.

V druhej časti knihy sa autor zaoberá otázkou typologizácie myslenia. Vychádza z poznatku, že väčšina lingvistov a psychológov pripúšťa jestvovanie myslenia výlučne na báze jazyka (nazýva ich verbalistami), sám však stavia proti nim inú mienku, vydeľujúci sedem druhov myslenia: názorné, obrazné, praktické, jazykovokreatívne, averbálnopojmové, prieskumné a redukované. Upozorňuje, že najviac je rozšírené tzv. praktické myslenie, uskutočňujúce sa v „zmysluplných segmentoch“, avšak bez opory na jazyk.

Kapitola o ideoetnickom a univerzálnom v jazyku je venovaná koncepcii L. Weisgerbera. Podľa B. A. Serebrennikova z jeho učenia treba mnohé prijať, napr. aktívnu úlohu jazyka a myslenia v poznávacej činnosti ľudí. Ináč sa totiž stáva, že jeho kritici neraz sklzávajú k vulgárnomaterialistickému (mechanistickému) chápaniu poznania ako zrkadlovo mŕtveho odrazania (kopírovania) skutočnosti vo vedomí človeka, kým poznávací proces je vo svojej podstate tvorivý. Neohumboldtovci majú pravdu v tom, že kontínium okolitého sveta členia nositelia jednotlivých jazykov sčasti odlišne, čo sa prejavuje aj na príslušných jazykoch. Nedorozumenie však vzniká tam, kde sa z toho vyvodzuje prejav národného ducha či národnej ideológie.

Pri riešení problému kategórií vec — vlastnosť — vzťah B. A. Serebrennikov zdôrazňuje, že „vlastnosti vecí nejestvujú v jej vzťahoch k iným veciam, ale sa len objavujú v takom vzťahu“. Mnohí sovietski lingvisti a filozofi oprávnene kritizujú štrukturalistov za absolutizáciu vzťahov a za ich chápanie ako niečoho nezávislého od vecí. Podľa autora však viacerí z nich mechanicky stotožňujú vzťahy medzi vecami so vzťahmi medzi slovami, ktoré sú abstraktnejšie a, prirodzene, na inej úrovni.

B. A. Serebrennikov uvažuje aj o myslení prvotného človeka, konkrétne o tom, či mohol byť v jeho čase význam jednotiek jazyka difúzny a či sa vtedy rozlišovali slovné druhy. Aj na tomto mieste diskutuje s N. J. Marrom, no najmä s jeho nasledovníkmi, ktorí predpokladali, že prvotné významy slov ľudského jazyka boli vysoko difúzne. B. A. Serebrennikov v tomto spore zastáva mienku, že jednotlivý rečový akt nikdy nevyjadroval difúzne, ale naopak konkrétne a určité. Okrem toho prvotná reč nemohla pozostávať iba zo samých substantív, lebo napr. substantivizácia procesuálneho príznamku, t. j. vytváranie deverbatív, predpokladá už značne vysoký stupeň abstrakcie.

V osobitnej kapitole o prajazyku dochádza k záveru, že námietky proti prajazykovej hypotéze sú neopodstatnené a že, naopak, je v historickej gramatike nevyhnutná („bez nej by nebolo historickej perspektívy“). Prajazykovým modelom pripisuje vysokú poznávaciu hodnotu, lebo poskytujú „celistvú predstavu o epoche, resp. epochách, ktoré sa vyznačujú neprítomnosťou akýchkoľvek písomných dokumentov“.

Aj z týchto poznámok je zrejme, že kniha B. A. Serebrennikova aktuálne zasahuje do diskusie o základných otázkach a základných postulátoch marxistickej jazykovedy. V synekdochickej forme sme nimi chceli naznačiť pátos myšlienok tohto autora, ktorý sa rozhodne stavia za to, aby sa postuláty marxistického učenia neaplikovali vo vede o jazyku strnulo a dogmaticky, ale tak, ako to zodpovedá požiadavkám modernej vedy, vyznačujúcej sa dynamickým a dialektickým chápaním jazykovej reality.

S. Ondrejovič

Výskum rozličných aspektov metafory nadobudol v posledných desaťročiach takmer charakter vedeckej explózie, ktorá zachvátila lingvistiku, literárnu vedu, filozofiu, ale najmä psychológiu. Najcennejšie podnety sa objavujú práve v oblasti psychológie.

Zostavovateľ David S. Miall sa pokúsil v tomto zborníku načrtnúť smery ďalšieho výskumu a zrekapitulovať dosiahnuté výsledky. Hlásí sa k odkazu J. A. Richardsa, ktorý pristupoval k problému metafory s rozhľadom filozofa, porozumením psychológa a s citlivosťou literárneho kritika. Prirodzene, vývin nezastal pri J. A. Richardsovi a zostavovateľ zdôrazňuje potrebu ísť v poznávaní metafory ďalej. Z tohto zorného uhla kritizuje aj niektoré Richardsove závery. Upozorňuje, že sa začína utvárať nový obraz metafory, ktorý si viac všima konštruktívne pôsobenie kontextu, tvorivosť metafory a jej účinnosť ako nástroja myslenia. Súvisí to i s posunom dôrazu zo sémantických vlastností metafory na kognitívne procesy, ktoré sú s ňou späté.

Štandardné predstavy o metafore kritizuje F. C. T. Moore (*On taking metaphor literally*, s. 1—13). Poukazuje na neudržateľnosť interpretácie metafory ako odchýlky od istého doslovného základu vzhľadom na mnohovrstvovosť používania jazyka. Význam metafory teda nemusí byť zakódovaný na sémantickej rovine, ale treba ho hľadať v pragmatike, napríklad v zámeroch hovoriaceho.

R. Tourangeau (*Metaphor and cognitive structure*, s. 14—35) preberá klasické definície metafory a ako hlavné otázky výskumu charakterizuje (1) Čo je metafora, (2) Ako funguje, (3) Prečo sú niektoré metafory lepšie ako iné. Od hlbšieho poznania metafory si sľubuje pomoc pri výskume kognitívnych štruktúr a upozorňuje na to, že v psychológii sa najmenšia pozornosť venovala tretej otázke, teda vhodnosti metafory. Pravda, ťažko to psychológom zazlievať, lebo ide o otázku, ktorá skôr zaujíma lingvistov a literárnych teoretikov. Rozoberá tiež faktory, ktoré spolupôsobia v procese identifikácie a chápania metafory. Na otázku, či je ťažšie pochopiť metaforu než nemetaforickú výpoveď, nedáva celkom jednoznačnú odpoveď. Z niektorých psychologických experimentov však vyplýva, že metaforu je ťažšie pochopiť vtedy, ak stojí mimo kontextu. Podľa nášho názoru vysvetlenie netreba hľadať príliš ďaleko. Ak akceptujeme, že metafora predstavuje čosi nečakané, nekonvenčné, je len samozrejmé, že v izolácii ohromuje viac než v kontexte, ktorý poskytuje kľúč na jej dešifrovanie. Preto metafora stráca účinnosť, keď sa aplikuje a parafrazuje. Úvahy o väčšej či menšej zrozumiteľnosti metafory sú teda bezcenné, pokiaľ sa neberie do úvahy dostatočne široký kontext, t. j. komunikačné hľadisko. Zdôrazňuje, že metafora spája dva nezlučiteľné subjekty — v tom je jej novota a nekonvenčnosť. Dodajme ešte, že kreativita nie je tvorením z ničoho, ale jej podstatu treba hľadať v kombinatorike.

S. H. Olsen (*Understanding literary metaphors*, s. 36—54) ukazuje, ako hovoriaci vytvára vlastný referenčný rámec pre metaforu, ktorú použije, a analyzuje rozličné funkcie literárnych metafor. V metafore hovoriaci nanucuje prijímateľovi svoje vlastné videnie sveta.

M. J. Apter (*Metaphor as synergy*, s. 55—70) pristupuje k metafore ako k istému druhu synergie, t. j. spojeniu dvoch protirečivých procesov či vlastností do jedného celku. Kognitívna synergie má excitačné účinky a v tom je do značnej miery tajomstvo pôsobivosti metafory. Kognitívne synergie sú dané v individuálnej skúsenosti, a hovoriaci si musí uvedomovať protirečivosť obidvoch vlastností. Ak si ju neuvedomuje, ide už len o mŕtvu, konvencionalizovanú metaforu.

P. Cantor v príspevku *Friedrich Nietzsche: The use and abuse of metaphor* (s. 71—88) podáva bystrú analýzu Nietzscheho chápania metafory, ktoré zaujalo aj iných bádateľov. F. Nietzsche absolutizoval metaforu a namiesto trízvej konštatácie relatívnosti protikladu metaforického a doslovného hlásal extrémny názor, že každý význam je poetický. To ho viedlo k názoru, že pravda ako taká je ľudský výtvor a je historicky podmienená — a na etickej úrovni k morálnemu zmätku.

Vďačnou témou výskumu je metafora vo vede. Zaoberajú sa ňou J. Martinová a R. Harré (*Metaphor in science*, s. 89—105) a aj D. Gentnerová (*Are scientific analogies metaphors?*, s. 106—132). Existencia metafory vo vede vyplýva z nevyhnutnosti vypovedať o takých aspektoch sveta,

ktoré nie sú priamo vnímateľné. Vo formulácii J. Martinovej a R. Harrého metafora nám umožňuje utvárať pojmy, pre ktoré momentálne nemáme adekvátny výraz. Nové termíny sa môžu uviesť do jazyka pod tou podmienkou, že sú (a) zrozumiteľné bez potreby ďalšej skúsenosti, a (b) napriek tomu sú nadenené novým významom. Inými slovami, pôsobia tu iba mechanizmy vnútrojazykového charakteru.

Nadalej zostáva nevyjasnený vzťah metafory a modelu. Pretože poznáme i modely formulované slovné, ťažko akceptovať tvrdenie, že metafora je rečová figúra, kým model je nejazykový analóg. — D. Gentnerová (op. cit.) definuje analógiu ako neutrálny termín pre každé porovnanie na základe nie doslovnej podobnosti, takže do nej zahrnuje metaforu, podobenstvo i model. Rozlišuje pritom podobnosť štruktúrna a predmetnú. Z iného hľadiska zasa rozlišuje explanatórne analógie, ako ich poznáme z vedy, a expresívne analógie typické pre krásnu literatúru. Pri expresívnej analógii záleží na bohatstve asociácií, kým explanatórna analógia podáva abstraktný, jasný a koherentný systém vzťahov.

V poslednej štúdií P. Parkerová (*The metaphorical plot*, s. 133—158) upozorňuje na to, že v literárnom diele metafora vytvára svoj vlastný priestor a z tohto faktu vyvodzuje závery pre význam a poslanie literárneho diela v živote.

Zborník je výsledkom spolupráce psychológov s literárnymi vedcami a filozofmi. Zračí sa v ňom presun k pragmatickejšiemu názoru na metaforu, ktorá, ako sa ukazuje, patrí k základným nástrojom doteraz nie uspokojivo preskúmaného procesu poznávania.

V. Krupa

JAZYKOZNANIE V JAPONII. Zostavil a predslov napísal V. M. Alpatov, zredigoval I. F. Vardul. Moskva, Raduga 1983. 315 s.

Známy sovietsky japonológ V. M. Alpatov v tejto publikácii podáva ucelený a reprezentatívny prierez japonskou jazykovedou 20. storočia. Do výberu zahrnul ukážky z diel viacerých významných japonských jazykovedcov. Ide o práce, ktoré majú trvalú hodnotu pre búrlivo sa rozvíjajúcu japonskú lingvistiku.

Od obdobia po druhej svetovej vojne prežíva Japonsko lingvistickú konjunktúru, akú nepozná azda ani jedna krajina sveta. Knihy zaoberajúce sa jazykovedou, najmä vo vzťahu k japončine, majú zväčša veľmi dobrý odbyt; nielen praktické príručky typu slovníkov či gramatík, ale aj práce o pôvode japončiny, o jej vzťahu k iným jazykom, či o zložitej japonskej grafike. Žiaľ, za hranicami Japonska je japonská lingvistika málo známa — s výnimkou Japoncov, ktorí publikujú po anglicky, resp. žijú mimo Japonska, ako napr. Hayakawa, Kuno, Yamagiwa a i.

Alpatovov výber z japonskej lingvistiky je svojho druhu jedinečný. Hoci existujú aj iné obdobné publikácie, V. M. Alpatov sa pokúša zhrnúť základné koncepcie, poukázať na zvláštnosti japonskej lingvistickej tradície i na to, ako reaguje na vplyvy západnej lingvistiky.

Až do polovice 19. storočia išla japonská jazykoveda vlastnými cestami, hoci nadväzovala na čínsku a indickú jazykovedu. V druhej polovici 19. storočia výrazne zosilnel vplyv západnej lingvistiky. Vďaka tomu sa začali brať do úvahy jednotky menšie než mora, t. j. hlásky, začali sa rozlišovať flektívne prípony a častice, a základnou lexikálnou jednotkou sa pre japonských jazykovedcov stalo slovo, a nie slovný základ. Na rozdiel od Európy sa v Japonsku prejavil podstatne menší záujem o historicko-porovnávaciu jazykovedu. Súvisí to zrejme s neexistenciou jasných príbuzenských vzťahov, ktoré by spájali japončinu s inými jazykmi.

Od začiatku 20. storočia začali japonskí jazykovedci prejavovať záujem o teoretické koncepcie európskej lingvistiky. Priaznivý ohlas mali predovšetkým tí európski lingvisti, ktorí umožňovali Japoncom rozvíjať domáce tradície. Otázkou aplikovateľnosti európskych myšlienok a metód sa ako prvý zaoberal Jošio Jameda (1873—1958), ktorý kritizoval tradičnú japonskú filológiu za jej teoretickú slabosť, ale súčasne varoval pred nerozvážnym a mechanickým preberaním vzorov, napríklad v knihe *Nihon bumpōron* (Japonská gramatika). Predsa však v jeho lingvistických koncepciách badať vplyv psychologicko-

kej školy, hlavne W. Wundta. — Šinkiči Hašimoto (1882—1945) vytvoril organickú syntézu domácej tradície s európskymi myšlienkami. Od čias Hašimota sa rozlišuje *go* ako základná jednotka lexikálna a *bunsecu* ako základná syntaktická jednotka. — Daisaburó Macušita (1878—1935) chápal jazyk ako systém rovín s hierarchiou jazykových jednotiek a dospel ku koncepcii, ktorá v mnohom pripomína neskoršiu analýzu na bezprostredné zložky.

Na začiatku ďalšej etapy vo vývine japonskej jazykovedy stojí Motoki Tokieda (1900—1967), ktorý polemizoval so štrukturalizmom v širokom chápaní, pretože odmietal skúmať jazyk ako systém vytrhnutý zo širšieho rámca ľudskej činnosti. Polemizoval hlavne s F. de Saussurom, Ch. Ballym a so Š. Hašimotom. Tokiedove myšlienky sa v plnej miere uplatnili až po druhej svetovej vojne. Jeho kniha *Kokugogaku genron* (Základy japonskej jazykovedy) vyšla od r. 1943 takmer v tridsiatich vydaniach. Tokiedove myšlienky sa stali teoretickým základom japonskej teórie jazykovej existencie (*gengo seikacu*), ktorá je najoriginálnejším prínosom japonskej jazykovedy. Pravda, táto škola vychádza aj z americkej sociológie. Prejavuje sa to v dôraze na masový výskum rečovej činnosti a na jej vonkajšie podmienky. K zakladateľom tejto teórie patrí Minoru Nišio (1889—1979), ktorý zhrnul svoje teoretické východiská v diele *Nihondžin no kotoba* (Jazyk Japoncov) r. 1957. Zdôrazňuje predovšetkým spoločenské podmienky rečovej činnosti a za jedinú realitu jazyka pokladá text.

V. M. Alpatov zaradil do svojho výberu aj ukážky z diel tých jazykovedcov, ktorí zdôrazňujú výskum jazykového systému, nie reči. Akira Mikami (1903—1971), pôvodným povoláním inžinier, začal publikovať pomerne neskoro, ale jeho práce si získali veľké uznanie. Sústreďil sa na otázky syntaxe a podrobne rozobral otázky podmetu a prísudku. Používal pritom transformácie, hoci nie v zmysle známom z transformačnej gramatiky. — Zo všetkých japonských jazykovedcov je vo svete najznámejší Širó Hattori (nar. 1908), ktorý si vytvoril vlastnú vedeckú školu. Jeho záujmy sú veľmi široké. Polemizoval s deskriptivistami, najmä pre ich presvedčenie o existencii objektívneho opisu, ale i s Tokiedovým subjektivismom. Zaoberal sa aj miznúcim ainským jazykom a príbuzenskými vzťahmi japončiny. Čo sa týka vzťahu fonetiky a fonológie, vždy zdôrazňoval dôležitosť všetkých príznakov pre fonológiu, medziiným aj pre diachronickú fonológiu.

Z ďalších lingvistov sa do zborníka dostal Tecuja Kunihiro (nar. 1929), Hattoriho žiak, ktorý sa venoval štruktúrnej sémantike a konfrontácii angličtiny a japončiny. — Fudžio Mina mi (nar. 1927) prevzal niektoré prvky generatívnej gramatiky, ale za základnú jednotku jazyka pokladá text, nie vetu. Všimá si aj rozdiely medzi písomnou a ústnou realizáciou jazykového systému, zjavne pod vplyvom japončiny.

Zostavovateľ spracoval veľmi podrobný a informatívny úvod, ako aj podrobné komentáre k jednotlivým ukážkam. Ocenia ich najmä jazykovedci, ktorí sa nevyznajú v japonskej lingvistike. Knihu dopĺňa predmetný a menný index.

V. Krupa

ZA PROFESOROM ARNOŠTOM LAMPRECHTOM

2. mája 1985 zomrel v Brne vo veku 65 rokov univ. profesor Arnošt Lamprecht, doktor filologických vied, nositeľ vyznamenania Za vynikajúcu prácu. Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně, na ktorej dlhé roky pôsobil, i celá československá jazykoveda v ňom strácajú zaslúžilého vysokoškolského učiteľa a významného bádateľa v oblasti bohemistiky a slavistiky.

A. Lamprecht sa narodil 19. októbra 1919 v obci Štítina v okrese Opava. Slavistiku vyštudoval na Filozofickej fakulte v Brne, kde mu prednášali F. Trávníček, A. Kellner, V. Machek a i. Po absolvovaní fakulty pôsobil niekoľko rokov na stredných školách, no už r. 1950 sa vrátil na svoju alma mater. Roku 1962 bol vymenovaný za profesora.

Hlavný bádateľský záujem sústreďoval A. Lamprecht už od svojich vysokoškolských štúdií na výskum

nářečí; dialektologickej tematike zostal verný aj pri ďalšej výskumnej práci. Prvým vrcholom tohto bádateľského záujmu bola práca *Středoopavské nářečí* z r. 1953; autor v nej zúročil výskumy nářečí z rodného kraja. Túto modernú monografiu, v ktorej koncízne odlišil systémový opis synchronného nárečového stavu od aspektu historického a genetického, doplnil neskôr samostatne vydaný *Slovník středoopavského nářečí* (1963). Bohemistická dialektologická práca A. Lamprechta našla syntetizujúci výraz v náreči vzniku a vývinu českých nářečí; bol to inštruktívny úvod k čítanke s názvom *České nářeční texty* (1976), ktorú zároveň redigoval.

Mimoriadne závažné sú Lamprechtove zistenia z oblasti historickej fonológie češtiny. Viaceré parciálne štúdie z tejto problematiky (príspevky o mäkkostnej korelácii a strate jotácie či depalatalizácii v starej češtine) slúžili ako základ pri tvorbe neskoršej súhrnnej knižnej monografie (*Vývoj fonologického systému českého jazyka*, 1966). Autor v nej priniesol originálny výklad fonologického vývinu češtiny, pričom za hlavnú silu tohto vývinu pokladá postupné vyvažovanie (a nové narušovanie) hláskovej sústavy založené na princípe fonologických opozícií.

Ďalšou doménou A. Lamprechta bola praslovančina. Zaoberal sa otázkami slovanskej jazykovej jednoty, pri riešení problémov vzniku a diferenciacie slovanských jazykov využíval aj nové pracovné postupy, napr. metódu lexikálne štatistickej glottochronológie. O bezpečnú znalosť praslovančiny sú opreté štúdie o fonologickom vývine poľštiny (1957), celej západoslovskej oblasti (1958), o fonologickom vývine pozdnej praslovančiny vo východoslovskej oblasti (1968). Sústavnú pozornosť venoval aj riešeniu otázok súvisiacich s genézou slovenčiny (1977, 1980). Poznať a vo svojej práci využíval najnovšie výsledky bádania slovenských jazykovedcov, pracujúcich v široko chápanej oblasti histórie jazyka i v diachrónej či synchronnej dialektológii. V posledných rokoch sledoval práce na príprave Slovníka slovenských nářečí; jeho *Ukážkový zväzok* (1980) ochotne recenzoval.

A. Lamprecht úspešne pôsobil ako vysokoškolský učiteľ a vychovávateľ i školiteľ aspirantov, akademický i stranícky funkcionár. Bol dlhoročným vedúcim katedry, členom kolégia jazykovedy ČSAV, viacerých vedeckých rád, Československého komitétu slavistov. Jeho vysoko angažovaná vedecká, pedagogická, organizačná i stranícka práca a činnosť bola ocenená viacerými medailami a vyznamenaniami.

Neočakávaný odchod prof. A. Lamprechta znamená pre československú jazykovedu bolesnú stratu. Jeho žiaci, spolupracovníci a priatelia budú s úctou spomínať na jeho spontánny postoj a široký bádateľský záujem, ktorý najlepšie dokumentuje celoživotné dielo, predstavujúce trvácný, tvorivý a inšpirujúci odkaz.

I. Ripka

ZA PROFESOROM VILIAMOM SCHWANZEROM

(8. 10. 1913—3. 11. 1985)

Keď sme pred dvoma rokmi, pri sedemdesiatych narodeninách, hodnotili život a dielo prof. PhDr. Viliama Schwanzera, CSc. (*Jazykovedný časopis*, 35, 1984, s. 76—83), dlhoročného člena redakčnej rady nášho časopisu, nemohli sme tušiť, že to bude posledná jubilejná spomienka na neho. Nemohli sme tušiť, že silné a vitálne srdce V. Schwanzera náhle pukne a pretne životnú niť vynikajúceho a medzinárodne uznávaného slovenského germanistu.

K jazykovednému dielu V. Schwanzera, ako je zrejmé z bibliografie dovedenej do r. 1983, sotva možno dnes pripojiť rozsiahlejšie práce, s výnimkou akoby predsmerne publikovanej štúdie *Význam spony* (*Jazykovedný časopis*, 36, 1985, s. 132—141). Všetku svoju energiu v posledných dvoch rokoch totiž skoncentroval na starostlivosť o svojich aspirantov, naliehal na dokončenie vedeckej prípravy a vypracovanie kandidátskych dizertačných prác. Tieto práce s rozhľadom viedol, starostlivo čítal, v poslednom čase dal si ich predčítať.

Spomenutá štúdia o význame spony je však charakteristická pre celú Schwanzerovu vedeckú orientáciu a pracovnú metódu. Ide o dôkladný filologický rozbor fungovania spony v konkrétnych výpovediach, o analýzu doterajších riešení a o úsilie podať vlastné riešenie na základe konfrontácie viacerých jazykov, od slovenčiny cez nemčinu až po maďarčinu.

V. Schwanzer bol vlastne priekopníkom a budovateľom našej kontrastívnej lingvistiky i aplikovanej lingvistiky. Svedčia o tom viaceré základné štúdie o princípoch kontrastívneho výskumu, ale aj o problematike bilingvizmu. Základný význam majú i jeho úvahy o niektorých všeobecných otázkach jazykovedy, ako je modelovanie, zákony a pravidelnosti v jazyku, fungovanie slova v kontexte, nevynímajúc ani problematiku prekladania.

Nemožno nespomenúť účasť V. Schwanzera na zahraničných medzinárodných podujatiach a inštitúciách. Využíval ju veľmi starostlivo na to, aby upozorňoval na problémy, ale aj výsledky slovenskej jazykovedy.

Po odchode prof. V. Schwanzera ostáva prázdne miesto germanistu v našej jazykovede. Nepochybuje-
me však, že vedecky i osobne bude pôsobiť jeho vplyv aj pri vyplňaní tohto prázdneho miesta. Pokračovať v rozvíjaní našej germanistiky v intenciách V. Schwanzera bude najlepším ocenením jeho zásluh.

J. Horecký

Сообщения и рецензии

К семидесятилетию профессора Йозефа Ружички. Я. Горецки	89
Йозеф Мистрик — 65 лет. Я. Горецки	90
Шестьдесят пять лет Винцента Бланара. М. Майтан	91
Тешителова, М. и др.: Квантитативные характеристики современного чешского языка. Я. Горецки	92
Содержание и форма в словарном составе. Ю. Долник	93
Босак, Я.—Бузашилова, К.: О принципах морфемного анализа. Морфемика, словообразование. Ю. Долник	96
Ванько, Ю.: Интерпретация языка художественной прозы. Я. Горецки	98
Грегор, Ф.: Древняя венгерская и словацкая шахтерская терминология в соотношении к немецкому языку. В. Бланар	100
Томпа, Й.: Краткая грамматика венгерского языка. К. Бузашиова	102
Серебренников, Б. А.: О материалистическом подходе к явлениям языка. С. Ондрейович	105
Метафора. Проблемы и перспективы. В. Крупа	108
Языкознание в Японии. В. Крупа	109
Скончался профессор Арношт Лампрехт. И. Рипка	110
Скончался профессор Вильям Шванцер. Я. Горецки	111

CONTENT

Language planning and speech culture in the socialist society	3
František Miko: Sentence as semiotic unit.	10
Josef Filipec: Contrastive and typological studies	21
Juraj Dolník: A theoretical representation of the communicative validity of the word	29
Miroslav Bázlik: The accusative object from the point of view of valence in comparison to English	39
Boris Breznen: Algorithm of the analysis and synthesis of verbal forms in Slovak	46
Júlia Kriššáková: The evolution of the nasal vowels in Goral dialects	55

Discussion

Ján Horecký: Components and dimensions of linguistic sign	84
---	----

Review articles

Ivor Ripka: Conception and realization of the Atlas of Slovak language	73
Taida Nováková: To the definition of the concept of translation and interpretation	83

Reports and reviews

To the 70 th birthday of professor Jozef Ružička. By J. Horecký	89
Jozef Mistrík — 65 years. By J. Horecký	90
Vincent Blánár sixty five years old. By M. Majtán	91
Těšitelová, M. et al.: Quantitative characteristics of the present-day Czech language. By J. Horecký	92
Content and form in the lexicon. By J. Dolník	93
Bosák, J.—Buzássyová, K.: To the principles of the morphemic analysis. Morphemics, derivation. By J. Dolník	96
Vaňko, J.: Interpretation of language in the prose. By J. Horecký	98
Gregor, F.: The old Hungarian and Slovak miner terminology and its relation to German. By V. Blánár.	100
Tompa, J.: A short grammar of the Hungarian language. By K. Buzássyová	102
Serebrennikov, B. A.: A materialist approach to language. By S. Ondrejovič	105
Metaphor. Problems and perspectives. By V. Krupa	108
Linguistics in Japan. By V. Krupa	109
Obituary for the professor Arnošt Lamprecht. By I. Ripka	110
Obituary for the professor Viliam Schwanzer. By J. Horecký	111

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Jazykovedného ústavu Ludovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

Ročník 37, 1986, 1

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

Výkonný redaktor PhDr. Ján Bosák, CSc.

Tajomníčka redakcie PhDr. Katarína Hegerová

Redakčná rada:

PhDr. Ján Bosák, CSc., PhDr. K. Buzássyová, CSc., prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc., PhDr. Ján Kačala, DrSc., doc. PhDr. R. Krajčovič, DrSc., doc. PhDr. Abel Kráľ, DrSc., PhDr. V. Krupa, DrSc., prof. PhDr. J. Mistrik, DrSc., PhDr. Š. Peciar, CSc., PhDr. Ivor Ripka, CSc., prof. PhDr. J. Ružička, DrSc., PhDr. J. Sabol, CSc., doc. PhDr. E. Sekaninová, DrSc., prof. PhDr. V. Schwanzer, CSc.

Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Náiepkova 26

Technická redaktorka: M. Mojžišová

Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ.

Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedičia a dovoz tlače.

Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER. Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34 West Germany

Ročné predplatné Kčs 30.—, jednotlivé číslo Kčs 15.—

Tlač: Západoslovenské tlačiarne, n. p., závod Svornosť, Bratislava

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1986